

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Mándy Iván 70 éves

- MÁNDY IVÁN: Séta a sötétben (elbeszélés) 1089
BALASSA PÉTER: Két részben 1097
BECK ANDRÁS: Ami megmaradt (*Mándy Iván világáról*) 1101
KÁROLYI CSABA: Ennyi volna ez az egész? (*Mándy Iván Mi az, öreg? című könyve és a nem „nagy” dolgok*) 1104

*

- KALÁSZ MÁRTON versei 1109
RÓNAY GYÖRGY: Napló, 1965 (*Részletek*) 1110
CSENGERY KRISTÓF versei 1120
NEMES NAGY ÁGNES: Versek közléről (*Pilinszky János: A szerelem sivataga – Négy soros*) 1121
VASADI PÉTER verse 1126
HATÁR GYŐZŐ: Eumolposz (regény, VIII.) 1127
CSUHAI ISTVÁN: Egy ismeretlen ismerős (*Utóirat az Eumolposzhoz*) 1140
SOMLYÓ GYÖRGY: Párizsi kettős (regény, IX.) 1143
GÁLLOS ORSOLYA: Az ifjú Krleža iskolaévei 1157
BÁLINT V. ÁGNES versei 1162
PANEK ZOLTÁN: Elvesztett otthonok (*Kabdebó Lóránt interjúja*) 1163

*

- PÁLYI ANDRÁS: „Az irodalom visszatér az élethez”
(*Rónay György: Fák és gyümölcsök*) 1173
KOCZKÁS SÁNDOR: Históriai kövületek a lélekben
(*Vészi Endre: Árvai bolyongásai*) 1178
ROMVÁRY FERENC: Victor Vasarelyről 1181

1988

DECEMBER

KÉPEK

VICTOR VASARELY: Taymur II. (1956) 1096, Sophia-111 1100

MŰMELLÉKLET

VICTOR VASARELY: Vega-Sakk (1968-69) I., Zebra (1938) II., R-4 NAISSANCE - D II., Vonal-Fegn (1971) III., Tuz (1966-70) IV., Eg-1-2 (1967) V., Biadan (1959) VI., Cheyt-Pyr (1970-71) VII., Bethel - + (1957) VIII.

Nádor Katalin fotói

A műmelléklet a pécsi Janus Pannonius Múzeum támogatásával készült.

A MŰVÉSZETEK HAZÁBAN

DECEMBERBEN: 6-án 18 órakor a Lickl-Kamarazenekar hangversenye; a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Pécsi Tagozatának növendékeiből alakult kamarazenekar műsorán Bach, Corelli és Vivaldi művei szerepelnek. – 7-én 18 órakor a kisteremben videóvetítésen *Forgács Péter* munkája, az *Epizódok M. F. tanár úr életéből* című film látható. – 9-én 18 órakor *Mélykúti Ilona* előadóművész mutatja be *Csokonai Lili* „Tizenhét hattyúk” című regényének színpadi változatát. – 18-án délelőtt 10 órakor negyedik alkalommal kerül sor a Jelenkor-matinéra: vendégei ezúttal *Takáts Gyula* és *Kalász Márton* lesznek, a beszélgetést *Parti Nagy Lajos* vezeti. – 19-én 18 órakor *Pál József* „Megkötvé születéssel és halállal” című verseskötetének bemutatója. Az estet *N. Horváth Béla* irodalomtörténész vezeti be, a verseket *Sebők Klára* és *Sipos László*, a Pécsi Nemzeti Színház színművészei adják elő, közreműködik a Bach Énekegyüttes.

JELENKOR

XXXI. ÉVFOLYAM

12. SZÁM

Főszerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÖZŐ
főmunkatárs

**BALASSA PÉTER, BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HALLAMA ERZSÉBET,
KALASZ MÁRTON, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN, TAKÁTS JÓZSEF**

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Bodó László

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,

a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (**HELIR**)

Budapest, Lehel u. 10/A – 1900 – közvetlenül vagy postautalványon,

valamint átutalással a **HELIR** 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj 1 évre: 192,- Ft. Megjelenik havonként.

88-2739 Pécsi Szikra Nyomda – Felelős vezető: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

SZANTÓ TIBOR író, irodalomszervező, a *Dunántúl* című folyóirat főszerkesztője emléktábláját november 25-én *Pákolitz István* költő emlékező beszédével avatta fel a Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportja. Az ünnepségre és az emléktábla avatására Pécssett, Szántó Tibor szülőházánál, a Szendrey Júlia u. 22. szám alatt került sor.

*

MEGALAKULT a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Dél-kelet-dunántúli Tagozata a november 10. és 12. között Pécssett és Szekszárdon rendezett tudományos ülészekon. A vándorgyűlés pécsi napján *Kabdebó Lóránt* Weöres Sándor bukolikus költészetéről, *Váróczi Zsuzsa* Gárdonyi Gézáról és a szecesszióról, *Pandúr József* pedig Baranya megye képzőművészeti mecenatúrájáról tartott előadást.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ december 16-án mutatja be Shakespeare *Antonius és Kleopátra* című tragédiáját *Lengyel György* rendezésében.

MÉSZÖLY MIKLÓS volt a Művészetek Háza vendége november 15-én; az író kötetlen beszélgetésen találkozott az érdeklődőkkel.

*

A PÉCSI KISGALÉRIÁBAN december 9-én nyílik és január 10-ig látható *Szilágyi Szilárd* Pécssett élő festőművész tárlata. A kiállítást *Aknai Tamás* művészettörténész nyitja meg.

*

A KANADAI MAGYAR IRODALOMRÓL *Hungarian-Canadian Literature* címmel Torontóban angol nyelven jelent meg *Bisztray György* irodalomtörténész, egyetemi tanár kismonográfiája, amely az első összegző áttekintés a Kanadában élő, magyar nyelven alkotó írók munkásságáról és a jelenkori kanadai magyar irodalom helyzetéről.

*

BERTÓK LÁSZLÓ, CSORBA GYÖZŐ ÉS HALLAMA ERZSÉBET író-olvasó találkozón vett részt a jugoszláviai Csuzán, Szentlászlón és Eszéken (Rétfalu) november 3-án és 4-én.

MANDY IVÁN

Séta a sötétben

Leoltam a villanyt. Végigmegyek a sötét lakáson. A szobákon. Benyitok a fürdőbe, a vécébe, a konyhába, a kamrába.

Elő Jancsitól kaptam ezt a tippet, vagy valaki mástól. Mindegy. Ez az egyetlen megoldás. Csakis így nyílik meg előttem a lakás.

Megfogtam egy szék hátát.

Mi nyílik meg előttem? Miért vagyok ilyen ünnepélyes? Mintha fel akarnám köszönteni ezt a lakást? Be akarok mutatkozni? Mégis, hogy befogadjon?

Valósággal belekapaszkodtam a székbe. Igazán segíthetne rajtam. Ő is, meg a társai is. Hűséges öregek. Még a régi lakásból. Ismerik minden mozdulatomat. Esetleg velem tartanának ezen az úton. Szép kis menet, mondhatom! Ahogy a sötétben botorkálunk átbukfencezve egymáson. Gyűlölik ezt a lakást. Sosem tudják megszokni. Nem is értik, hogy kerültek ide.

Elengedtem a széket.

Még nincs itt a villanyoltás ideje.

Előbb mindenhol felgyújtom a villanyt. A kis szobában, az előszobában, a fürdőben, a vécében, a konyhában, a kamrában.

Valóságos kivilágítás.

Mozdulatlanul álltam a fényben. Még egyszer körülnéztem.

Sorra leoltottam a villanyt. A lakás elmerült a sötétségben. Fenyegető, borús fény az utcáról. Megvilágított egy arcot a szekrény üveglapján. Elúszó ködfolt. Az én arcom? A tálak és tányérok közül emelkedett fel, hogy mindjárt el is tűnjön.

Mikor kezdem meg az utamat?

Mozdulni se tudtam.

Hosszan elnyújtott ásítás a hátam mögött. Padló reccsenése, papír zizegése. Zajtalan zaj, ahogy egy újság lehull a szőnyegre. Igen, valaki újságot olvasott. Majd hirtelen felébredt, és most engem bámul. Mintha még az álmához tartoznék. Bizonyára egy régi lakó. Mindjárt megszólal. Talán nem ártana, ha bemutatkoznék. Á, dehogy! Kezdje csak ő a beszélgetést. Ásít... belevész az ásításba.

Mintha kislányok és kisfiúk futkosnának a szobában körbe-körbe, mezít-láb és hálóingben.

Golyó gurult végig a szőnyegen. Bizonyára színes üveggolyó. Nappal meghúzódik valahol. Éjszaka elindul az útjára.

Alig hallhatóan pergett a fal.

Egy szék után nyúltam. Reménytelen mozdulat. A székek oly messze, kajánul meghúzódom valahol a sötétben. *Tessék csak ismerkedni, jó uram! A maga ötlete ez az egész.*

Egy csöndes férfihang a falból. Mint aki higgadtan, határozottan lezár egy kínosan hosszúra nyúlt vitát. – A Bajza Ágota azt kapta, amit megérdemelt.

Csönd.

Száraz, rosszkedvű köhögés.

Pereg, pereg a fal.

Torokköszörülés. Valaki a torkát köszörüli odabent a falban. Mindjárt közöl velem valamit. Egy hirt a házról. Az erkélyek leomlanak. A falak szét-esnek. De még várt. Még hallgatott. Hiszen ráérünk még ezzel. Van időnk!

A fürdőben sziszegtek a csapok. Csúfondárosan köszöntöttek. Helló! Helló! Helló!

Megkoccant az ablaküveg. Mi ez? Baráti látogatás? Nem nyitok ablakot. Ezt azért nem kívánhatják tőlem! Ezt azért talán mégse!

Vékony, ingerült női hang.

– Hol a kávéfőző?! Megmondanád végre, hogy hová rejtetted?

Elöttem egy rövidbundás nő. Ideges mosoly az arcán.

– Most mit bámulsz?!

– Dehát miféle kávéfőző?

– Mintha nem tudnád! Hát amit magammal hoztam. Hogy bármikor ihassunk kávé.

– Miért kell nekünk bármikor kávé inni?

Elnevette magát.

– Tudom, anyádtól maradt valami rémületes lombik... egy kísértet.

De hogy abban valaki is kávé főzzön...!

– Nem tudom miről beszél asszonyom.

– Mi ez a magázás? – Kurtán felnevetett... – És ez az asszonyom!

Na, mindegy! Mindenesetre visszaviszem a kávéfőzőt. Most már igazán semmi értelme... semmi... semmi...

Elvész a hangja. Elvész az arca.

Én meg az előszobában egy ajtó előtt.

Bentről halk kopogás. Olyan figyelmeztető kopogás.

– Adhatok egy tanácsot, uram?

– Kérem...

– Szakítson ezzel a hölgygel.

– Ezzel azt akarja mondani, hogy...?

– Valaha nem jártak ide effajta hölgyikék.

– Miféle hölgyikék jártak ide?

Csönd. Mélységes csönd. Majd váratlanul.

– Feldarabolták ezt a lakást.

– Mit beszél?!

– Egyetlen lakás az egész emelet. Maga ezt persze nem tudja. Honnan is tudná!

– Régen lehetett.

– Ahogy mondja. (csönd) Egy hatalmas lakás az egész emelet.

– És hol volt a lovagterem?

– Ugyan már! Miféle lovagterem?

– Hát csak kellett, hogy legyen egy lovagterem. Ahol vívtak meg ilyesmi.

- Gúnyolódjen csak, uram! Gúnyolódjon!
- Igazán nem akartam megbántani.
- Ugyan kérem!

(csönd)

- A Mária-üvegeket eltüntették a lépcsőházból. A liftből pedig a zsöllyét.

- Zsöllye a liftben?

- Jó, hát mondjuk, hogy ülés bársonyhuzattal. Kipihenhette magát, ha éppen fáradt volt. A tükörben meg is borotválkozhatott. (csönd) Bár ez soha senkinek nem jutott az eszébe.

- Na, persze! Ki is mert volna ilyesmire gondolni!

Egy kilincs a padlón.

- Honnan eshetett le?

- Leesnek a kilincsek – hallatszott onnan bentről. – Figyelje csak meg! Mindenhonnan leesnek a kilincsek.

Felemeltem a kilincset. Forgattam, nézegettem. Mintha valami beszámolófélet várnék tőle. Ajtókról, szobákról, lakókról.

Visszatettem a padlóra. *Visszahelyeztem.*

Kint álldogáltam a lépcsőházban. Az a spenótszínű lift! Hát ennek már nincs zsöllyéje! Se zsöllyéje, se tükre!

A gangon járkáltam. Körbe-körbe sétáltam.

Ó, ha a fekete Szuszival beülhettünk volna abba a régi liftbe! A Vadmacskával. Így hívtuk a téren. Vadmacska. Majd megvesztem érte. Csakhogy a Vadmacska beleesett a Kempfnerbe. A Kempfner meg füttyült rá. – Átpaszsoljam neked? Nekem ne passzolj át senkit, Kempfner. Köszönöm. Lemon-dok róla.

Lebámultam a mélybe.

Heraus mit der brausenden Reiterei! Aber die Fahne ist nicht dabei!

- Ez az! Ezzel nyitunk!

- Mit beszél?

- Ezzel nyitjuk a Gangszínházat!

Valaki lógott mellettem a rácson. Ő is az udvart nézte. Lassan felém fordult. Ferdevágású arc, lázasan csillogó tekintet... – Nem hallott a Gangszínházról?

- Bevallom, eddig még...

- Na persze! Hiszen csak a jövő hónapban tartjuk a bemutatót! Néhány egyfelvonásos. Egy lakó énekszám-mal, egy másik meg hegedül...

- Csak lakók szerepelnek?

- El se tudja képzelni micsoda tehetségekre bukkantam!

- El se tudom képzelni.

- De miért? Hiszen mindenkiben van valami tehetség.

- Gondolja?

- Csak valahogy szégyellik... meg aztán elfelejtik. (csönd) De majd figyelje meg! Lakók az emeletekről, a földszintről, a pincéből...

Közelebb hajolt.

- Tudja, az a fontos, hogy lelket adjunk a háznak.

- Lelket... igen.

Az egyik lábát a rács közé csúsztotta.

- A házmesterek rossz szemmel néznek. Egyszer itt leszedtek a háztetőről... egy éjszaka.

- A ház lelke a háztetőn sétál?

Meg se hallotta. Az előadásról beszélt. Gyerekek is fellépnek. Egy kilencvenéves öreg mesét mond. Népmesét egy pesti házról. Na és a vetítés! Képek a városról. Egy éjszakai telefonfülke. Kihalt külvárosi utca. Szétszórt könyvek egy kapualjban. A hajdani Tigris Szálló. A Divatcsarnok teteje. A volt Izraelita Vakok Intézete. Egy szétvert ház a Paulay Ede utcában. A Tavasz bár a Jókai utcában. Pincelejárat a hatodik kerületben. Pincelejárat az ötödik kerületben.

Lassan kihúzta a lábát a gang rácsából.

– A bemutató után pedig továbbállok.

– A ház lelke itthagyja a házat?

Csöndesen nevetett. Máshol is várnak rám.

Elhallgatott. Én se kérdeztem semmit. Se az előadásról, se másról. Lógunk a rácson, mint két öreg, kikopott szőnyeg.

Megérintette a vállamat. – Akkor hát számítunk magára.

– Dehát ez a vers kissé hosszú. Mármint a Kornétás.

– Majd kiválaszt néhány részletet.

– Tudja, hogy Rilke később mehtagadta?

– A Kornétást?!

– Nemcsak a Kornétást. Majdnem minden ifjúkori versét.

– Dehát miért?

– Nem tartotta önmagához méltónak.

– Ez lehetetlen!

– Nem kell vele törődni. Ezt különben is csak az irodalomtörténészek állítják... néhány professzor... fontoskodó, nevetséges alakok...

Süket csönd körülöttem.

A ház lelke eltűnt.

Lecsúszott a rácsról simán, észrevétlenül? Vagy megint a háztetőn mászkál?

Tovább... tovább a háztetőkön.

Egy létra bukkant elő. A hátsólépcsőházból. Éppencsak kidugta a fejét. Hórihorgas, öreg létra. Mintha üdvözlőne. Hát persze! Hiszen mi ismerjük egymást. Te jelentél meg először a lakásban! Hol voltak még a székek! Csak mi ketten abban a feldúlt lakásban. A padlót mintha felásták volna. Mindenfelé pléhdobozok, félig kinyomott festékes tubusok. Szürke rongyot dobtak rád. Alattad meszesvödör. Emlékszel? A szürke rongyból szürke víz csorgott a vödörbe. Téged mindez nem nagyon izgatott. Kibámultál az utcára. Egy-szerre csak eltűntél. Megléptél. Meglőgtál.

Nem akarsz benézni? Most már valahogy helyreporcozták azokat a szobákat. Gondold meg, öreg!

A létra visszahúzódott. Eltűnt a hátsólépcsőház sötétjében.

Egy pálma fogadott a szobában. Hogy került ide? Behúzódtam a sarokba a pálma mögé. Azok a hosszúra nyúlt, kissé hajlott ágak ráborultak a falra. Én meg valósággal eltűntem közöttük. Ki csempészte be ezt a pálmát? Ki ajándékozott meg vele?

Kinéztem a sötét térre. Egy mécses elveszett fénye a kaszárnyaszerű épületek között. Emlékmű. Az első felelős magyar miniszterelnök emlékműve. A levett szabadságharcé.

Ezen a téren állt fel a kivégzőosztag. Ebből az épületből vitték le gróf Batthyány Lajos miniszterelnököt. Ezeken a lépcsőkön.

Gróf Batthyány Lajos gyanakszik rám. Ezt valahogy az első naptól kezdve éreztem. Talán, hogy én is benne voltam a kivégzőosztagban. Vagy éppen csak egy sunyi kishivatalnok valamelyik irodában. Papírokat tologat, jelentéseket továbbít. Talán még azt is föltételezi rólam, hogy ismertem Haynaut! Na, nem! Ez igazán túlzás. Legfeljebb annyit tudok róla, hogy fejfájások gyötörték... eszelős fejfájások. És közben aláírt... aláírt... És a neve a halált jelentette. Dehát ez köztudomású.

Ki gyújtotta fel a villanyt?

Egyáltalán miféle társaság ez? Nem emlékszem rá, hogy vendégeket hívtam volna.

Négyen-öten az asztal körül. Tea, szendvics, aprósütemény. Bólogattak, nevetgéltek. Egy férfi szemét félig lehunyva szivarozott.

– Igen, igen, a liftben bemutatkozott!

– Nekem is... a második és a harmadik emelet között.

– És ha a negyedik és az ötödik között? Nem mindegy?

– Olyan feszülten nézett. Mint aki erőt gyűjt. Mondhatni, minden erejét összeszedi.

– Hogy hívják? Emlékszel a nevére?

– Nem emlékszem. Motyogott valamit, de nem lehetett érteni.

– Tudjátok mi a legfurcsább? Azóta nem köszön. A lépcsőházban elsurran mellettem. Ha beszállok a liftbe, felrohan a lépcsőn.

– Fura pók.

Az arcokat néztem a pálma mögül. Idegen arcok. Akárcsak azok a tömzsi, barna bútorok. Úristen! Ez nem az én lakásom. Hogy keveredtem ide? Lelépni, de minél előbb!

Kiléptem az ágak közül.

Nem fordultak felém. Észre se vettek. Az asztal mellett ácsorogtam. Talán bekapok egy szendvicset. Kortyolgatok a teából. Kislisszoltam a szobából. Közben még hallottam azt a hangot.

– Meghalt a Meznerics. Bangkokban elütötte egy autó.

Kint az ajtó előtt megismételtem.

– Meghalt a Meznerics.

Ajtók vettek körül. Zárt ajtók. Valaha irodák lehettek mögöttük. Ügyeket tárgyaltak. De a végső döntések nem itt születtek. Haynau nem itt tartózkodott. Egyébként sose lehetett tudni! Mindenhol akadt egy szobája. Egy asztal tele iratokkal. Egy ágy, ahová lezuhant, ha rátört az az irtózatossá váló fejgörcs.

Lángoló, vörös hajtömeg emelkedett fel a mélyből. Mintha tűzvész törne fel.

Én meg talán már régóta vártam azt a nőt. Lassan, szinte méltóságteljesen jött fölfelé. Pongyoláját lazán összefogta. Furcsán, talányosan mosolygott. Álmatagon ingatta a fejét. Ketten kísérték. Egy szürke, bizalmatlan tekintetű macska és egy lehetetlenül elhízott kutya. A kutya valaha sovány lehetett, de aztán rondán elhízott. Elhízott és elhülyült. Valósággal hozzáapadtak a nőhöz. Hirtelen előrementek. De mindjárt meg is álltak, hogy bevárják.

Közelebb mentem hozzá.

– De hiszen maga egy lépést se tehet nélkülük!

– Így, ahogy mondja. – Elmosolyodott. – Megpróbáltam egy kicsit sétálni. Tudja, hogy mégis kiszellőztessem magam. – Legyintett. – Reménytelen!

Ott álltunk az ajtók között. Keze a korláton.

Megfogtam a kezét. Vagy inkább csak megérintettem.

– Magát szétszedik.

– Nem tudja elképzelni, mit művelnek velem!

Alig észrevehetően megnyílt egy ajtó. Mindjárt be is csukódott.

– Mindenhol megtalálják. – Kissé színpadiasan felsóhajtott. – Nincs menekvés!

A macska a lába közé tekeredett. Valósággal körülfonta. A kutya lustán, kedvetlenül továbbment fölfelé.

– Mi a nevük?

– Ezeknek nincs nevük.

– Az lehetetlen.

– Ugyan miért?

– Dehát valahogy csak hívja őket. A macskát, mondjuk, Derelyének, a kutyát meg Dajbukátnak.

Felnevetett.

– Még hogy Dajbukát. Derelye, meg Dajbukát! – Elhallgatott. Az arca összeszűkült. – Egyébként nem érdeklek őket. Se Derelyét, se Dajbukátot. Ásítognak, ha leheveredek közéjük. Ásítognak, nyújtózkodnak. Derelye néha végigsétál a hátamon.

– És Dajbukát?

– Ugyan! Tőle még ennyit se várhatok. (csönd) Megtűrnek, mint egy cselédet. El nem mozdulhatok mellőlük, hiszen láthatja. De úgy egyébként...!

Vizsgálódva nézett. Mintha tulajdonképpen csak most fedezett volna fel.

– Maga hol lakik? Hanyadik emeleten?

Hozzátapadtam a korláthoz. Mintha le akarnék szánkázni a mélybe.

– Még nincs névtáblám.

Egy ideig csak nézett. Kitört belőle a nevetés.

– Na látja! Még névtáblája sincs! Halljátok ezt Derelye és Dajbukát?!

Még névtáblája sincs!

Nincs!

Nincs!

Csönd. Az üres lépcsőház csöndje.

Mogorva férfihang egy ajtó mögül.

– Maga mit kaparászik ezen az ajtón?!

– De kérem...

Elhallgattam. Ugyan mit magyarázkodjak itt egy ajtó előtt! Jobb, ha továbbállok.

Egy doboz legurult mellettem a lépcsőn. Mintha biztatni akarna, hogy tartsak vele.

Kattogó hang egy szobából. Akárcsak egy gép kattogása. És mégis, mintha kissé lámpalázás lenne.

– ... képi hasonlattal szólva benne vagyunk egy gödörben és a gödörből ki kell másznunk

ki kell másznunk

ki kell

ki kell

képi hasonlattal szólva

benne vagyunk...

Én meg a lépcső szélén, mint aki mutatóványa készül. De csak a katódgást hallgattam.

Dehát honnan kell kimásszunk? Miféle gödörből? És mi az, hogy képi hasonlattal szólva? Mit akar ezzel?

Milyen lehet az arca? Hiszen neki is csak lehet *valamilyen* arca?

Éles női hang valahonnan az emeletekről.

– Mi van a néger zenekarral?!

– Miféle néger zenekarral?

– Maga azt ígérte, hogy leszerezdett egy néger zenekart! A Savoyban egy néger zenekar játszik, és maga megígérte, hogy felhossa őket a Tauszigéhez.

– Mikor szerzedtettem én néger zenekarokat?! Meg tudná mondani?

– Ne adja itt a bankot! Ha a Tauszig Magda egy négerzenekart kér magától, akkor maga...

– Dehát a Tauszigék nem is itt laknak, hanem a Gyár-utcában! A Gyár-utca egyben!

– Hát akkor vigye a Gyár-utkába a negereket!

– Na, idefigyeljen kedves...

Szemetesvödör egy ajtó előtt. Most tették ki egy gyors, türelmetlen mozdulattal. A kezét nem is lehetett látni. Csak az a mozdulat. Ahogy nyílt és csukódott az ajtó.

Megálltam a vödör előtt. Hosszan elnéztem.

Mi az, pajtás? Kiraktak? Meg akartak szabadulni tőled? Lehet, hogy rámbíztak? Én vigyelek le? Én nyomjalak bele a kukába?

Mi a fene lóg ki belőled? Miféle elszáradt gyökér? Nem, ez inkább haj. Az ám! Valakinek a haja... talán egy nőé... Azok odabent kissé összekaptak, egymásnak ugrottak. És hát ilyenkor ugye... Szóval csak tüntessük el a nyomokat... mégpedig minél előbb.

Hallod-e! Mit dugtak még beléd. Mit rejtegetsz?

Meglehetősen titokzatos vagy. *Nem feded fel a titkodat.* De azért ha megengeded, ha nincs kifogásod ellene...

Feléje nyúltam.

Valaki leszaladt mellettem a lépcsőn.

– Maga hivatalt vállalt a Bach-korszakban!

– Mit beszél?!

De már csak a dobogó lépések odalentről.

Utána vágattam.

– Hé! Álljon meg! Ezért felelnie kell! Hallja! Magyarázatot kérek!

A férfi eltűnt.

Lehet, hogy itt lakik a házban, nagyonis valószínű. Naponta találkozunk. Elbeszélgetünk a nőkről, az időjárásról, és közben...

Furcsa nyöszörgő hang az udvar felől. Nyöszörgés, nyüsztetés. Egy kutya? Egy ember? Az biztos, hogy megverték. Megszégyenítették, megalázták.

Szétesett karácsonyfa az udvar közepén. Egy porolórúd nézte, de olyan unottan. Akárcsak a földszinti ablakok.

Végtelenbe vesző lépcső az udvar sarkában. Valaki odalent kuporgott

egy lyukban. Néhány egymásra dobált rongyon, vagy éppen a kövön. Kikergették a lakásból? Vagy magától húzódott ide? Többé elő se jön abból az odúból. Senkit se akar látni.

Lemegyek hozzá. De mit mondok majd neki? Hogy szólítom meg?

Sehogy. Egyáltalán nem szólítom meg. Nem megyek le hozzá.

Még egy darabig néztem, ahogy ott gubbaszt a mélyben. Zsebkendőt húz elő. Zsebkendő? Inkább egy koszladt ing leszakított darabja. Az arcát törölgeti. Integet. Mit integet? Nem érdekel. Nem vele kell nekem beszélni.

Gróf Batthyány Lajos magyar miniszterelnök. Nála kell jelentkeznem. Csúnyán befeketítettek előtte. Ki lehet a rágalmazó? Egy bizonyos valaki? Esetleg többen? Ezt most már ne firtassuk.

El kell oszlatnom a gyanúját. Nem halaszthatom tovább.

Befizettem a lakbért.

A gáz-villanyt.

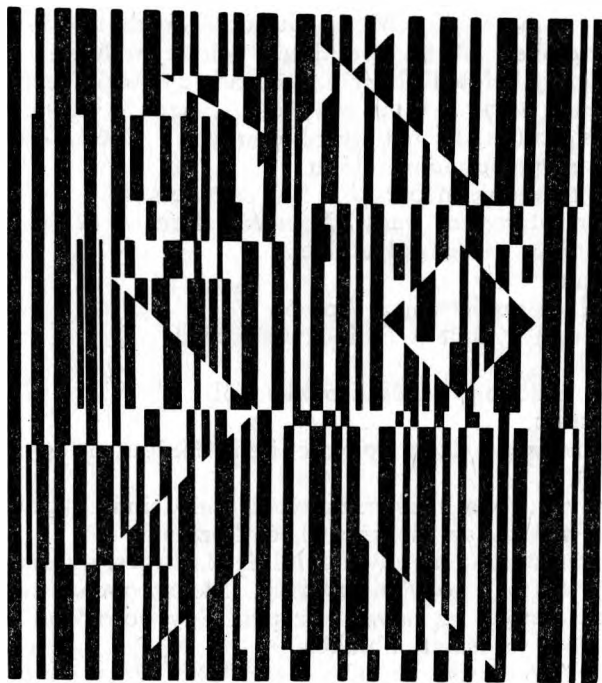
A fűtést.

A telefont.

Szerény, de méltányos borraivalót adtam.

Elsurrantam gróf Batthyány Lajos emlékműve mellett.

Talán elfeledkezett rólam, talán nem.

Két részben

1.

Mondatok, hívószavak Mándy Iván művészetéről

E mondatok és hívószavak – szétírás és önisméltetés, egy régi dolgozat, a *Mándy és a kísértetek* (1984) alkatrészeiből, egy 1986-os mű, a *Magukra maradtak* vonzaskörében. Mert ez a könyvecske *ugyanannak* a fokozása, radikalizálása, címében szinte minden benne van, ami a szövegében, s ami Mándy művészetének egészen szűkszavúra fogott teljessége. Az önisméltetés és a szétírást a *Magukra maradtak* szelleme sugallja (reménykedem: indokolja is), mely maga is az elhagyatottság és az alkatrészsívatag, a *bomlás és pusztulás nagyszabású miniatúráját* mintázza. Észrevétlenül, ezért is mélyebben tagadó-panaszoló könyv, mint *bármely* a mai magyar prózában (ez: állítás, mely végiggondolás eredménye...) Aktualitása láthatatlanul mély. Sokkal erősebb, szabad szemmel nem látható romlásról tud, sem hogy gondolna egyáltalán az ember erre a lehetőségre. Holott hát, gondolunk elég kétségbeesettre, vadásszuk a reményvesztést; ez a tér ilyen. OLYAN, hogy nem szorul közelebbi megnevezésre. A terek, az átkelés sivár, vasárnap délutáni terei: a hétfőt jósoló, hirtelen feltámadó depresszió. A lejáráó idő ingerülten fújdogáló angyalai, buborék-figurái. Ilyen-olyan kísértetek, jelenések, holtak és félholtak – „évmilliók halott hamujában”.

A főváros *itt* történelmi temetkező hely, névtelen sírokkal; a város a holtak városa, mécs-kísértetek lakják. Mándy, anélkül, hogy valaha is feladta volna híres (szerintem különben nagyon kérdéses) naivitását, a város és az ország huszadik századi történelmét – víziókon és hallucinációkon keresztül – *halál-pontosan* annak mondja, ami: tébolyult pusztítás tébolyult pusztítás hátán. Vesztés, vesztés, önelvesztés. Egymásra rétegződő gáztettek, a gonosz promenádjai, a kinszenvedés alléi. A budapesti létezés kísérteties. Hihetetlen realizmus (csak tudnám, mi ez, mivel szemben az?!), vizionárius tényirodalom ez. Kérlelhetetlen keménység, törhetetlen tisztánlátás van ebben a fakuló motívumokat türelmesen és egyszerű mozdulatokkal *rakosgató* módszerben. Nagyon-nagyon kíméletlen ez a látszólag tapintatos, finom aligérintés, ez az utalásos, ez a köztudomásra játszó, ez a csöndesen méltatlankodva célozgató *micsoda*, ez az „olyan”, ez a „satöbbi”; hogy minden ismerős már és minden világos, az egész mégis: rejtély, amit jobb híján módszerré puffaszt a kritikus.

Lírája nem „érzés”, hanem tárgyak és tárgyak, épületek és hangok a gangról, a moziból, az utcáról. Vissza-beszéd, kísérteties hangjáték-forma, melyben mégis minden abszolút konkrét és jelenidejű. A lassú múlás, melyben minden csak képmás, az árnyék-technika, az illanó motívum-isméltetés, a sűrített, utalásos narráció (a bújtatottan több személyű elbeszélő, sőt a narrátor bizonytalan jelölése), mindez a legfőbb témának: a félelemmel telt ténfergésnek a szolgálatában áll. A téma s a kifejezés itt tökéletesen ugyanaz. A „stílus” (lásd még: „módszer”!) maga a mondandó.

Mindez tehát nem nosztalgia, hanem a holtak és a folytonos múlás jelenidejű itt-léte – hihetetlen radikalizmus. De csak úgy melleleg, észrevétlenül; csak semmi dörgedelem. Itt a tűnődő félszavakban, meg a folytatólagos csöndben van a hatás. Ájulás- és összeomlások köze a némaság, a megrökönyödés – „hát tényleg mindez lehetséges”?

Olvassuk a *Magukra maradtak*ban például az öregasszonyról szóló részt, a kis templomról, a radioaktív sugárzásról, az oroszlanokról, a Vasutak Atyjáról beszélő lapokat – s valahogy *rejtélyesen evidens*, ahogy összeáll az Egész: *a strukturált kimondhatatlan*.

Nincs rejtőzködőbb, kinzőbb aktualitás az övénél. A mélységesen történelmi, politikai, a katasztrofálisan nemzeti: huszadik századi ezekben a nagyon konkrét „kis semmiségekben” rejtőzik (Mozart nevezi egyik „lázán szőtt” soktétéles szvitjét így: *Les petits riens*). Az egészen nagy és az egészen kicsi magában a Mándy-mondattanban úgy kapcsolódik össze, hogy az maga a jelentés.

Az Egész meghatározhatatlanságán, inkognitóján át valamit nagyon is erőteljesen szuggerál: jelenkori létezésünk mély vonását, a kis semmiségek-ből feltörő apokalipszist. A létezés alapja hosszú ideje nem alap többé, mert nem más, mint állandósult *hely-vesztés*. Tehát rablás, csalás, hazudozás, elhallgatás, kifosztás. Szegénység: a *belső* területvesztése, a belső környezetpusztulása, a szívek temetőjéé, a belső flóra és fauna, a belső vizek és levegő szennyeződéséé.

Imbolygó öregemberek maradnak hát (az apa, meg talán egy másik öreg), kósza csavargók, néptelen tereken átkelő félholt vagányok. A névtelen szegények *vannak*.

Beszédmódjában a sűrítés, a redukció, a kihagyás felel meg ennek a szegénységnek. *A kevés a jó, a szívós*.

Mándy józan, illúziótlan és tisztánlátó, *ezért* tudja, hogy végül is nincs magyarázat, mint ahogy – itt – megbocsátás se. Csak felháborodott ácsorgás a romlással szemben. „Nincs semmi, csak a temetők”, ami persze azt is jelenti, hogy „nincsenek halottak”. „Név nem fontos.”

„Törések, sérülések, meglazult zárak. Semmiség. Majd jönnek értük, és elszállítják őket. És megint vissza a szobákba. Szóval éppen csak egy kis időre lerakták őket ide a sarokba. Éppen csak egy kis időre.

Jó tréfa? Pokoli tréfa!

Hiszen már azt se tudják, mióta hevernek itt. Senki se jön értük. A lakásból kiszorultak. Oda többé be nem jutnak (. . .) mit beszéltek nekem a tavaszról?! Hogy majd jön a tavasz, és akkor nagyokat sétálok! Kivel sétálok én nagyokat? Azt mondjátok meg?”

„Kik lehettek a mellőzöttek? Mindegy. Név nem fontos. Mindenesetre iszonyú haragra gerjedtek. Mindent elkövettek, hogy ez a könyv soha senki-nek ne kerüljön a kezébe. De ez a szutykos öreg mégis megkaparintotta. Soha meg se mozdul. Fel se néz. Nem is lapoz. Egyetlen oldalt olvas időtlen idők óta. Meddig tart, amíg átrágja magát? Ötven évig? Száz évig?

Mikor jut a könyv végére?

A mozdulat, ahogy becsukja a könyvet! Milyen lesz az a mozdulat? Roncshegyek. Csaknem felnyúlnak az égig. A szégyen hegyei. Ahogy úgy egymásra dobálták azokat az elhasznált, kiselejtezett

vaskályhákat
vízcsapokat
fűtőtesteket

vaskazánokat
vizmelegítőket
tűzhelyeket
ereszcsatornákat
síneket.

Kisebb dombok a hegyek mellett. Elhajigált kalapácsok, csavarhúzók, főzőedények. *Megtűrt személyek.*

Szeméttelpek. Egymásból nőttek ki. Egymás hulladékából. Szeméttelpekből szeméttelpe.”

2.

Mit szólsz?
Interjú helyett?

Mit szólsz ehhez?

Tudod-e, hogy ha kéziratot adsz a nyílt utcán, Pest közepén, az Andrássy (Sugár, Sztalin, Magyar Ifjúság, Népköztársaság) úton, persze csakis a sarkán, akkor bizony leáll a forgalom, a villamos, a troli, meg az egyes és négyes buszok körülállnak (csak jól kell helyezkedni), mint a lovak a lovászfíút, hajnali abrakoláskor? Ha meg eszpresszóban (mert hiszen *nem* presszó az, századszor sem!), akkor megállnak az imbolygó tálcák a szép, fiatal pincérlányok nem szép és nem fiatal kezében, a torták és a szendvicsek nehézséges, kis félfordulatot tesznek (korai nyaki meszesedés!), hogy jól megnézzenek maguknak, miközben kételkedve cippegnek: „Nocsak, nocsak!”?

Honnan tudod, hogy Beethoven tényleg csak egy nagyon szerencsétlen szörnyeteg volt – sírás és katonainduló!? Honnan?

Műveid zsúfolásig teltek kísértetekkel, árnyakkal, visszajáró és beszélő holtakkal, értelmes tárgyakkal és mindentudó intelligenciával hallgató (hallgatózó) kövekkel: mit szólnának mindehhez?

Felhívott-e mostanában apád az égi telefonon? Mondd csak, lenne Neked oda valami *vonalad*, vagy tényleg van?

Miért nem jársz már meccsre? Jó, jó, tudom, értem, de valóban érthető ez? Miért tartozik a legsíralmasabb dolgok közé ma egy színház, egy mozi?

Mi az, ami örökre hiányzik, s talán kezdettől, és mi az, ami bejöhet még? Kell-e? Vagy így: mi jöhet még ezek után?

Hogyan, mivel, mitől (nem) bírható ki ez az egész?

Hogy marad(hat)tál ilyen radikálisan ép? Attól, hogy eleve holtbiztosan érezted a gerincdben: elég, ha ácsorog és nézelődik az ember? A biztonság végletes hiányától? Éppen ettől? Hogy lehet az ember normális, ha muszáj félnie?

Mit szölsz? Mindehhez; bizony, mit?

Behozható-e bármi is, vagyis hát gyógyítható-e? Pótolhatók-e elmaradt vacsorák, kenyér és bor, mosoly és felszabadultság? Segít-e bármi, mondjuk a túltáplálás, a természeti erők megzabolázásának (*pláne* legyőzésének!) nevezett vég nélküli zabálás? Ami most van? Csak ez?

Mindez miért nem tragikus mégsem? Hogy van ez?

Hogy lehetsz *olyan* radikális, anélkül, hogy elmozdulnál: ártanál: rombolnál; anélkül, hogy „átformálnál” ezt vagy amaszt?

Szívósság és „passzivitás” – hát ikrek ök? „Nem hagyom ennyiben (a világot, a semmit)?”, vagy épp ellenkezőleg, „Hagyjuk annyiban (az egészet)?”

Megnevezhető-e egyáltalán az, ami nem kiheverhető (s ez már mindnyájunkban biztos)? Egyes szám, többes? Az enyészet, ennyi?

Mit szölsz a *kései* Sztalin visszatérő mondatához: „Van ember – van probléma, nincs ember – nincs probléma.”? Azért ez valami, hm? Vagy mégsem? A semmi ez inkább?

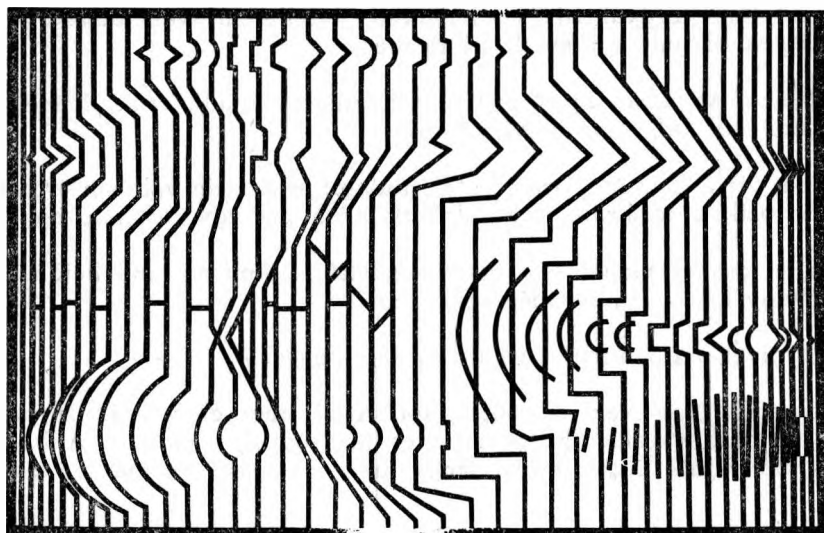
Mi van Veled?

Hát lehet ilyet kérdezni?

Tudok, amit tudok? *Olyan* az egész?

Mit szölsz? Tehát satöbbi?

Csönd?

AMI MEGMARADT

Mándy Iván világáról és a „határokról”

Mikor Mándy Iván prózájához próbál közelíteni az olvasó-kritikus, úgy tűnik, egyszerre eszköztelenné válik: magára marad. Az irodalmi párhuzamok, bölcséleti hatások keresésével, vagy a különféle elemzési módszerek „alkalmazásával” itt nem sokra megy. Mert hová is vezetnének utak ebből a prózából? Az irodalmárok dolgát bizonynyal alaposan megnehezítve, alighanem csak az olvasókhoz. Az újabb magyar próza egyik mestere ő persze, vitathatatlanul, ám ez a kapcsolat mintha nem volna oly világosan letapogatható, mint mondjuk Mészöly vagy Ottlik esetében. Távoli vonzódás inkább, egyetértő bólogatás, s nem afféle leszármazási viszony.

Korszakunk irodalmában, melyet egyre inkább a művek közötti párbeszéd jellemez, egy a korábbiaknál elevenebb igény a gondok és gondolkodásmódok közösségére/cseréjére mint formszervező erőre – nos, az irodalomnak ebben a közegében Mándy írói világa magányos, szigetszerű jelenségnek tűnik. Ha abból, ami a Mándy-művek befogadását – a nyolcvanas évek magyar irodalmában – megkülönböztetően jellemzi, az olvasó magára maradását emelem ki, akkor ez nem első-sorban egy írói világ öntörvényűségének emlegetése kíván lenni, hanem egy olyan olvasói viszony jelzése, ami egyben a Mándy-próza „beépített” eleme. Egyszóval bele vagyunk vonva ebbe a prózába mindenestől: mikor úgy tetszik, befogadjuk, valójában inkább elmerülünk benne.

Ez azt is jelenti egyúttal, hogy a művét elemző olvasat óhatatlanul fogalmi és nyelvi nehézségekbe ütközik, mert minduntalan Mándy nyelvébe ütközik, olyan nyelvbe tehát, ami egyáltalán nem fogalmi. Ebből ered az a fajta ráutaltságunk Mándy saját szavaira, ami a róla való írás legfőbb nehézsége, problémája.

Ha Mándy prózájának időbeli módosulása a folyamatos sűrítés, redukció és kihagyás fogalmaival írható körül, akkor egy adott pillanatban mindig fölfogható, fölmérhető úgy is, mint egyfajta maradék, önmaga emléke. A nyolcvanas években, a *Tájak*, az *én tájaim* és a *Magukra maradtak* kötetekben e folyamatnak megfelelően a próza szinte egyedüli gesztusává a dolgokra való pusztára rámutatás vált (nem magyaráz, nem elemez, nem ír körül). Olyan elemi tapasztalatra talált rá Mándy ezzel, amin már nem tudunk gondolkodni; egyszerűen lekoptak körülé az érvek, csak elfogadhatjuk, csak ráismerhetünk, van. Az a kérdés, hogyan lehet elegendő (sőt hiánytalan) eszköz a pusztára rámutatás? Mire „emlékezik” a rámutatásnak ez a gesztusa?

Mikor a Mándy-próza egyik titkát itt sejtve e kérdés mélyére akarnánk hatolni, Tandori Dezső szavai még idejében figyelmeztetnek: „Mándynál nincs »mély« l’”. Ha pedig egy gyanús mondattani csuklógyakorlattal magunk felé is fordítanánk ezt az állítást, miszerint „éppen ebben állhat tehát a keresett titok”, valójában csak újabb kérdéshez jutunk: mi értendő tehát itt a mélység hiányán?

Elsősorban az, hogy a gondolati erőfeszítés folytonosan beljebb hatoló mozgása, mint a világ megismerésének módja, úgyszólván teljességgel hiányzik a Mándy-próza univerzumából. Ekképpen itt semmi sem rejtett, tehát csupán az elemzés, a reflexió révén feltáruló, hanem minden megjelenik. Semmi sem tudható *jobban*,

minden egyformán otthonos, ismerős. S nem azért, mert úgy tűnik, mintha Mándy a létezésnek, az emberi világnak egy szűk területére irányítaná csupán figyelmét: világa hiánytalan teljesség. Csakhogy e teljesség formája a határoltságban van, nem pedig azok átlépésében. A határok megtapasztalása itt nem a tisztánlátás szenvedélye, mely az ismeretlen közelébe lendít, hanem épp ellenkezőleg, ráhagyatkozást jelent a formák és határok ismerőségére. Nincsen tehát ennek a prózának olyan belső mozgása, ami valamiképpen a megismerés „fejlődésének” útját járná be. A tapasztalat itt mindig az érzékelhető világra vonatkozik, és semmi másra, ami ezen kívül esik.

Éppen ezért játszik Mándynál oly nagy szerepet a képzelgés, a vízió és a hallucináció (ezek a megnevezések valójában igen pontatlanok, de tudjuk miről van szó), mert bennük mindig érzéki formában jelenhet meg a hiány, a vágy, vagy éppen a halottak világa: mint látvány és hang, mint „tapasztalati valóság”. Mert Mándy nem is ismer mást, átvitt értelmet, vagy gondolati közvetítést: „Mándynál nincs »mély« l”.

Az ő világa sohasem alakulóban levő (nem előttünk bomlik ki, formálódásának nem vagyunk részesei), hanem kész – úgy tűnhet, öröktől fogva az. Természetesen nem arról van szó, hogy e világ ne volna ugyanakkor minden elemében kiküzdött (személyes értelemben) és megcsinált („szakmai” értelemben), hanem hogy e prózán belül a világra mint adottra, készre, tehát határoltra esik a hangsúly.

A zárt világot az különbözteti meg a végtelen világtól, hogy nézhető (látható), mert van honnan nézni, mert felvehető egy külső tekintet, mert van kint. Valójában a végtelen az, ami magabazár(ul) és elnyel, mert a végtelenre sosincs s nem is képzelhető el tanú, hiszen csak belvilága van: a végtelen mindig belterjes. Mindebből az elbeszélő szövegbeli jelenlétére az következik, hogy ez Mándynál, ha nem is marad mindig reflektálatlan, igazából sohasem problematikus. Az „elbeszélés nehezségei” márcsak azért sem kaphatnak nagyobb teret nála, mert látásmódja és stílusa nem volna elképzelhető a szavakban való bizalom nélkül. Hogy a szónak hatalmas háterszága van: mindannyiunk közös tapasztalata. És ebben a közös tapasztalatban lelhető fel Mándy prózájának valódi léte.

Többnyire harmadik személyűség jellemzi ezt a prózát, melynek világát mégis érezhetően egyetlen tekintet szervezi és értékeli. Mándy szövegében mindenekelőtt ez a tekintet van jelen, (lukácsi áthallással) „értékelő aktivitásként”. E pillantás által lesz a szöveg világa érintetté.

Mándy prózájának legszembevetőbb jegye a rövid mondatos szövegepítés kérelhetetlen fegyelve. S ami számunkra itt fontos: ez a mondatritmus minduntalan határokkal szembesít – mondathatárokkal természetesen. Ami azt jelenti, hogy itt nem csupán a nyelv, de a mondatok határai is a világok határait jelentik. Arra, hogy a mondatok sem mutatnak tehát túl önmagukon. Ami túl van rajtuk, az már mindig a következő mondat. Mándy prózájának ezt a tulajdonságát próbálták már sokszor a film vágástechnikájához hasonlítani, valójában inkább arra a kapcsolatra vet fényt, ami a csöndet az idő múlásához, mint pusztulásfolyamathoz fűzi. A mondatok közötti csöndben minduntalan meglódul az idő; felfokozottan múlik. Csönd az, amikor észrevétlenül foszt ki bennünket az idő. Ezért érzékeljük váltásnak azt, ami utána jön.

Mintha bizalmatlan volna Mándy a dolgok megszokott következtetések szerinti összekapcsolódásában, mert nem bizza rá magát a gondolat végtelen folyamatosságára. E próza ritmusát így egyfajta benne-lét határozza meg. Mondatai sokszor úgy torlódnak egymásra, ahogy a harag gyűlik. Mintha lökdösnék egymást. Ez a fajta fokozódás a szöveg önálló mozgásából adódik. Mintha maguknak a mondatoknak volna sorsuk, mintha már velük is megtörtént volna minden, mire idekerültek, már csak emlékezniük kéne. Nem, ők maguk az emlékezet, mert mintha ez a próza valamiképp átesett volna már egy felejtésen. Csak az került ide, ami megmaradt.

A szöveg lüktetése mindig inkább érzelmi, semmint gondolati szervezettségű. Ez a ritmus a kedv változásáé, a várakozás, remény, legyintés, közöny és kétségbeesés helyzeteinek váltakozása, állandó hullámmozgása. Fokozás, elernyedés, aztán

csönd – és újra kezdődik valami – ugyanaz. A csönd a mindenkori nyugvópontja ennek a hullámnak, mely nem csupán az egyes mondatok közötti, de a különálló szövegrészek folytonos újrakezdése is. Az újrakezdés azonban sohasem újbóli kísérlet az előbbiektől, hanem folytonos ismétlődés.

Az ismétlődés mindig a határok reprodukciója, s mint ilyen a végtelen ellentéte. A végtelen eszméje sohasem ugyanannak az ismétlődését jelenti, hanem a fokozatok egymásutánját, a gondolkodás síkján pedig az állandó beljebb hatolás reflexív kényszerét. Mándynál viszont minden ugyanazon a szinten van. Áttetsző ez a világ, abban az értelemben, hogy sohasem látunk mélyebbre vagy tisztábban, hanem mindig ugyanazt látjuk, ugyanoda nézünk. Nem mélysége van ennek a világnak, hanem szélessége, mintegy elterülnek benne a világ tényei: tájat formálnak.

A határok fontosságát Mándy világában talán a végtelenhez való viszonya mutatja legtisztábban. Pontosabban az, hogy tapasztalataink, melyek mintegy a végtelenre nyílnak, szinte mindenestől kívül esnek ezen a világon. A szenvedély világa: a gondolkodásé éppúgy, mint a testi szerelem szenvedélye. Mert ahogy érintetlenül hagyja a tisztánlátás örvényében való sodródás, mely által mind mélyebbre hatolunk a létezés szerkezetében, úgy idegen tőle a testi szerelem hasonlóképp örvényes szenvedélye is, ahol a másik világba való behatolás, a vele való összeolvadás mint egymás határainak megtapasztalása a határok elmosódását jelenti. Ennek értelmében igen sokatmondó a szerelmi-teszt ügyek majdnem teljes hiánya Mándynál, illetve azok tartózkodóan visszafogott, kamaszosan-ártatlan vagy ábrándos-émlékező beállítása.

„Van egy birodalom... egy hatalmas, sötét birodalom, ahova én a lábamat se tehetem be! Ahova én senkit sem lökhetek le!” Az *Aldott az a baj, amelyik egyedül jön* című írás „hősenek”, a bajnak e szavai, melyek saját korlátozott lehetőségeire utalnak, azt nevezik meg, amit eddig kerülgettünk ebben az írásban, talán túlságosan is messziről.

A személyiség határainak makacsul áthághatatlan falait? Nem egészen. Egyfelől túlságosan is általános elvhez jutnánk, ami aligha nyújthatna bármiféle magyarázatot Mándy művészetének sajátosságaira. Másrészt felesleges fáradságnak bizonyulna egész eddigi törekvésünk, mely a határoltság jelentőségét és megjelenési formáit vette számba, hiszen ennek csak akkor van értelme, ha nem egy világszemlélet formai lebontásaként, hanem egy világszemléletté váló formaelv felépüléseként tudja értelmezni Mándy művészetét. Nem csupán arról van tehát szó, hogy a személyiség (határaival együtt) végső érték Mándy világában, hanem a határoltság az, ami *megteremti* a személyiséget. A határok kérdése ekképpen itt mindig úgy jelenik meg, mint a világok méltóságának kérdése. Mint a világok érintkezésének finomszerkezete. Azért beszélhetünk világokról, s nem csupán az emberi világról – és épp itt mutatkoznak meg ennek az elvnek az igazi lehetőségei –, mert amennyiben a határok teremtik meg a személyiséget, akkor a tárgyak pusztá határoltságuk révén a „másikká” lesznek, lényé, érinthetetlen és érthetetlen belső világgal. Annak belátását jelenti ez, s egyúttal formává válását is, hogy a létezésnek van egy áthághatatlan rétege – s ebben áll minden létező magánya –, amely mindig határaival van jelen; ez teljessége. Minden e határok átlépésére tett kísérlet a személyiség kifosztását jelenti. Az a fajta távolságtartás ez, ami még az elviselhetetlent is mindig épp-elviselhetővé teszi. Ezért őrizheti meg minden dolog tartásának ünnepélyességét a végső elhagyatásban is. Ugyanakkor minden világ, amelynek határoltsága a lényege, szükségszerűen belső feszültségekkel terhes: sértődött.

A rámutatás gesztusával Mándy a határokat mintegy a valóság elé helyezi, azaz egy világlátást, a dolgokhoz való viszonyulást avat világgá. S ez a nagy művészet törvénye.

Ha egyetlen szóval akarnám jellemezni Mándy írói világát, legszívesebben *magázódó* prózájának mondanám, mely nem akar a mozdulatok és vágyak mögé látni, nem akarja szavakkal visszavezetni őket egy végső okra, magyarázatra. S leginkább ebben áll e próza egészének emlékező karaktere is, ahogy a mérték és távolság

eltűnt világát idézi, egy hajdani polgári világot, s nem csupán akkor, amikor az a világ csakugyan felbukkan írásaiban, hanem világlátásának egész szerkezetével, tartásával.

Mándy kezdettől fogva annak írója, „ami megmaradt”. Ez pedig annyit tesz; a vesztesége, kifosztottságunké, a romlásé. Mindazé tehát, ami már elvehetetlen tőlünk. Ráhagyatkozik a pusztulás ismerösségére. De világa mégsem tragikus – nekem úgy tűnik –, nem reménytelen, csak makacsul pontos. És ezzel a pontossággal mintha azt is mondaná, hogy ami megmaradt, az a legtöbb.

És rámutat.

KÁROLYI CSABA

ENNYI VOLNA EZ AZ EGÉSZ?

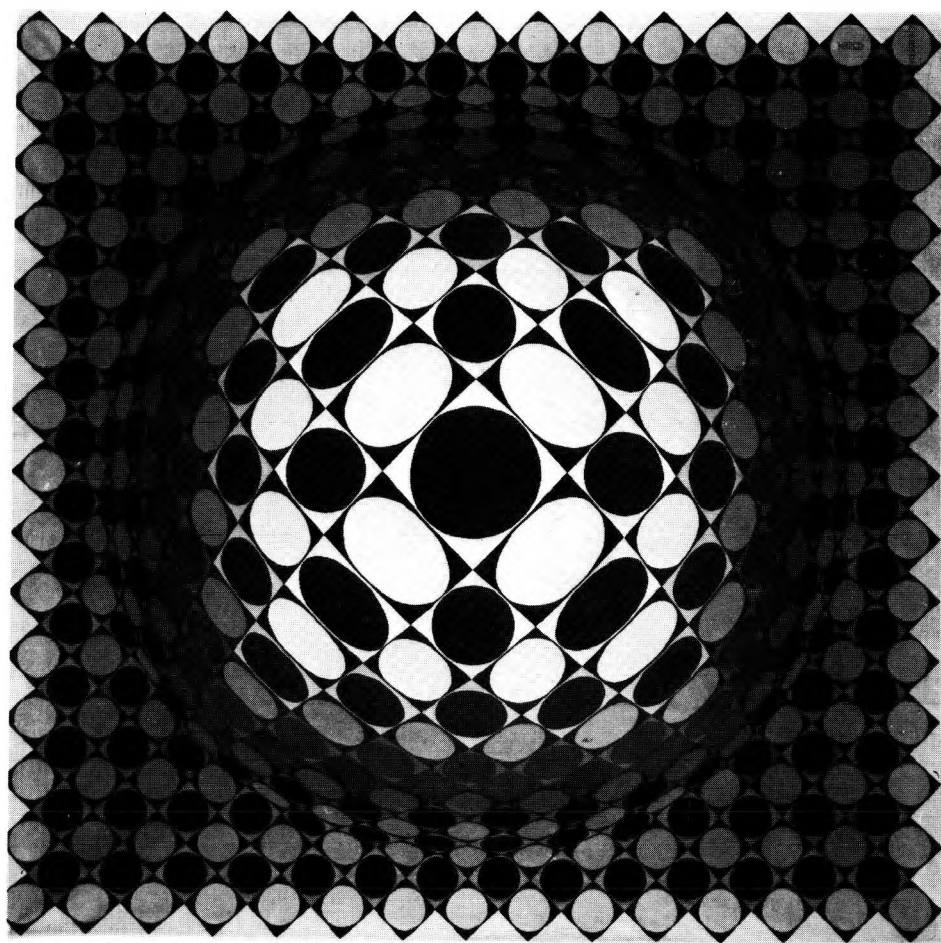
Mándy Iván Mi az, öreg? című könyve és a nem „nagy” dolgok

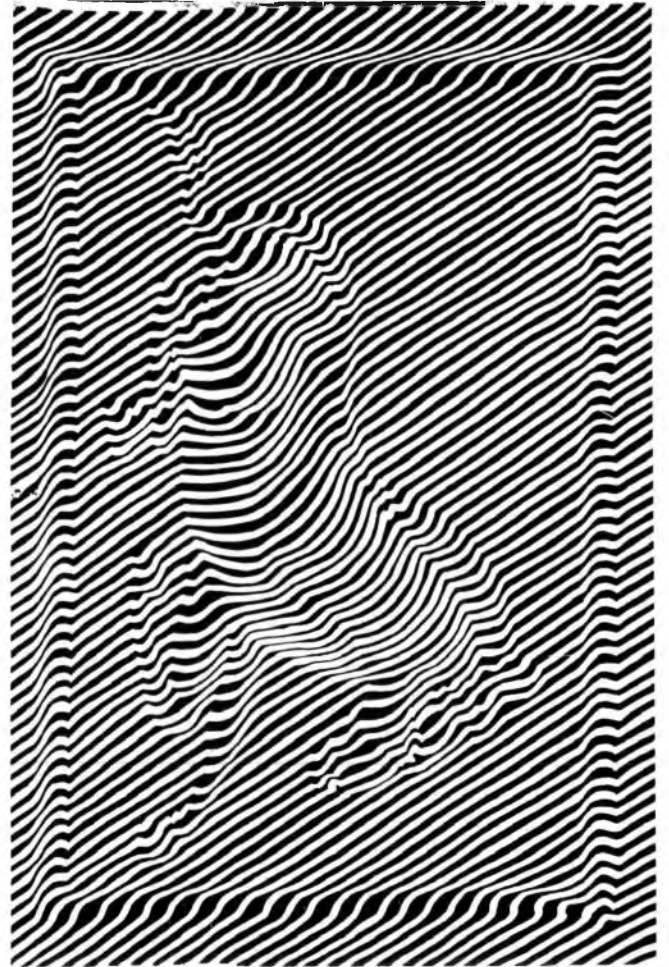
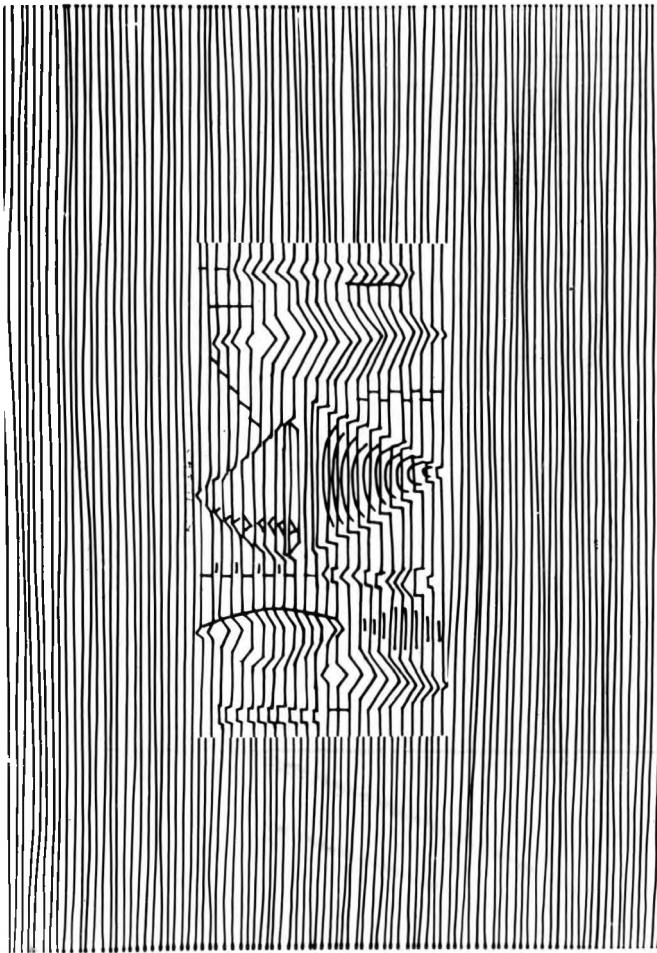
„És hát ennyi. Nem több.” (Mészöly Miklós)

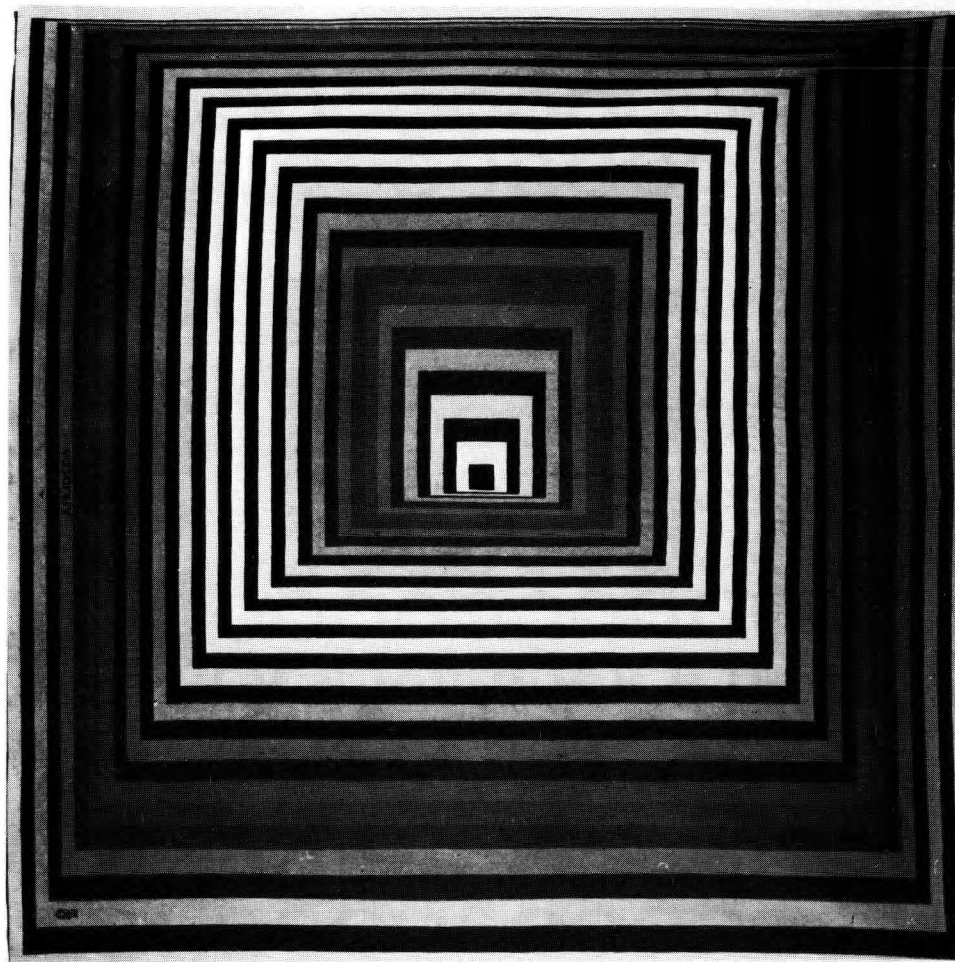
„Nem jobban, mint ami van, körülbelül úgy.”
(Tandori Dezső)

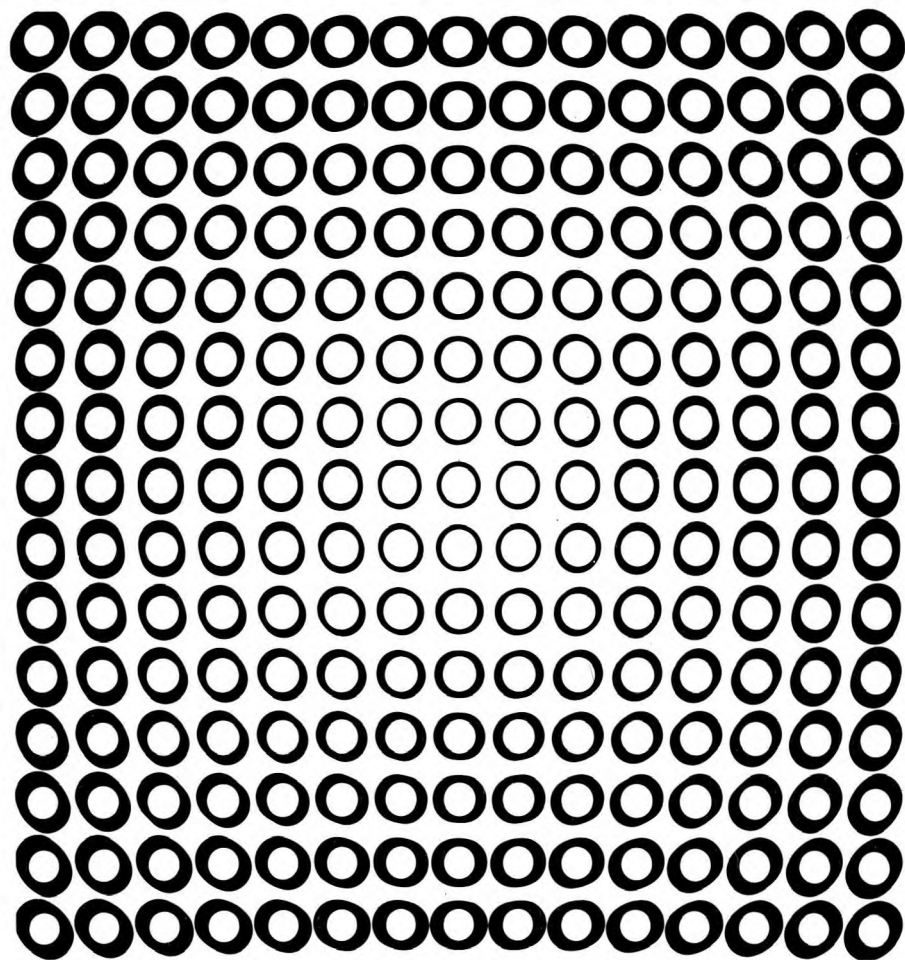
(Bevezető megjegyzések) Ha valaki szeretne Mándynál a sorok mögé látni, ha szeretné az elhangzó éteri beszélgetések mélyebb értelmét felkutatni, akkor könnyen zavarba jön. Mándy rejtélyes író. És mégis: a leírt „hétköznapi” történeteket szigorúan komolyan véve, minden hátsó gondolat erőltetett keresését mellőzve olvasandó. Igen, itt csakis arról van szó, ami szövetszerűen le van írva. Mándy egyszerűségében rejtélyes. Ez az egész sokat dicsért és ugyanakkor szinte elemezhetetlen technika mintha semmi másból nem állna, mint egy közönséges, agyonismert, megszokott bútorokkal, kellékekkel berendezett emberi léttér legtermészetesebb mindennapi világának minél hűségesebb reprodukálásából. Még csak az sem pontos, hogy azt írná meg, ami rendszeren a sorok mögött szokott maradni. Tudniillik azt úgysem lehet. Arról Mándy is – hiszen nagy író – komolyan hallgat. Sokszor azt érezni, mintha csak azt mondaná: úgyis mindegy ez az egész, de azért mégsem lenne tiszta dolog kiszállni. Meg aztán mintha egyszerre mondaná, hogy nincsenek „nagy” dolgok és hogy csakis „nagy” dolgok vannak. Ez a szürke, unalmas és mindig elrontott köznapiság élet, mintha mégis ez lenne az egyetlen és egyben mindenre kiterjedő nagy dolog, amiről a jól ismert hősöknek a jól ismert helyszíneken megessett történetei mesélnek.

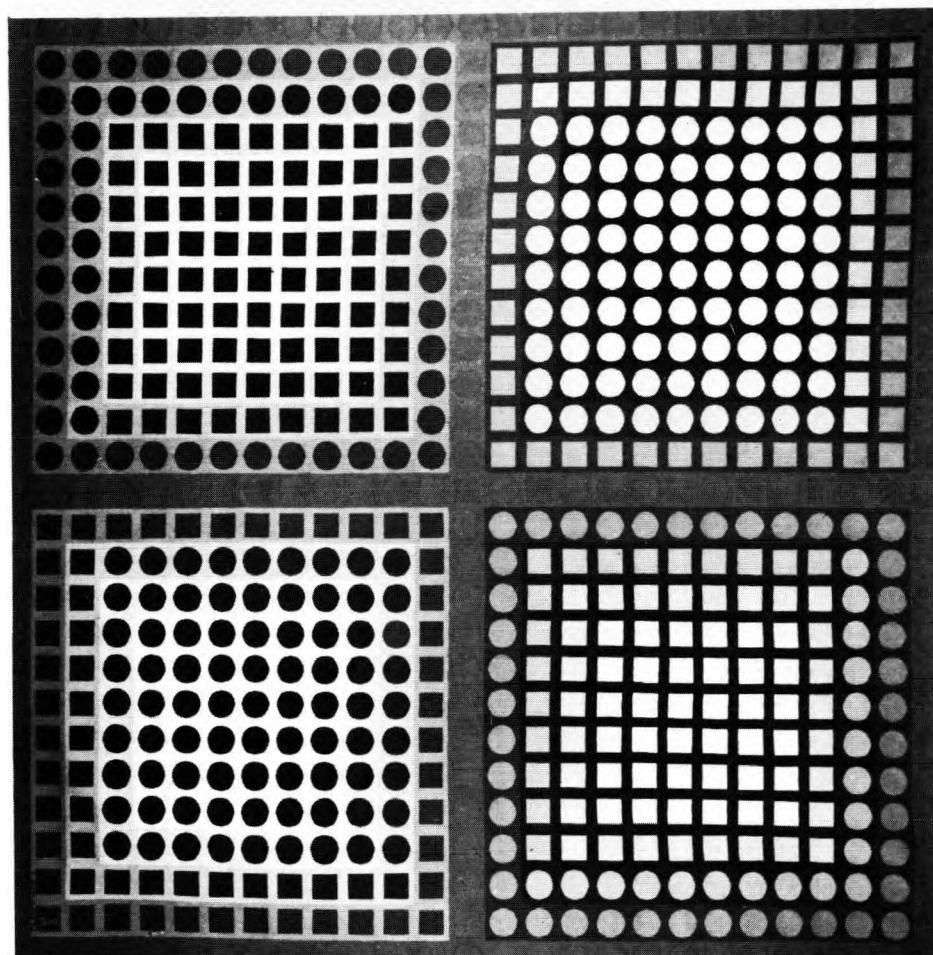
De hát akkor mit mondhatunk egyáltalán erről a prózáról? Hát nem a preszszók, tribünök, terek, mozik, öreg szobák, lépcsőházak, uszodák és a többi, akár ismeretlenül is ismerős Mándy-helyszín világáról van itt szó? Hát nem a vágások, a „nyavalyás” filmszerűség, a lebegtetés technikájáról, a hangjátékszerű, kihagyásos, szürreálisnak vagy álomszerűnek mondott narráció formakérdéseiről? És ha nem (ha mégsem) erről akarunk beszélni, akkor egyáltalán miről lehet itt még szó? Tulajdonképpen erről, nagyon is erről van szó. Csakhogy. Ez az akár tematikai, akár

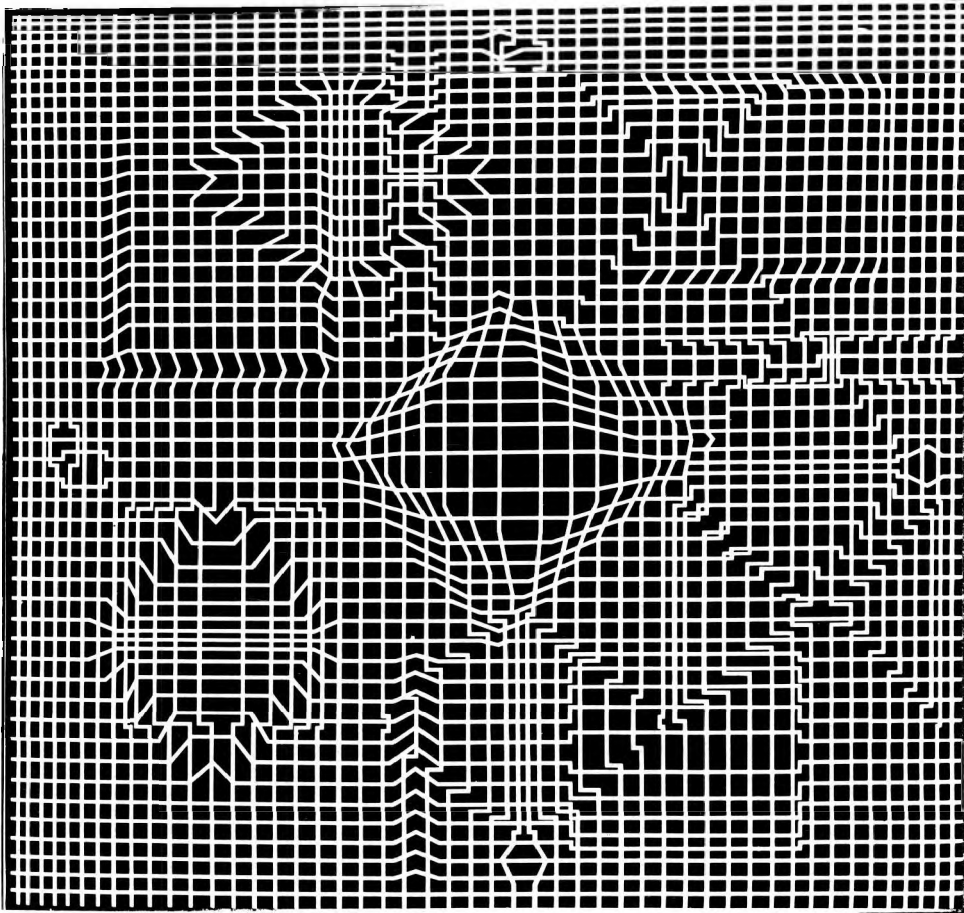

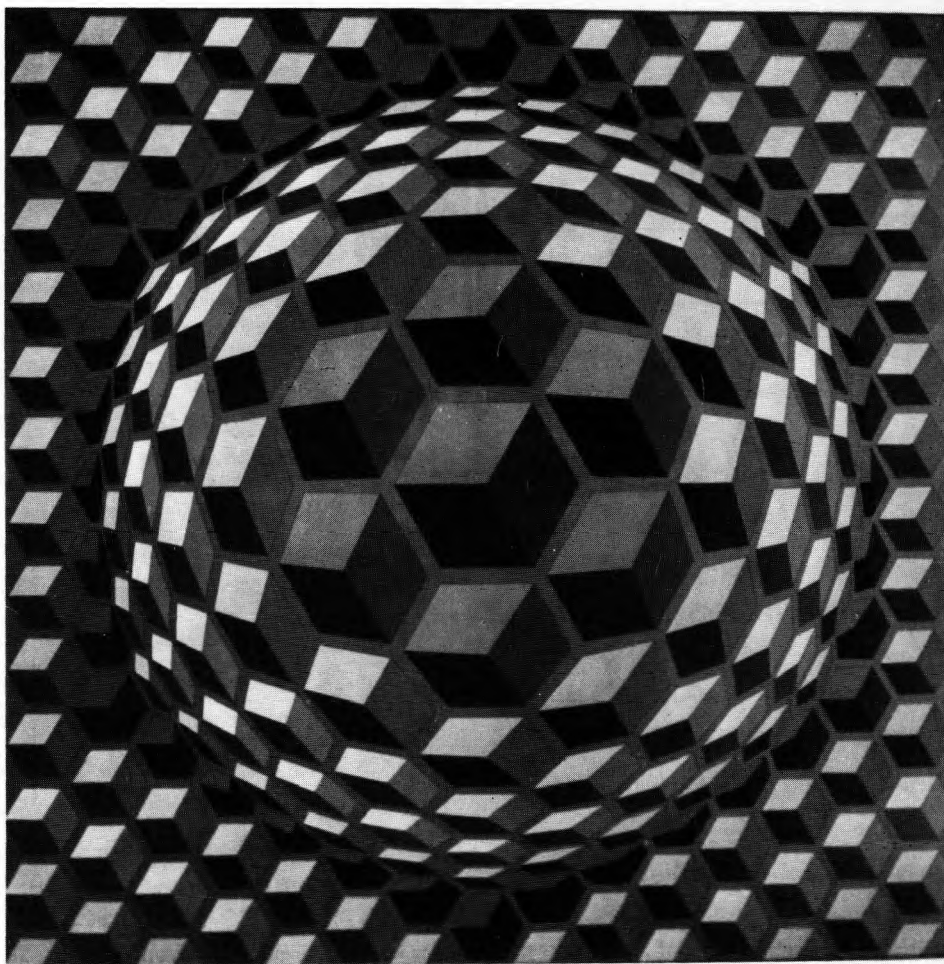

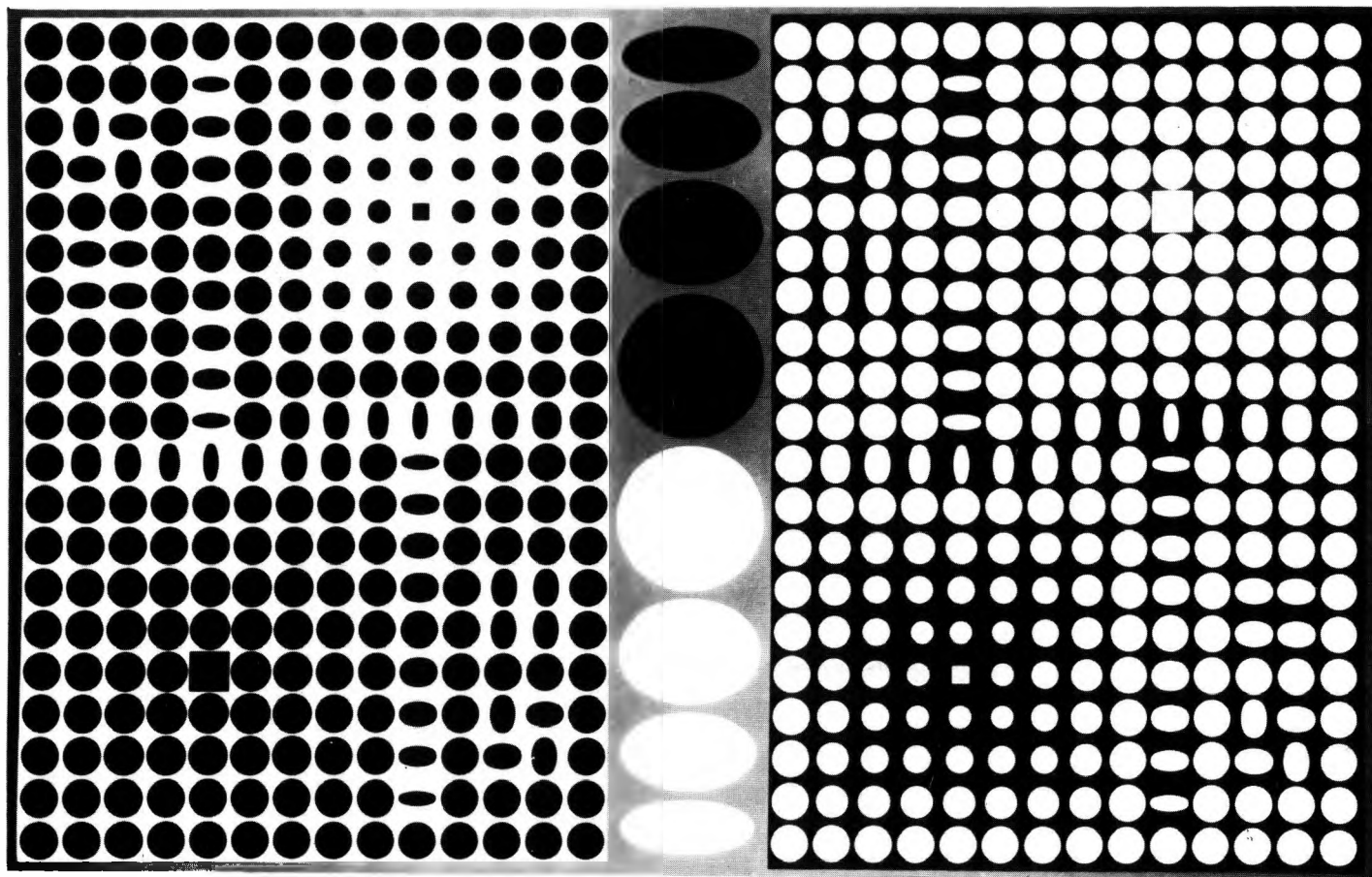

poétikai fogalomkészlettel így-úgy leírható szöveg ott, Mándynál mégiscsak valami kimondhatatlant idéz fel; csak hát persze kimondva ez az egész így néz ki, ahogy. Beszélni róla tehát, ha egyáltalán, akkor csak így, esetenül és csak körülbelül. Az ember először is erőfeszítéseket tesz, hogy végiggondolja a végiggondolandókat. És mindez csak azért, hogy ha sikerülne netán, akkor legyintsen egyet: ugyan, mit kell itt végiggondolni. Mert mint ahogy magánál Mándynál, úgy a róla szóló írásban is kísért a kérdés: minek itt még beszélni? Talán az lenne a legtisztább, ha csak ülnénk együtt, és hallgatnánk róla... Mert lehet-e érdemben arról beszélni, hogy – Tandori megfogalmazását idézve – hogyan látjuk legalább valamelyest úgy más-képp a világot, amióta az ő írásai mindennapi tudatunk részeivé váltak?

(*A Mi az, öreg? és a Mándy-próza*) A *Mi az, öreg?* annak a véleményem szerint többé-kevésbé összefüggő, öt műből álló könyvsorozatnak az egyik darabja – sőt, nyugodtan mondható: kiemelkedő darabja –, amely 1967-ben a *Régi idők mozi-jával* kezdődött és 1977-ben az *Álom a színházról* című művel zárult. Ez az öt könyv – szemben a közben megjelenő, régi vagy újabb novellákat vagy a „szokásosabb” novellafüzéreket tartalmazó kötetekkel – olyan egyébként legtöbbször önállóan is megálló novellaformájú írásokból épül fel, melyek együttesen egy-egy egy-séges, regényszerű művet adnak ki. Ellentétben ugyanakkor a hetvenes évek végén induló *Tájak*... sorozattal, itt még az alakok a fontosabbak és nem az elhagyott tárgyak és helyszínek (egyébként csupán hangsúlyeltolódásról van szó, és nem lényegi változásról). Igaz, választott könyvünk ebből a szempontból éppen előre mutat: egyrészt a szülők által magára hagyott világ a későbbi tájak elhagyatottságát idézi, másrészt a novellákként is nyugodtan olvasható írások az *Atkelés* darabjait készítik elő.

Fontos azonban megemlíteni, hogy a későbbi művek nem „jobbak”, magasabb szintűek (hol van itt magasabb szint?), hanem egyszerűen módosulásai, újabb változatai ugyanannak, bár kétségtelen, hogy egyben mégis valami mást, eddig ilyen egyértelműen ki nem mondottat is tartalmaznak. Mindezekkel együtt véleményem szerint a *Mi az, öreg?* című könyv az egyik legkarakteresebb, legjobban megragadható mű, szemrevételezéséért a Mándy-próza egészét tekintve is fontos lehet, mivel jelen esetben az általánosnál is sokkal inkább igaz az, hogy az egyes művek néhány alapvető jellegzetességének kimutatásával egyben az életmű általános jellemzéséhez is közelebb kerülhetünk (a tematikus rendszerezés csapdáján felülemelkedve ugyanis megállapítható, hogy a Mándy-próza olyan mértékben egységes, hogy az író valójában mindig ugyanazt írja, már ami a lényegét illeti).

(*Műtáj és narráció*) Jelen írás – mint már fentebb céloztam is rá – nem csupán novelláskötetnek tekinti ezt a művet, hanem összefüggőbbnek, mint egy akár-milyen jól megszerkesztett novelláskönyv, sőt elfogadja az életműkiadás meghatározását is, miszerint ez a mű – a regény; melyben – mellékesen – egy család története is kibontakozik, az össze-vissza megidézett történet-részletekből az olvasó összeállíthatja Zsámboky Jánosnak és szüleinek lineáris élettörténetét. A mű hét hosszabb részből/fejezetből és egy alig két oldalas, nagy erejű bevezető és egyben az egész művet értelmező írásból áll (*Egy álom*). Ez utóbbi fontosságát az is kiemeli, hogy végig dőlt betűvel van szedve. A könyv látszólagos „főhőse” a fiú, Zsámboky, aki természetesen maga is író, és hogy mennyire Mándy alteregója, mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy az *Atkelés*-kötet *Apa közbeszól* című írásában már Mándynak is hívják. Mellette persze felvonul az egész család: apa, azaz Zsámboky Gyula „hírlapíró” (aki szerintem a rejtett főhős, hiszen itt minden ő róla szól), anya, azaz Alfay Ilonka, Valiska néni, aztán Lux Olga, akit Tininek kellett hívni, a Luxok, apa összes többi nője, meg persze az ápolók, pincérnők... és ettől némi-képpen elkülönítve a fiú mostani (a mű jelen ideje szerinti) világa: a fotósno, Zách, a rendező, a lány az Otthonból, és ismét csak a pincérnők...

A szokásos módon a téma nem különösebben rendkívüli, annál inkább az előadásmód. A művet különös narrációs technika jellemzi. Az egyes szám harmadik személyű és első személyű narráció váltogatva jelenik meg, hol egy személytelen elbeszélő mondja el mindazt, ami Zsámbokyval megyesik, hol Zsámboky János

beszél első személyben magához vagy apához vagy anyához, mesél, emlékezik, kérdez, számonkér, medítál. Mindebből egy furcsa és egyedülálló párbeszéd-technika bontakozik ki, és végső soron erre épül az egész könyv. Azt gondolom, hogy leginkább a párbeszédeknek ez a szövevényes világábrázolást adó „történetegyüttese” szervezi regénnyé a könyvbe fogott írásokat. Ez a „technika” egészen odáig fokozódik, hogy nemcsak Zsámboky beszélget apával, hanem apa is közbeszól (miközben nincs is valójában jelen, de erről később), majd a mű csúcspontjaként apa és a testi mivoltában szintén nem jelenlevő anya egyre fokozódó párbeszédét halljuk.

A sajátos mándys szövegszerkesztés érzékeltetésére vegyük például a *Látogatás apánál* című fejezetet! A „külső” történet mindössze a következő: a fiú a kád szélén ül, készülődik apához a kórházba, látogatóba, egyedül tesz-vesz az üres lakásban, aztán elindul, benéz a Barbara-presszóba, elbuszozik a kórházhoz, és a végén megérkezik apához. Mindezt harmadik személyű, távolságtartó előadásmódban kapjuk, arányosan elosztva a szövegben, szinte ez az egész írás váza, ezek közé az egyébként igen rövid, tömören tényközlő eseménydarabkák közé ékelődik be az a „belső” eseménysor, ami ezalatt a hétköznapi történet alatt a fiú elméjében lejátszódik. Ennek a belső eseménysornak az egyik része a régebben megtörtént dolgok mintegy régmúlt időben, szintén harmadik személyű narrációval való elmondása, másik része első személyben a fiú „beszélgetése” apával, csak úgy magában. A fontos dolgok tehát szándékoltan a képzeletben játszódnak, a kézzelfogható élethelyzet csak kerete annak a belső, ám valódibb valóságnak, amiről folytonosan szó van. Ezt az ábrázolásmódot az író odáig feszíti – visszatérve a könyv már korábban emlegetett tetőpontjához –, hogy a legfontosabb szerepet apa és anya „hangjátékának” adja, és itt már nem is arról van szó, hogy a fiú képzeletében felmerül a hangjuk és az unásig ismert piszkálódásuk. Ezek itt már (a *Fényképezéstől* kezdve) önállóan, a fiútól egyre inkább függetlenedve, sőt végül épp a távollétében jelennek meg, az üres lakásban.

(*Álom vagy valóság?*) Mindez, amit az előbb jeleztem, talán nem is lenne olyan meglepő, ha apa és anya élnének. Csakhogy a regény jelen idejében már nem élnék. Most persze könnyű és magától értetődő lenne azt mondani, hogy meghaltak. Csak hát nem ilyen egyszerű a dolog. A testük persze már nincs meg, de a szellemük kísértétként visszajár, sőt talán el sem ment. (Ha jól értem, a befejezés alapján, apát hamvasztották is, mégis nehezebb vele, érthető módon a fiú számára valahogy erősebben itt maradt). És persze hol lennének, mint ott, ahol annak idején is voltak, otthon, a régi lakásban. Vagy csak álom lenne ez az egész? A bevezető írás éles elhatárolása a további hét fejezettől egyértelműen jelzi, hogy az a két oldal ugyan egy álmot leírása, de a továbbiak mind valóságos történések. És megkockáztatom, hogy az *Egy álom* sem feltétlenül éjszakai, alvás közbeni álmot, sokkal inkább amolyan nappali, nagyon is éber álmot, ami ugyanúgy életünk rendes része, mint az, hogy összecsomagolunk fél kiló almát meg fél kiló citromot, meg hogy felülünk egy buszra.

Álmomban se jönnek elő – mondaná az ember azokról az árnyakról, akikkel elintézetlen ügyei vannak. Éppen ezért nyilván előjönnek. Még ha csak az álomban, de éber állapotban még inkább. Ráadásul úgy jönnek elő, hogy közben nincsenek is itt, és ezzel valahogy még erősebben itt vannak (ti. nem lehet őket kitenni). Szóval mintha az lenne a helyzet, hogy az igazi álmok nem éjszaka jönnek. Meg aztán az embernek azt a bizonyos belső életét, amelyről Mátyás Iván is egyre csak ír, egy nagyon éber, de mégis „álomszerű” tudatműködés tükrözi; egy ember álma és egy ember élete között eléggé elmosódnak a határok. Érdekes ugyanakkor megjegyezni, hogy a *Mi az, öreg?* nem egy első személyű elbeszélő tudatfolyamat rögzíti, a narráció (nem a történetek témája, hanem a narráció!) összességében kifejezetten személytelen, személytelenebb, mint az *Egy ember álmában*, nem Zsámboky János uralja a történetmondást, inkább csak elszenvedti azt, belesodródik, benne él. Óhózzá szólnak – immár csak emlékezve a hajdani „párkányhistóriára” – apa hatalmas mondatai (melyeket „eredetileg” akkor mondott, amikor leszédtek

az ablakpárkányról, ahonnan ki akart ugrani): „Kimerültél, öreg? Nagyon kimerültél?”, majd: „Na öreg, nem bírod már?”, és a végén – a mű címét is megadva – egyszerűen csak így: „Mi az, öreg?” Nem tudom bizonyítani, de egy későbbi utalás által is némiképpen megerősítve (ti. az utolsó almákat és citromokat már kár volt bevinni) úgy gondolom, hogy itt, a *Látogatás apánál* utolsó bekezdéseiben apa már nem él, utolsó mondata mintha már odaátról szólna, és mintha éppen ezzel a hülye kérdéssel hagyná magára a fiút.

(*Elhagyatottság*) A füst óriása magára hagyja apát és a fiút. Apa magára hagyja a fiút. A fiú meg csak teng-leng a magukra maradt bútorok között, a csöndben, az ürességben. Azonban szó sincs itt valamiféle nyilvánvaló szerencsétlenségről, külön szánalomra méltó elárulásról, eszünkbe nem jutna sajnálkozni. A *siker fényében* című regényzáró fejezet elején éppen ez olvasható: „Szerette ezt a csöndet. Szeretett így ténferegni az üres lakásban.” Elérzékenyülésnek semmi helye. Itt szikár tények vannak. A figurákhoz az írónak szinte semmilyen, az olvasót befolyásoló érzelmi viszonyulása nincs (pontosabban úgy szereti őket, ahogy vannak, de ezt se mondja ki), ők egyszerűen olyanok, amilyenek, nem jók és nem rosszak, ez az egész világ nem jó és nem is rossz. De hiszen úgyszólván tudjuk, hogy milyen. Pitiáner és nagyszerű, csupa hiány és veszteség, de épp a hiányokkal és veszteségekkel együtt még teljes. Szép kis teljesség, mondhatnánk. De hát hogy is lenne másként, ha egyszer így van?

A dolgok valahogy mindig elfuserálódnak, valahol valami mindig elromlik, minden félbemarad. Ha úgy igazából megnézzük, az örökös kudarc az úr ebben az írói világban. Van abban valami szomorú, hogy magunkra maradtunk, mint a tárgyak, mint az elmagányosodott tereink. (Mándy nagyon ismeri ezeket az elhagyott tárgyakkal a világát, arról tud talán a legtöbbet, ahogy ezek a tárgyak egész emberi sorsokat hordoznak, ahogy nyomai hajdani sorsdöntő eseményeknek, ahogy őrzik némán mindazt, ami elszáll és szétporlad az időben. Nem „nagy” dolgok ezek. Egy konyhaszék, amin anya ült a liftben, mikor elvitték a kórházba, és aztán még napokig ott maradt a kapualjban, meg ilyenek. Végül is mi ez ahhoz képest, ami anyával aztán történt, és amiről itt nem esik szó, de az a szék mégiscsak arra utal? De ha valaki, mondjuk, az elhagyott bútorokról olyan könyvet tud írni, mint Mándy Iván, akkor talán a végső kérdéseket illetően sincs még minden veszve.) És mindezzel együtt, mitagadás, van itt valami megfeszíthetetlen módon aggodalomra okot adó múlt idő, valami nyugtalanító pusztulás-hangulat (de ne feledjük, az író csak arról írhat, ami tényleg van). Szóval mintha nem arról lenne szó, hogy így van jól, hanem inkább csak arról, hogy így volt jól. Valami mintha nagyon eltűnt volna a mostani világunkból, de legalább még tudjuk, hogy így van. Már csak a tárgyak szomorúsága őrzi az elszállt szép időket: elhülyült világban élünk. Jellemző, ahogy apa szel-leme kifakad, hogy a fia tévét vett – még a végén autót is vesz ...

(*Apa*) Akárhogy is nézzük, ebben a könyvben, mint ahogy Mándy írásainak egy jelentős részében, minden apa körül forog. Azért nem mondom úgy, hogy apa személye körül, mert így talán kevésbé pontos. Nem egyszerűen a személye körül, hanem mindakörül, amit ez az apa-dolog jelent. Itt nemcsak arról van szó, hogy: „akárhogy is, te léptél le” – ahogy a fiú mondja a halott apa szellemével diskurálva, hanem apa kapcsán mindig a fiúról is, arról, hogy mi van „ha én szállok ki ebből a dologból?” Meg aztán: apát be lehet dugni egy kórházba („Ezt elintézted, öreg”), lehet akarni, hogy ne jöjjön többé vissza, lehet – hacsak egy álomban, hacsak szinte észrevétlenül – egy mozdulatot tenni, egyet rándítani a hüvelykujjon, aztán később már lehet „vele” beszélgetni is, kérdőre lehet vonni, hogy mindenkit csak kifoszt, el lehet ismerni az érdemeit, és persze sok mindent, mindent a szemére lehet vetni, csak egyet nem lehet: a halálát nem lehet megírni. Apa vagy élő bizonyosság (akárhová is van bedugva), vagy szellemként visszajáró örök társalkodó: nincs, és nem is lehet tényleges halála – a fiú számára.

Nem tudjuk meg, hogy látta-e apa tetemét (pedig anya szelleme később kérdezi is apától, de ő ízléstelennek találja a kérdést, és persze nem válaszol rá), azt is csak ebből a kísértet-párbeszédből tudjuk meg, hogy csak pizsamája volt, nem volt

ruhája. Azt pedig, hogy apa egyáltalán meghalt, fondorlatos módon csak a pincér-kisasszonyok csevegéséből tudjuk meg biztosan, de ekkor is – korántsem véletlenül – csak úgy, hogy a meghalás szó vagy bármi ilyesmi elő sem fordul a szövegben, mintha ez apával kapcsolatban tabu lenne ("Csak nem? ... A szőke bólintott, hogy igen."). Még apa szelleme is kerülni igyekszik ezt a kérdést, mikor anyával ott az üres lakásban egy jót marakodnak, mint a régi szép időkben. Anya képe ott van a lakásban („A maga képe itt van. Szalmakalapban ül egy spenőtbokorban.”), de apám nincs. Anya még vissza is mehetne a kórházból, ha meggyógyult volna, de apa nem. („Anya persze más ... Persze vele is kell beszélni, de azért az fégsé olyan ... Nem túrja szét a kéziratomat, nem tart előadást a fejlődésemről.”) Apától alig maradt valami (maradt persze, vers, levél, ilyesmi, de ez sokkal diszkrétebb dolog), anyától annál inkább.

(„Itt is kell hogy maradjon”) Anyától egy szürke notesz is maradt, amelynek fel-lapozásával az *Ami megmaradt* című harmadik fejezet indul. És még a haja az ajtó-félfán ... A történetét a fiú sem tudja, csak elképzel egy lehetséges esetet, mikor a fényképész nő rákérdez a dologra a *Fényképezésben*. A jellegzetes Mándy-észjárás-sal szinte már megfellebbezhetetlen tényként kerül elmondásra a kitalált történet. (És persze az sem véletlen, hogy az ember milyen történetet talál ki, ha egy elha-gyott nyomot talál.) Még az előző lakótól való „habostorta”-csillár is megmaradt, és az csak felületes magyarázkodás, hogy a pénzhány miatt. Itt valami rejtélyes tisztelet övez minden dolgot, amit valaki valaha valahova odahelyezett, ami valaki-nek a keze nyomát őrzi, ami valakinek az életéről tud valamit. Így függnek össze Mándy Iván alkotói logikájában a magányos tárgyak és a visszajáró árnyalakok.

A *Fényképezésben* ezt olvassuk: „Anyá éjjeliszekrénye mellett állt. Már eltűn-tek az orvosságok. Csak a félig üres Dianás-üveg meg az üveghez támasztott Máriá-kép. Ez itt maradt, és itt is kell hogy maradjon.” Ritka helye ez az egész könyvnek. A „személytelen” előadásmód összecseng a szerző „személyes” gondolatával, melyet egy későbbi interjúban – ott a feltámasztott figurákkal kapcsolatban – így fogal-mazott meg: „ezek legyenek, és ne tűnjenek el”. Mint ahogy a feltámasztott figurák, úgy a bennünket körülvevő tárgyak sem tűnhetnek el, mert akkor hová járnának vissza az árnyalakok? Már csak ez a lepusztult tárgyi világ a biztosíték arra, hogy ne tűnjön el a múlt idővel az életünk. Mert a Mándy-írásokat olvasva (különösen az apáról szóló írásokban) mindig ott kísért az élet teljességének és egyben mulan-dóságának a kérdése, és ezzel összefüggésben a megválaszolhatatlan kihívás: hová kerül az a mérhetetlen mennyiségű vágy, indulat, szenvedés, öröm, reménykedés és szomorúság, ami egy emberélet során fölhalmozódik? Hogyan lehet ehhez viszo-nyulni? Lehet-e egyáltalán? És ha igen, akkor lehet-e igazán másképp, mint „közöm-bösen”, tartózkodva minden szélsőséges érzelmnyilvánítástól? Mert Mándy meg-fontoltan tartózkodik ettől. Egyáltalán nem érzelmes, éppenhogy szinte száraz, szí-kár az a mód, ahogy a mondatait megformálja. Az persze más kérdés, hogy az olva-sóban ez a keményen a visszafogottságra épülő kihagyásos technika erős érzelmi ha-tást vált ki. Mégpedig nem is annyira azzal, amit leír, hanem sokkal inkább azzal, amit kihagy. Valamit sose ír meg, de minden írása akörül kavarog. Látunk is vala-mit, meg nem is. Olyasmi ez, mint ott az a füst a könyv elején. És ez nem misztika, nem homályosság, nem valaminek, az elkenése, bármilyen meglepőnek is tűnhet ta-lán elsőre, de ez az írói „technika” semmi másra nem törekszik, mint a lehető leg-pontosabb ábrázolásra. Mándy a lehetetlent akarja megvalósítani, és írásai, mond-juk ki bátran – Faulkner szavait ideidézve – a lehetetlen megvalósításának ragyogó kudarcai.

Mert hiszen hogy is lehetne mindent úgy leírni, ahogy van? De azért körülbelül úgy mégiscsak lehet. Gondoljunk újra – most csak az apa-történetek körül maradvá – arra a bizonyos „párkány-históriára”, meg arra, amikor anya majdnem kabaré-énekesnő lett, meg amikor apa egy villát ígért anyának a Hűvösvölgyben. Meg amikor bele lehetett szagolni a szivarosdobozba. Meg amikor apa megkérdezte, hogy miért nem köszön ő a Garaminak. Meg amikor apa a hegedűjével. Meg amikor ott, abban az „álomban” ...

Kiváltság

(Fojtott nyelv)

V. K.-nak

*ne akaszd meg a végtelen
munkálását végső beszédben*

*mondd, már méltó volnék, Uram
már hangtalan vagyok
innen fojtott nyelvem a szárnyam*

*vedd horzsolásom, orvoslásom
állhatatos vagy fordulatlan
léttartásom fönнен e fényben*

mindből értett lassú imám

(Fal)

Vladimír Holannak

*nem óv, majd rejteget
visz, mint bolond
csukott tenyérben
legutolsó
száraz szemet*

*tülel, a kertfal menti szél
mindig kínos
lépé-
seket követ*

*forgat, rémulten arra gondolj
régén leejtethett*

*semmi vagyok, nyirkos vagyok
hallja fejében
s most merd kinyitni*

tenyered

Fa

*ha egy lényed letelepszik a fa alá,
innen továbbmenni már nem kívánna:
jó, attól nem lesz sztéra még e fa –
marad a többi fölé ragadott tenyészet*

*egy levél fölsusogása kockázatok,
hogy az alvóhoz közben halkán te beszéltél –
fölkel, ránk szomjazik, eljár feléd,
szentület van; s hova a korona kívánja*

RÓNAY GYÖRGY

Napló, 1965

(Részletek)

Január 29.

A vak egyetemista fiú, egyetemista kolléganőjével. Böllről szakdolgozik. Tizenhárom éves korában anyja elkergeti, mert vak. Bombarobbanástól vakult meg. „Az fáj, hogy nem látom a virágokat, a feleségemet és a kisfiam arcát.” Gyerekkorában fát szedni küldték, s annyi deka kenyeret kapott naponta, ahány kiló fát vitt haza.

Das Brot der frühen Jahre. Ez az ő világa. Ezek a széntolvaj Lohengrinek.

Április 15.

Délelőtt Pályi András. Lengyel dolgokról mesél, itthagya két lengyel lapot, melyben rólam is írt.

Délután egy elragadó francia házaspár, a Vie Nouvelle-től. Két óráig vannak itt; elköszönnek, majd csöngetés: a két asszony jön vissza, ness-kávéval, egy nagy doboz csokoládéval. Hogy ez volt a kocsiban... Nelli beszalad, két szép kis ékszer hoz, egyiket az egyiknek, másikat a másiknak ajándékol. Az a végtelenül kedves, hogy örülnek neki.

Mindegyiknek négy gyereke van. S ha magyart küldenék hozzájuk, fiataalt: eligazítják, hogy legyen minden nap egy tál meleg étele. Mindezt a legegyszerűbben, mint ami a legtermészetesebb. Okosak, látnak, emberek. Nagyon jó minőségű emberek. Ez az egész Vie Nouvelle remek elit. A tavalyi látogatók is azok voltak. Vagy a kedves dakari fiatalember, akinek Párizsban várt a levele, egy sereg címmel, hogy ha kell, kihez forduljak...

Párizsban egyébként találkoztam Driot-val, az „utazási felelősükkel”, aki annak idején a csoport magyar útját is megszervezte.

Április 28.

Az egész napi munkánál csak az egész napi munkátlanság fárasztja ki jobban az embert.

Az üres beszélgetések agyat kiszívó fáradsága. Néha két nap kell hozzá, hogy egy üres napot kiheverjünk.

Mindig az előző regény sodra az, amire vágyunk, s amiről úgy érezzük: soha többé. Mikor a Nábobot írtam: a *Fák és gyümölcsök*. Mikor a *Képek és képzelgések*: a Nábob. S most az *Esti gyors*.

Soha többé? Talán, mégis... Belemerülni ebbe a külön világba, saját törvényű életébe, amit mi teremtünk, s ami független mégis tőlünk. Dehát „nincs időnk rá, hogy önmagunk legyünk”; egyre kevésbé van rá időnk és módunk...

Caractere fragmentaire de notre carriere. Vagy csak az enyémnek? Főnt járt ez a Pályi András a múltkor, csodálkozik rajta, hogy volt egyszer valami olyasmi is, mint a *Fák és gyümölcsök*. Ki tud róla? A mű egysége csak a könyvtárak katalógus-fiókjában létezik (ha létezik ott, talán). Minden könyvünk „új”; sírunkig „fiatal írók” maradunk. Kivéve azokat, akiket már a bölcsőben klasszikussá avatnak.

De akkor inkább emígy: sirig elsőkönyvesnek.

Április 30.

Volt egy időszak, amikor mindenki a mellét verte és esküdözött, hogy soha nem hazudik többé. Aztán, a konszolidációval, szép lassan elkezdtek hazudni, jórészt ugyanazok. Van, aki cinikusan, világos tudatában annak, hogy hazudik; van, aki lelkesen, mert olyan buta vagy olyan ocsmány, hogy észre sem veszi, hogy hazudik. A papír nem figyelmezteti: nem pirul el a toll, az írógép, a nyomdafesték alatt. Régen adminisztratív eszközök asszisztenciájával hazudtak; ma általában megszűntek az adminisztratív eszközök, ezért félénkebben hazudnak, nem érzik maguk mögött a karhatalmat. De hazudnak, mert azt hiszik, hogy így kell. Tulajdonképpen igazat is mondhatnának, minden különösebb kockázat nélkül, vagy nagyon kevés kockázattal. De hiába, megszokták a hazugságot, és megszokták, hogy mindenki úgy tesz, mintha el is hinné a hazugságaikat. Úgy látszik, hazudni nemcsak hasznosabb, hanem kényelmesebb is, mint igazat mondani – és hallani. Kényelmesebb kiskorúnak maradni, mint fölnőttnek lenni. Ezért aztán minden azon múlik, milyen minőségű emberek azok, akiknek a hatalom a kezében van. A visszaéléstől nem a várható ellenállás tartja vissza őket, hanem emberi tisztességük.

Május 12.

Tátrai hangverseny. Beethoven 132; mint mindig, ha hallom, fölmerül az *Őszi mulatság*. Tisztán látom az egészet, akár neki tudnék ülni. De tudom, hogy hamarosan újra elfakul. Pedig egyszer már meg kellene fogni.

A kezdet: ahogy egyszer azt a regényt kezdtem, valamikor még egyetemista koromban (s olyan rosszul, hogy sürgősen abbahagytam) – a fiatalember a major dombján, Szabadréten, a kereszt alatt, amin a fölírás: „Isten dicsőségére emeltette homokházi Werner József, e földek ura.”

Megbocsátani, elfelejteni. Olyan tökéletesen elfelejteni, hogy már ne is legyen mit megbocsátani.

Meg kellene változtatni egyszer az egészet. Abbahagyni a fordítást, és csak írni. Megírni, amit életem folyamán terveztem. Regényeket, novellákat, tanulmányokat. Betölteni a hiányokat, fölépíteni, ami „üres telek”.

De egyrészt: meg is kell élni. Aztán: ki adja ki? A kiadók terveznek, és az írók nem tervezhetik a saját műüket. Kivált a magamfajta: nem vagyok „hivatalos”, tehát nem vagyok érdekes. Esetlegesen épül a művünk, mint egy toldozott-foldozott kastély: egy szárnya abbamaradt, másik ketté osztódott, egy tornya csonka, másik túlburjánzott, eleje gótikus, közepe barokk, a vége...

Egyszer azért mégis változtatni kellene.

Május 15.

A nyelvszereték epochája. Készen van: Ráday Gedeon (38 gépelt lap), Baróti

Szabó Dávid (40 lap). Ez egy kötet negyede, legjobb esetben szűk harmada. Hozzá tervezettek: A rettenetes Rajnis, A költő Bessenyei, A füredi poéta, Anyos Pál, Földi János, továbbá – esetleg – Barcsay kapitány, Dayka Gábor, Szentjóni Szabó László.

Aztán, majd ha túl leszek Adyn, a Maupassant-fordításokon, a tanítómeséken, Saint-Exupéryn, egyebeken, a „munkákon” – jöhetne, amit igazában megírnék: a három regény: *Őszi mulatság*, *Búcsú a háztól*, *A bíró története*. (Majdnem készen van egy kötet versem is.)

Mindig úgy gondolok egy-egy munka befejezésére, fordítására, tanulmányára, antológia-szerkesztésére, hogy utána majd jön a nagy vakáció, egy hosszú, napfényes szünidő, amikor az ember semmit sem csinál, vagy csak azt csinálja, amihez kedve van.

Aztán az utolsó percben mindig közbejön valami, és a vakáció elmarad.

Túl vagyunk a vakációk korán.

Camus jegyzete: „A mind jobban és jobban iramló emlékezet. Rá kellene szánom magam, hogy naplót írjak. Igaza van Delacroix-nak: a le nem jegyzett napok olyanok, mintha nem is lettek volna.” – És hozzáteszi: talán majd áprilisban, ha szert tesz némi szabadságra.

De sosincs elég időnk és szabadságunk. Így aztán hagyjuk, hogy napjaink megsemmisüljenek. Néha talán azért is, mert úgy érezzük, nem voltak jelentősek. Pedig minden nap jelentős, ha egyszer elmúlt, s néha azok lesznek a legjelentősebbek, melyeken a világon semmi jelentős dolog sem történt.

Ez is Camus: „A legtöbb kudarcot vallott író kommunista lesz. Ez az egyetlen helyzet, mely lehetővé teszi, hogy kiváló művészek fölött ítélkezzenek.” – [...] például tizedrangú kis firkász lenne, ha nem lenne kommunista. Így viszont élők és holtak fölött ítél. [...] Közben (ítélkezés közben) minduntalan a Párt felé sandítanak: jöhet a tagló. De mert a tagló ma már elmarad, kissé sértődöttek és szomorúak.

Legjobban attól félnek, hogy a Párt – a jelek erre mutatnak (úgy látszik) – hamarosan szintén az érték, nem pedig az ügybuzgalom szerint ítél. Ez többé-kevésbé a megsemmisülésüket jelenti (hacsak idejében át nem nyergelnek „formabontásra”); ezért báránybőrükben igazában sztalinisták. Asztalukat és pénztárcájukat védik a Párt nevében. Meddig?

Anekdota? K. Gy. tiltakozik a Kossuth-díj bizottság egyhangú döntése ellen, hogy Kassáknak ítélik a nagydíjat.

– De elvtársak, gondolják meg, éppen Kassáknak, aki annyit változtatta a véleményét!

Mire Kodály:

– Ezt éppen K. Gy. elvtárs mondja, aki folyton a véleményét változtatja, és ezért látja ingadozónak azt, ami nyilegyenes?

K. Gy. Kádárhoz föllebbez. Kádár természetesen szintén Kassákra szavaz.

– Hogyan? – kérdezi méltatlankodva. – Kassák még nem kapott Kossuth-díjat?

A farizeusok fejlesztve dadognak és a fogukat csikorgatják. De Kassák végre mégis megkapja, amit már régen meg kellett volna kapnia.

Búcsú a háztól. Egy nyár Pesten, amikor „a Pör” aktáit másolják az ügyvéddel. Meleg; a tó; örökös dinnyeszag; és a szabadság érzése. 1937?

Június 15.

Végre türethetőbben. Az idő is jobb; délelőtt két órát napoztam az erkélyen.

Vasárnap este Thurzó. Fantasztikus házassági története, a Belváros izzó érdeklődése mellett. És elkeseredettsége, amiért „leírtak minket”, és semminek sincs értelme. Megvallom, nekem nincs ilyen érzésem. Mindenek ellenére sincs, mert sok a munkám és a tervem, és azt tartom elsőrendűen fontosnak, nem pedig a pillanatnyi helyzetet és árfolyamot. Pláne, ha ilyenek jegyzik!

P. Péter utazik Párizsba, kiviszi a Vigília új számát Jean-Claude Renard-nak, mert megjelentek benne végre a versei, amiket fordítottam. – Jean de Beer újabb levele: hív szeptemberre Vézelay-be. Nem is lenne bolondság: Belgiumból Franciaországba, Vézelay, majd pár nap Párizs; Münchenen át haza, kis megállással Bécs-

ben. Csupán (I) útlevel, vízum és pénz kérdése. De azért Jean de Beernek azt felelem: ha hívnak, megyek.

Olvasmányok: Takáts Gyula, Marcel Arland; a könyv a francia és nem francia klasszikus művészetről, amit még Párizsban vettem, és ami jó, jó, csak egy kicsit lapos. Mindent megtudni belőle, kivéve világosan és határozottan azt, hogy mi a klasszikus, mi a manierista, mi a barokk; és ha Itáliában a manierizmus a klasszicizmus után következik, miért következik Franciaországban a klasszicizmus előtt.

A héten igyekszem megcsinálni a Vigília anyagot, és lehetőleg csinálók egy adag mesét. Most már nyilván rettentően sürgős, bár Aszódi Éva még nem jelentkezett érte. És olvasok, mint valami vakációban. Esetleg megírom a Hajnal Annát és a Takáts Gyula esszét is.

Szeptember 24.

Fröhlich német író és kiadó (?) látogatása.

Nézi a német a könyveimet. Sorra meg kell mondanom, mi micsoda. Vers, regény, fordítás, esszé... Forgatja, lapozza a *Klasszicizmust*, fejét csóválja, tetőtől talpig megnéz. Ez az, mondja, ami náluk már nincs. Hogy valaki egyszerre költő, regényíró, irodalomtörténész... Bámul, mint egy kiveszőben lévő állatfajta egyik utolsó példányát. Én illendően állok, mint egy rezervátumban egy kiveszőben lévő, stb. „Hát ez hihetetlen” – mondja. Lapozza a *Klasszicizmus*-t. Hihetetlen: Goethe, Schiller... Winckelmann nevénél sokáig tűnődik, alighanem azon, ki is az a Winckelmann. Végül jobbnak látja, ha nem kérdezi meg; tapintatosan leteszi a könyvet az asztalra és odébb megy.

Szeptember 29.

Tegnap a Szépirodalmi: utószót kérnek az *Esti Kornél* Olcsó Könyvtár kiadásához. Este meg Jelenits Pista.

Ma Fábry Zoltánnal a filmgyárban. Ünnepeyes, vésztörvényszék jellegű tárgyalás, az asztalon a bűnjellel, az *Esti gyors* egy példányával. Én akarom-e megcsinálni a forgatókönyvet? Sietve tiltakozom. Kis megkönnyebbülés. Megveszik a témát húszezerért. És lesz belőle, ami lesz? Egyet még gyorsan kikötök: hogy „R. Gy. regényéből” vagy „alapján” filmre írta X. Y.

November 2.

Indulunk Lengyelországba reggel hatkor, mint írószövetségi delegáció: Zelk Zoltán, Illés László meg én. Nelli kikísér a pályaudvarra. Hideg, nyirkos reggel. Este tíz utánra érkezünk meg, ha igaz. Ezen a vonalon, mondják, félnapos késések is vannak.

November 3.

Dél előtt a program megbeszélése a lengyel Írószövetségben. Semmi sincs megszervezve; nyájasan fogadnak, de mint holdból pottyant utasokat, alig leplezve, hogy teljesen készületlenül éri őket a százszorososan lelevelezett érkezésünk. Tegnap egy félrészig lengyel várt, persze éjfélkor érkezünk, kétórás késéssel; franciául kiabált: „Délégation hongroise!” – „Écrivains hongrois!” – Végre találkozunk; kis közelharc árán szerez egy taxit, benyom, visz a Bristolba; ott teljes a szobákkal a zűrzavar. Végül egy kétágyas terembe raknak a negyedik emeleten, hodály fürdőszobával.

Nagynehezen kialakul, hogy Varsóból majd Krakkóba, Gdanskba visznek, onnét vissza Varsóba, és 18-án reggel mehetünk haza. A tolmács egyelőre eltűnt; majd lesz, mondják, majd kerítenek valakit; a szokásos magyar tolmács jelenleg éppen otthon van Magyarországon. Addig is, majd időnkint, ha éppen ráér, itt van Kerényi Grácia, azonfölül Sperlingné. Az utóbbit elő is kerítik, s lemegyünk, kellő zlotykkal fölruházva, a Szövetség vendéglőjébe ebédelni.

I. Laci azonnal bejelenti, hogy neki már van délutánra programja, valamilyen ismerősei vagy barátai laknak a Visztula túlsó partján, a Prága nevezetű városrészben. Szegény Sperlingné mi mást tehet, ha már a nyakába szakadtunk: Zoltánnal meghív

magához hideg vacsorára, „amit éppen össze lehet szedni”; összeszed egy franciául tudó lengyel asszonyt is; este fél tízig nála vagyunk, nézzük a televíziót, a híres Angyal-sorozat egyik darabját, bunyóval, együgyűen hülye „cselekménnyel”; lehet valami politikai vonatkozása is, mert a lengyel asszony időnkint fölkiált: „Hogy ezt nem tiltják be!” Utána bágyadt, félig magyar, félig francia beszélgetés a hervadt szendvicsek és kaszinótojások mellett. Akarja tudni, mi van itt? – kérdezi a lengyel asszony. „*Désolation, Monsieur, marasme...*” Így beszél, mintha hajdani sima francia tudását nehezen bányászná elő az emlékezetéből, keresi a szavakat. Mindehhez, ahogy S.-nével egyetértésben, mintegy összetanultan szidják a világot, az itteni kicsinyességet, laposságot, a *désolation* és a *marasme* mellé odatáruul *un snobisme énorme*. És a hajdan „jobb napokat látott” emberek savanyúsága. A lengyel asszony szerencsére fog az utcán egy kóbor taxit, hazavisszük és hazamegyünk Zoltánnal a Bristolba. Még kapunk egy búcsúintelmet: sötétedés után ne köszáljunk a pályaudvar körül, mert borotvával átmetszik a torkunkat. *Lejeu prêtre de notre jeunesse* – mondja, mosolyog, ránk csapja az ajtót és eltűnik a ködben.

„Mit mondott?” – kérdezi Zoltán. „Hogy ez az itteni ifjúság kedvelt játéka” – tolmácsolom. Elöl a vezető indít; félkézzel fogja a kormányt, fél vállal visszafordul. „*Tout de même, ce n'est pas si dangereux*” – dünnyögi. „Mit mond?” – kérdezi Zoltán. Ezt is lefordítom: „Hogy azért nem olyan veszélyes.” Zoltán tűnődik, fejét csóválja, végül azt mondja: „Van, aki beilleszkedik, és van, aki nem.” És máris ott vagyunk a Bristolnál.

November 4.

Reggel Grácia telefonja: kettőkor találkozunk az Írószövetség vendéglőjében.

Program semmi; saját szakállamra városnézést tartok. A szomszédban a karmeliták; pár percre bemegyek. Teljesen üres. De mikor kimegyek, beleütközöm egy idősebb házaspárba. Az asszony megszólít. Nem értem. Tanakszik egy kicsit a férjével, majd bevezet az oldalhajóba, egy fülkében egy ülő, szomorú Krisztust mutat: nagy, csüggedt kezei a térdén, középpütt vöröslő stigmákkal. Az asszony rámnéz. „*Français?*” – „*Non, Madame, je suis hongrois.*” – Elmosolyodik, homloka ráncba szalad a prémsapkája alatt, látszik, a szavakat keresi *Jesus Christus...* – gondolkodik, végül kimondja: – *malheureux. Le Christ polonais...* Mire valami köszönetet dadognék, már eltűnt; csak az ajtó mozog utánuk.

Pár percig ott állok a lengyel Krisztus előtt, aztán nekivágok az Óvárosnak. Szép, vidékies; néhol mintha Fehérvár belvárosában járnék. Az Örökimádásban éppen déli zsolozsma szűrődik ki valahonnét egy rács mögül. A falon tábla, franciául. 1683: Szobieszki János fölmenti Bécset. 1687: halából fölépítik az Örökimádást. 1944. VIII. 31.: a fölkeléskor lerombolják; elpusztult 1000 világi, 4 pap, 35 apáca. Olvasom; közben szól a zsolozsma.

Délután nagy séta Gráciával a varsói „Andrássy úton”. Gyönyörű park, Chopin romantikus szobrával. Bronz; a németek ágyút öntöttek belőle. Pár éve újra megcsinálták.

A Szent Kereszt templom a Tolsztojba illő Novi Sviat elején. Balra a második oszlopon emléktábla, Chopin dombormivű fejével, alatta virág. „1945. X. 17. óta újra itt nyugszik Chopin szíve.”

A tegnapi beszélgetés alapján éhezés, nyomor, kietlen hangulat. Nyilván enyhe túlzás volt. Az utca mást mutat, bár egyáltalán nem gazdagságot. Hús nincs, legföljebb itt-ott látni némi csontot (mint nálunk a Rákosi-éra mélypontján); a henteseknél a szögeken hurkák lógnak, semmi más. De azért talán mégsem olyan rettentően nyomorultak. Igaz, az ilyesmit nehéz megállapítani; van, aki szemérmesen takargatja a szegénységét, és van, aki szemérmetlenül vagy kárörvendve kérkedik vele.

November 5.

Még mindig semmi szervezés. Tolmács sehol. Illés Lacival a lengyel Nemzeti Múzeumra szenteljük a délelőtti. Kapok az alkalmon, mikor hív, mert beszél lengyelül.

A képtárban pár jó francia, XVIII. századiak; Champagne nagyméretű Riche-

lieu-je. Sok szép, stílusos dolog, jó rendezésben; egy különös, nagy, gyönyörű „fáradt Krisztus” (*Christus trasobliwy*) fából. És egy hatalmas teremnyi Canaletto: a régi Varsó; elragadó.

November 6.

Változatlanul S.-né nyakán. Délben Vilanova: szép kastély, szép portrégyűjtemény. Az épület franciás ízlése, amolyan „kis Versailles” (bár inkább „kis Trianon”); a portrék a XVII. századiaktól a romantikusokig: egy egész lengyel történelem, arckokban. Egy szép, profétikus Norwid portré, Szynder műve (ha egyszer kellene, innét kérni). S.-nének persze fogalma sincs róla, ki az a Norwid; ahogy a képet nézem, mellém áll és szakértelemmel azt mondja: „Jó fej.”

Háromra visszaérünk Varsóba, S.-né utunkra bocsát. Zelkkel egy önkiszolgálóban ebédelünk: krumpli pár szem töpörtyűvel, paradicsomsaláta. Az estére ígért színház szerencsére elmarad. Holnapra kikunyeráltam Zelazova Volát; este indulunk Krakkóba.

Egy néppel – (nép: kultúra, történelem, „lélek”) – kapcsolatot lehet találni a művészetén át is. Nem teljesen ugyan, de nem is jelentéktelen. A franciák: Chartres, Párizs, Versailles... – az olaszok: Róma, a Vatikán... – az osztrákok: a bécsi Burg, a Kunsthistorisches Museum... Lengyelország? Mindvégig egy lehetetnyi francia hatás, vagy sugallat; francia művészek dolgoznak itt, franciás ízlés, franciás divat: a Múzeum, Vilanova; és valami mély népi, a gótikájukban talán, meg valami barokkos, de mintha itt is volna egy lehetetnyi franciás. Igaz ez? Mit tudhat meg az ember négy fölszínes nap után!

November 7., vasárnap.

Mise nyolckor, a klarisszáknál.

Tegnap hosszú beszélgetés Zelkkel. „Tudod, hogy Nagy Lajos minden este imádkozott?” Ő is, mondja, imádkozva alszik el esténként. „Hit ez?” – kérdezi. Ő maga felel rá: „Lehet, hogy csak életszükséglet.” Közben kávé is keverek; kuporgunk az alacsony karosszékekben; mikor kikísérem, jobboldalt enyhe lumbágós fájás a derékamban.

Tízkor indulunk Zelazova Volába. Sok látogató, autóbuszok, turisták; a parkban még dércsipe őszi virágok; bent óriási csokrok óriási vázákban. „Később lesz koncert is – mondja unottan S.-né. – Valami varsói tanárnő játszik. Valami Czerny-Stefanska.” Legyint; szó sem lehet róla, hogy megvárjuk a hangversenyt. Illéssel sétálunk egyet az országúton; tipikus alföldi táj, messze tanyák, kazlak, az égen tömött fehér felhőket hajtja a szél. S.-né türelmetlenül vár; betuszkol a kocsiba, megyünk valami alkotóházba ebédre. A sofőr nem ismeri az utat, többször is eltévedünk. Végre megérkezünk egy kietlen, rozszant kastélyféleségbe, ahol senki se várt; kelletlen szolgáltató vagy gondnoknő csoszog elő, hosszas lengyel vita S.-nével; leülünk a jéghideg ebédlőben, kabátban, várjuk az ebédet. Jó félóra is eltelik, míg a kelletlen nőszemély elénk nem löki a tálat; hogy mi van a hamuszürke lében, kutyahús-e, cipőtalp-e, az megállapíthatatlan. Megenni, megrágni nem lehet. Egyre jobban fázunk; S.-né közli, olymód, mint egy nagyvilági műlovarnő, hogy fejenként mennyit kell fizetnünk az ebédért. „Maga természetesen a mi vendégünk volt” – jelenti ki Zoltán dermesztően barátságos iróniával. „És persze a gépkocsivezető is” – teszi hozzá. S.-né bágyadtan tiltakozik, „ez a rendezés, ez a rendezés” – és fölszabadultan távozik. Érzékeny végbúcsú: estére megjön az „igazi” tolmácsnő.

Valóban megjön; kivételesen valami valóban megtörténik, amit ígérnek; ezúttal is részegen hozza a lengyel drámaíró vagy dramaturg vagy kritikus, aki a pályaudvaron várt. Szigorú, komoly kis nő, határozott, inkább barátságtalan, belefagyasztja Zoltánba a mosolyt. Kiadja a rendeletet: csomagoljunk, félóra múlva legyünk készen, ekkor meg ekkor indul a vonat Krakkóba. Megszeppenve engedelmeskedünk. A liftben Zoltán: „Bájos kis bakakáplár azzal a féloldalas varkocsával.”

November 8.

Hajnali öt körül érünk Krakkóba, de hétig alhatunk a hálókocsiban. A pálya-

udvarról a szállóba megyünk, a valóban nagyon szép és kényelmes Cracoviába (itt minden rendben, simán megy); utána este fél ötig a városban. Az óváros, a Jagello egyetem; szép, kicsit vidékies, kicsit Monarchia-beli város, csak valamivel ridegebb, a reneszánsz-barokkja hidegebb, rengeteg galamb a főtéren, piac, posztóház, gyönyörű Mária-templom, benne a gyönyörű Vit Stoss főoltár. Délben kinyitják a szárnyakat, és a sekrestyés magyarázatot tart a turistáknak. Most előbb van valamivel a nyitás, miattunk. Állunk, leesett állal bámuljuk ezt a tüneményt; a sekrestyés hátrafordul, megkérdezi: „A magyar delegáció?” Eszter (a tolmácsnőnk és útimarsallunk) pár szót vált vele, mire a sekrestyés harsányan: „Éljenek a magyarok!”

November 9.

Dél előtt Auschwitz. Döbbenetes. Dermesztő, szeles hideg; Eszter irgalmatlanul végighajszol minden zárkán, tárlón, kazamatán. Birkenau romjai, szinte nem is romok, éppen csak a krematórium alaprajza látszik ki a fűből. Itt-ott lukak (az egyikbe majdnem beleesem): valamiféle kazánház fölött járunk. Duzzadt fehér felhők az éleskék égen.

Este együtt vacsorázunk; fél tízre érünk haza a Cracoviába.

November 10.

Dél előtt autón Nowa Huta; szerencsére sehol sem szállunk ki. Utána a Wawel, a szokásos papucsban a cipőnk fölött, topogás a tükörfényesre csiszolt kőpadlón; lent rengeteg lándzsa és ágyúgolyó. Szulejmán vagy nem tudom kinek a sátora, fölállítva: a nagy Szobieszki zsákmánya. De a legkedvesebb a templomban Szent Hedvig sírkövén a cédulák. Eszter kivesz egyet, fölolvassa. „Eszközöld ki, hogy ma ne feleljek kémiaiából.”

Ebéd a szokott, tündéri vendéglőben; este színház, gyenge francia vígjáték, enyhe unalom.

November 11.

Dél előtt a Czartoryski Múzeum. Sok szép dolog, ritka kincsek; egy szép Rembrandt, Leonardo; a Jagello család arcképei: Cranach.

Ebéd; kijövet a nagy Ryneken megállít egy lengyel, megfogja a kabátom gombját: „Nyet ruszki – mondja borizú hangon. – Éljen lengyel–magyar szövetség. Silentium maximum!” Ujját jelentősen ajkára teszi. Hunyorít, kezet fogunk, megkötjük a szövetséget. Három lépéssel odébb ismét hozzám lép valaki, zlotyt kínál forintért. Ilyen se fordult még elő velem: hogy valaki forintot akarjon vásárolni.

Ötre az Írószövetségbe, ott kellemes két és fél óra, beszélgetés Thomas Mann lengyel fordítójával, krakkói katolikus írókkal.

Még valami: ebéd után, ahol megtesszük a szokásos sétakört a nagy Ryneken, a Mária-templomnál találomra benézek egy mellékutcába; néhány lépés után kibukkanok egy csodálatos térre. Rideg, kopár, északi reneszánsz, szigorában monumentális; állok és bámulom. Teljesen elhanyagolt, a kapualjakban ládák, göngyölegek, bűz. „Ezt még nem hozták rendbe” – mondja Eszter. A falakon látni, hogy fölfut a víz, egészen az első emeletig. Benézek egy udvarba: gyönyörű, puritán árkádok a szemétdombok fölött. Messziről hallatszik a Mária-templom óraütése, éppen csak ellebeg az udvar fölött, a kockányi kéken.

Este sűrű hóesésben búcsú Krakótól: éjfél körül indulunk Sopotba.

November 12.

Hosszadalmas éjszakai út; reggel szikrázó napban végig a nagy lengyel síkságon; itt-ott romok, repülőterek maradék betonja, pár silány tehén, kuporgó tanyák; balról a német lovagrend roppant vártömegének maradványai, jó húsz percig megy mellettük a vonat. Főnt, élesen szikrázó kék égen, gyorsan szálló, kövér, fehér kis felhők. „Azok már a tengerről jönnek” – magyarázza Eszter.

Fél egyre érünk Sopotba, miután a vonaton Zelk Zoltán megmutatta készülő új kötete anyagát; a Grand Hotelba szállunk, ebéd, utána séta a városkában; jeges szél, időnkint hózáporokkal; Monarchia-hangulat.

November 13.

Gdansk és környéke. Nagyban folyik az újjáépítés. A kikötő, gabonaházak, té-
lire kivontatott kirándulójáró; a belvárosban már élénk forgalom, kirakatok, sok
ember a hóban; téglahalmok közt a katedrális: irtózatosságnak, rideg északi tég-
lagótika, üres csarnokával, beláthatatlan magasságával lenyűgöző. Teljesen kopár,
csak jobb oldalt elöl van egy mellékoltár, égő emléklánggal: a háborúban és ellen-
állásban elesett papok emlékhelye. Alattuk alszanak a holtak, csupa sírkövön já-
runk, böngésszük a gót betűs fölíratokat.

Ebéd Gdanskban; hazamenet a sebességi mániás sofőr versenyre kel egy trol-
ival, megcsúszunk a jeges úton, nekimegyünk egy fának. Szerencsére baj nélkül meg-
ússzuk. Eszter vigasztalásul elmeséli, hogyan égett benn nemrég egy román íródele-
gáció egy autóban, ugyancsak Gdanskban. Fél öt, mire visszaérünk a hotelba.

Hó, dermesztő hideg, nyolc-tíz fok mínusz.

November 14., vasárnap.

Misén tizenegykor a telep végén egy kis templomban, míg Zelk szemközt egy
presszóban az esedékes cikket írja, ha írja. A templom zsúfolt; mise végén teli tü-
dőből éneklük a lengyel himnuszot.

Ebéd után Oliwába megyünk, egy csupa dér erdőn át. Régi, kicsit provinciális,
háromhajós, hodályszerű templom, fűrteszerű mellékoltárokkal, s ezek körülaggatva
fogadalmi táblákkal, mézeskalács rózsafüzérekkel, elképesztő csecsebecsékekkel, papír-
virágokkal és itt-ott bámulatosan szép, népi fafaragások. A kóruson díszes rokokó or-
gona, mozgó figurákkal, csengettyű-játékkal. Beülünk egy padba, végigvárjuk, amíg
összeesnek a főoltárnál, beláthatatlan messzeségben egy Terezát meg egy Henri-
ket. Eszter a könnyeit törli, óvatosan, csak mintha az orrát fújná: hogy ne vegyük
észre. Valóban úgy teszünk, mintha nem vennénk észre. Az esküvő után orgonahang-
verseny; egy medve, ha jól látom, cintányért csattogtat, labdák szállnak, s mindig
forog, mint egy ringlisplil.

Este tizenegykor indulás vissza Varsóba. A vonat alig egy percet áll; éppen
hogy fölkapaszkodunk csomagjainkkal a hálókocsiba.

November 15.

Reggel fél hét; ömlik a hó, egy behavazott kültelki pályaudvaron valami elha-
gyott futballpályafélén, ősles hóban taxira várunk. Időnkint egy villamos csiko-
rog a hurokvágányon, megfordul, csönget, indul vissza. Egy pillanatig Kafkában
érezem magam. Zoltán Eszterhez: „Én szívesen megfagyok itt magácskával, noha szí-
vesebben melegednék ágyban, párnák közt.” Most már villamos se jön. Aztán végre
mégis; kikészülődünk a hóból, fölmásznak, kapaszkodunk a peronon, eldöcögünk
egy stadion mellett, majd át egy hídon, a deszkák közt látszik a Visztula. Már is a
Novi Swiat sarkán vagyunk. Leszállás, egy megálló trolin, és végre a Bristolban. Né-
mi szervezési zavar: nincsenek szobák, elfelejtették lefoglalni. Eszter erélyesen in-
tézkedik, telefonál; a dolog végre rendeződik. Kapunk szobát; az enyém kis, udvari
lak, a személyzeti rész mellett, behallatszik a szobaasszonyok zsvajgjása. Lefekszem,
már is alszom; arra riadok, hogy zuhan a kulcs, benyitnak, tollsöprűk, söprűk, vö-
dör, visítás, majd csönd, rám zárják az ajtót s alszom tovább.

Zelkkel kettesben ebédelünk a Bristolban. Varsó csupa hó, és csak hullik, hul-
lik. Délután azért vásárolunk egyet-mást.

November 16.

Reggel telefon Gráciának. Lemezvásárlás a Vár-téren. Gyönyörű templom az
Óvárosban, a Piwna utcában: barokk, teljesen modern berendezéssel. Szögesdrót-
keresztúton vánszorgó Krisztus; modern szószék, oltár, padok. Pilinszky járt ide, mi-
kor Varsóban volt. Egy megrendítő feszület: egy csonka Corpus. Ami a lángokban
megmaradt.

A jó művészet valahol alapjában azonos, érintkezik és összeillik, akármilyen
stílusú is legyen.

Délben fogadás a Magyar Követségen; ebbe az utolsó pillanatban gyömöszölik

bele, de belegyömöszölik az íródelegációt. Találkozás Köpeczi Bélával (az ő kívánságára hívtak meg minket).

Délután I. Laci Prágába megy, mi Eszterrel találkozunk, elvisz a Történeti Múzeumba, Zoltánnal végigjárunk egy sereg lépcsőt és végignézzük egy sereg háborzongató fényképet. Egy kömező: ez volt az Óváros. Hullák halomban; emlékek az Ellenállásból; kívülünk senki; csikorognak lépteink alatt a falépcsők: mintha a Történelem irtózatossá Elvarázsolt Kastélyában kóborolnánk. Hármában az Óvárosban vacsorázunk; Eszter otthonra hívott, de a férje azért is valami vendégséget rendezett estére a barátaival, így Eszter a mi vendégünk, kicsit szomorúan. Zene, sajnós; egy asztalnál alighanem házassági évfordulót ünnepelnek, irtózatossá tömeg sörrel; a házaspár föláll, s a vendégek tapsától kísérve táncba fog; a vígan rengő kövérség alatt reszket a padló. Fél tízre hazamegyünk a Bristolba; közben elromlott – itt is! – a lift, gyalog kullogunk föl, Zoltán a harmadik emeletre, én a negyedikre.

A varsói asszony (kisregény). Diákok kirándulásán ismerkedik meg a lengyel fiú meg a magyar lány. Levelezés; végül összeházasodnak. A fiú tanár. Üzletlakás; víz sincs, az asszonyka jár vödörrel az udvarra vízért, ő fűt, ő végez minden munkát. Lakást szereznek. Az asszony fáradt, a férfi goromba, mások után mászkál. A vékony kis asszony keményen helytáll; végül elválnak.

Ahogy eltűnik a hóesésben...

Beleillesztve a történet az utazás keretébe. Az oliwai esküvő, mikor kicsordul a könnye... Hideg... Krakkó... Az út egy-egy állomásán meséli el élete egy-egy szakaszát. – Kezdődik a bemutatással. Gyerek van? – kérdezi Z. Z. Összehúzódik a szeme; a szigorú kis arc. – A testvéreért áldoz föl mindent. Sopotban megmutatja a fiú fényképét. Tudja, hogy a testvére egyszer valakiért majd úgyis magára fogja hagyni. „Ez az élet rendje.” Elválnak a Bristol halljában, az író, aki a történetet elmondja, utána néz a sűrű hóesésben, míg el nem tűnik.

Nem jön haza, az öccse miatt. De ez csak ürügy. A sors komiszságára makacssággal válaszol.

November 17.

Találkozó Gráciával a magyar követség előtt, elvisz a PAX-hoz. Kiadják az *Esti gyors*-ot, csak az időpont bizonytalan még: fordítói problémák. Zoltánnal teán Gráciánál (valami toronyház magaslatán lakik, ablakából belátni Varsót); kettőre vissza a hotelba. Eszter fél ötre jön értünk, fogadás az Írószövetségben, sok nő, lengyel-magyar barátság, Zoltán mond pár szót, tolmácsolom franciául, azt egy nő lengyelül; hétkor eljövünk.

Baktatunk a Vár-térről hazafelé, vastag hó, képtelenek eltakarítani; rövid az út a szállodáig, föl se teszsem a sapkámat. „Legalább a kabátját gombolja be!” – figyelmeztet Grácia. Mondom, nem fázom, nincs hideg. „Nincs?” Egy gyógyszerertárhoz húz, az ajtó mellett nagy hőmérő: mínusz tizenöt fok.

November 18.

Hétkor indulunk haza reggel. Indulnánk: a vonat hosszú órákat késik; mert ami Magyarországról bejön (s amivel mi jöttünk), annak kell visszamennie. De még nyoma sincs. Végre bedöcög; végre kiengednek a bűdös váróteremből. Fölszállunk, Zoltán azonnal lefekszik; követem a példát. Katowicénél elromlik a hálókocsi, ki szállítanak. Kapkodva öltözünk, I. Laci megragadja a csomagjainkat, helyet keresünk a zsúfolt vonaton. Hála Lacinak, egymástól szétszórva, de találunk. Három óra késéssel, késő éjszaka érkezünk a Keletire. Lacit várja a felesége, kurta búcsú, eltűnnek. Mi Zoltánnal várunk taxira, majdnem egy órát. Szakad a hó, rögtön el is olvad. Végül jön kocsi, leteszem Zoltánt a Tutaj utcában, a sofőr némi rábeszélés után hazához a Rózsadombra. Hajnali négy óra van.

November 23.

Reggel találkozás Doromboz Karsival az Európában, átadom a Vigiliának a három varsói verset (Örökimádás, Szent Kereszt, Christus frasoibliwy). Nellivel a városban ebédelünk, Retz-anyagot hozok a könyvtárból. Maupassant fordítások.

November 24.

Végül is nem megyek el az Írószövetség közgyűlésére, helyette Maupassant-t fordítom. Délután egy óra séta a havas hegyen. Váci Mihálytól levél: az Új írás közli az *Oswiecim*-et.

November 29.

Kunszery Gyula feleségének temetése a Farkasréten. Rengeteg kinlódás (szklerózis?) után ment el szegény. Mi lesz Gyulával és a fiúval? – Temetés után Ijjas Tóni hosszas előadása az Európában, de nem is tudom, miért és miről. – Fordítások: Maupassant, Stifter. – Este szép hangverseny Ferencsikkel: remek Beethoven ötödik, és Schumann zongoraverseny Sirokay Zsuzsával.

December 1.

Délután előadás a Berzsényi gimnázium szakkörében az utolsó húsz év európai költészetéről. Huba utca – fölmenet mulatságos találkozás a hajdani rettenetes cenzorral, Telepóval. Teszi a szépet, savanyú képet vág, hogy inkább engem hallgatna, mint hogy ő maga is előadást tartson valami tanfolyamon. Barátságos vigyorgások, kölcsönös örvendezések. Itthon Csanád Béla; délelőtt Kardos Klára és Szomráky, bonyolult lelki és szerelmi problémákkal. Továbbá Stifter és Retz.

December 3.

Hajnal Gábornál. Közli, hogy megszűnik *A könyv*; Hegedüs Géza írt rólam szép esszét, ez még megjelenik. Gábor egy svájci antológia lehetőségét veti föl, meg egy svájci útét, a Kultúrkapcsolatok közreműködésével. Hogy végezzünk „helyi anyaggyűjtést”. Beleegyezem, könnyű szívvel, hiszen úgyse lesz belőle semmi.

Délután Szegzárdy-Csengery elhozza megmutatni Hugo-tanulmányát (nagyon szép) és kérdezi, miért nem állítok össze egy gyűjteményes műfordításkötetet. Valóban, miért? Éppen engem fognak kiadni...

December 6.

Tegnapelőtt föladtam a Tiszatájnak a kritikát (Komlós Aladár, Horváth Károly); ma visszaküldtem a saját korrektúrámat (*Chartres*) a Kortársnak, Lászlóét Tol-dalagiról a Jelenkornak.

Délután, este fél kilencig Takáts Gyula. Egyike a legtisztább, legigazibb embereknek és íróknak; nyílt, okos és elragadóan naiv az „irodalompolitikában”.

December 7.

Végeztem végre Stifter *Brigitte*-jének fordításával. Utálatos munka volt, másodszor megcsinálni az egyszer már elveszített fordítást. Én nem csináltam elég másolatot, s amit beadtam, 56-ban elpusztult.

December 23.

Kész az előszó az *Örök Élektrá*-hoz. És itt a karácsony. Az év legszebb napjai, vagy órái, a gyerekkor múlhatatlan varázsa, évről évre. Addig a pár percig mindenetre, amíg fölgyulladnak a fán a gyertyák. A szeretet ünnepe? Jó volna, ha ki lehetne terjeszteni az egész elkövetkező évre. Vagy az életre, ami még van. A szeretet évei...

Napról napra

*Valami mindig beleékelődik
a test rendjébe. Valami mindig
szétzilálja az összefüggéseket,
s kuszálja, ami amúgy is kusza.
A főhős felsül és leég. Nem
lehet terveket szőni így, hisz
szétfoszlanak, hisz póknyálból valók.
Ezért hát semmi többet: napról napra.
Ezért hát a széles mozdulatok
s harsány kiáltások mellőzésével,
virágkehelyként
fordulni fénybe,
nyitott tér felé.*

... hallgatása közben

- Valahogy elfelejtettem magam.
Jó pillanat volt: sokszor kellene.
S nem egy „másik” miatt történt: ott-akkor
egy meszelt, fehér, tiszta felület
fogadta be a tekintetemet,
s elhalkult minden – múlt, jelen, gyerekkor,
álom s majdani halálom szele.
Leszakadt rólam minden súly. Ha van
igazi szabadság, hát ez olyan
gáttalan érzés volt. De most miért
is akarom elmondani, hiszen
pont ezt aligha lehet. Vagy ha mégis,
hát akkor is, miért.
Miért kéne beszélni róla.*

Versek közéről

Pilinszky János: A szerelem sivataga

*Egy híd, egy forró betonút,
üríti zsebeit a nappal,
rendre kirakja mindenét.
Magad vagy a katonán alkonyatban.*

*Mint gyűrött gödör feneke a táj;
izzó hegek a káprázó homályban.
Alkonyodik. Dermeszt a ragyogás,
vakít a nap. Sosem felejttem, nyár van.*

*Nyár van és villámló meleg.
Allnak, s tudom, szárnyuk se rebben,
a szárnyasok, mint égő kerubok
a bedeszkázott, szálkás ketrecekben.*

*Emlékszel még? Először volt a szél;
aztán a föld; aztán a ketrec.
Tűz és ganaj. És néhanap
pár szárnycsapás, pár üres reflex.*

*És szomjúság. Én akkor inni kértem.
Hallom ma is a lázas kortyokat,
és tehetetlen tűröm, mint a kő,
és kioltom a káprázatokat.*

*Eszteendő múlnak, évek, s a remény –
mint szalma közt kidöntött pléhedény.*

Négysoros

*Alvó szegek a jéghideg homokban.
Plakátmagányban ázó éjjelek.
Égve hagyta a folyosón a villanyt.
Ma ontják véremet.*

Senkinek sincs kétsége afelől, hogy a magyar irodalomban Pilinszky János mindenekelőtt a második világháború költője, abban is a legsötétebb pokolbugyroké, a haláltáboré, a század botrányáé. A magyar antifasizmusnak és – amennyire át tudom tekinteni a terepet – az e nemű világirodalomnak is legmagasabb, legmélyebb dokumentumai közé tartoznak nagy versei: a *Harbach, 1944*, a *Francia fogoly* és a többiek, nem térhetünk ki újra meg újra kiélesedő hatásuk elől. Mindez igaz. De Pilinszkyról szólva ez egy kicsit kevés, egy kicsit vázlatos, egyszerűsített. Felmerül itt ugyanis egy nagyon érdekes (és alapjában véve megválaszolhatatlan) kérdés: miért éppen Pilinszky tudta így, ilyen érvényességgel kifejezni a láger-élményt, századunk szélső szörny-tapasztalatát, miért ő, aki nem vett részt benne? Pilinszky nem volt haláltáborlakó, nem tartozott sem a faji, sem a világnézeti üldözöttek közé. Antifasiszta volt természetesen, márcsak mély katolicizmusánál fogva is, mint akkoriban minden fiatal költő, de kezdetben úgy tetszett: sikerül kimaradnia a háborúból. Gyöngé testalkata, meg-megújuló tudóirritációi, no meg egyetemista mivolta miatt fölmentették a katonai szolgálat alól, fölmentették 1944-ig. Akkor, a háború végső stádiumában, mégis behívták és légoltalmi tüzérnek osztották be. Elképzelni őt aszketikus vékonyságával, amint ölében viszi a súlyos légháritó-lövedéket az ágyúhoz, éjszakai légítámadáskor: már önmagában is meghökkentő kép; volt is jó néhány hátborzongató anekdotája tüzéri működéséről. De ami következett, rosszabb volt; őt is, mint a magyar hadsereg egy jó részét, alakulatával együtt kivitték Né-

metországba. Ott, a német összeomlás lázálomszerű díszletei közt, ott találkozott a költő a haláltáborokkal, s ez a találkozás fundamentumként épült bele költészetébe.

Ha tehát életrajzi okot keresünk lágerélményére, találunk; tanúként, tanúságtévőként kötelezte el, kötötte magához a háborúnál is súlyosabb tapasztalat. Ha azonban a még mélyebb, még inkább fundamentális okokat óhajtjuk kitapintani, akkor – úgy érzem – kerülőt kell tennünk. Ezért, a kerülő megtétele céljából választottam Pilinszky versei közül egy nem-háborús, nem-lágeres verset, *A szerelem sivatagát*, s kiegészítésképpen az ugyancsak nem idevágó *Négysorost*.

Tudnunk kell azt is, hogy a költő életében nem egy, hanem két külső-belső mélypont található; az egyik a háború, a második az ötvenes évek ideje. A háború utáni három év a felpozsduzás, a keserű tapasztalatokkal tarkázott nagy remények ideje volt a magyar irodalomban, s ezt vágta el 1948, a „fordulat éve”, erre következett az elnémulás-elnémittetés az irodalom egy része, így Pilinszky számára is. Az a fiatal költőnemzedék, amely a háború alaptapasztalatával a háta mögött indult az irodalomba, rövid nekifutás után elgáncsolódott, az elnyomatás évei fölerősítették bennük, Pilinszkyben is, mintegy örök tartamként rögzítették a veszélyt, a kiszolgáltatottságot. A két választott vers dátuma (1952 és 1955) ebbe a periódusba tartozik.

A szerelem sivataga már címe szerint is szerelmes vers, ha komor szerelemé is. A cím Mauriactól való, az ő regényét idézi, a nagy neokatolikus regényíróét, akit Pilinszky annyira szeretett, s akinek vallásos élménye hasonló az övéhez. Bűn, szenvedés, kegyelem: ez Mauriac tragikus ízű katolicizmusának hármasság-főtémája; Pilinszky tragikus ízű katolicizmusáé legfőként a középső. A szenvedés tudniillik. A katolikum hatalmas földrész, helye van benne a szentferenci zöld mezőnek épp úgy, mint a szenttamási magas katedrának, és helye van annak a szenvedélyes, komor mennyországnak is, ami a Pilinszky-versek égboltja. Az *Apokrif* írójának metafizikus élménye eléggé sajátos, hát még mennyire sajátos a magyar irodalomban! A mi magyar kultúránkban, gondolkodásunkban, még kivételesen gazdag líránkban is szembetűnően kevés a metafizikus árnyalat, nemcsak a gondolati, filozófiai tartalmakból, hanem a kedély, az emóció vibrálásából is hiányzik az a transzparencia, áttetszőség, amit egyszerűség okából vallásos hangoltságnak szoktunk nevezni, s ami a világ nagy irodalmaiban bizony mindenütt, különféle módosulatokkal, megtalálható. Nálunk még a vallásújítás korában, a 16., 17. század szellemiségében is nagyobb helye volt a nemzeti élethalálharc eszméjének, mint a dogmatikának vagy pláne a metafizikának. S talán ezzel meg is nevezünk egyik okát a transzcendencia csökkent jelenlétének, a történelmi helyzetet tudniillik. És ez a történelmi helyzet éppenséggel ma sem hiányzik; néhány évvel ezelőtt teljességgel lehetetlen lett volna arra a gazdagodásra, arra a megnyíló lelki tájra rámutatni, amelyet Pilinszky sajátos meta-érzékenysége jelent a magyar lírában.

Hogy aztán milyen módon, mennyiben, mely pontossággal bemérhetően katolikus Pilinszky, annak megítélésére nem érzem magam hivatottnak. Nem is annyira a vallást kívánom hangsúlyozni költői milyenségében, hanem a hitet, a bármifajta, bármilyen értelmű „magasabb”-nak a szüntelen jelenlétét, azt a messziről fújó szel, amely versei atmoszférájától elválaszthatatlan. Mindenesetre a költő egyik alapvonása, hitre-irányultsága ennek a szerelmes versnek már a címében megjelenik, a mauriac-i utalás által.

De vajon szerelmes vers-e *A szerelem sivataga*? Ha nem ez volna a címe, ugyan ki gondolna rá, hogy szerelmes verset olvas? Egyetlen mondatforma, egyetlen megcsólitás idézi itt a második személyt – az is milyen általánosan! –, a szerelmi kapcsolat szükségzerű kettes-számát, az a bizonyos „Emlékszel még?”, a negyedik versszak elején. A megadott cím itt a költő udvariassága: tájékoztatja olvasóját, hogy ezt a komor lelkiállapot-rajzot valahol a kétségbeesett szerelem érzelmi szekciójában lehet elhelyezni. Ebben a tájékoztatásban én nem is kételkedem. A vers bizonyára szerelmes vers is, létrehozó indokai közt bizonyára szerepel a sebesült

szenvedély. Abban azonban kételkedem, hogy csakis és kizárólag szerelmes vers volna. Egy vers fogantatása a legritkább esetben egyetlen okú, még a legrögtönösebb, legspontánabb költői reagálásokban is többféle indok fonódik össze; még azokban is, amelyeket együltőhelyében firkant le a szerző gyors válaszként valamely benyomásra, még azokban is van valami több vagy többféle (ha más nem, maga a szerző). Hát még az olyan költői alkatnál, mint Pilinszky, a lassú érlelés, a tömörítés, az ezerszeres mérlegelés megszálottjánál! A 20. századi költészetre amúgyis jellemző, hogy nem közvetlen, egyetlen szálon futtatja a szöveget, hogy élményrétegek hosszú sorát csúsztatja egymásra, mutatkozzék bár összetettsége például a szabad asszociáció laza képzet-felhői által, vagy ellenkezőleg: az ilyen össze-sűrített, a lehető legszűkebb kiterjedésre szorított, s éppen ezért felfokozott intenzitásban, amilyen a Pilinszkyé. A Pilinszky-vers úgy hat, olyan égetően, mint egy grammnyi rádium.

Ez is, *A szerelem sivataga* is, színültig van a költő lét-tapasztalatának sűrű rétegeivel, már-volt és majd visszatérendő képeivel, soraival, mozdulataival, itt van a *gödör*, a *gyűrött*, a *kerub*, a *káprázat*, itt van a *dermesztő ragyogás*, a *tehetetlen*, a *kő*. Még az is jellemző, hogy nyár van a versben, pedig a költő évszaka igazából a tél, napszaka az éjjel. Igenám, de ez a tél minduntalan kiegészül a vad nyári képekkel is; Pilinszkynek két érzet-párja van, tél és nyár, éj és dél, egybejátszóan a „dermesztő ragyogás” által és mintegy fölcserélhetően, ahogyan életérzése minduntalan fölcseréli az ősi emberi képzeteket is égről és alvilágról: mennyországa „komor, sötét mennyország”, pokla nemegyszer kivilágított pokol.

Egyszerűen indul a vers, rövid helyszínvázlattal: „Egy hid, egy forró betonút...” – ebből a kezdetből még akármilyen lehet, tájleírás, impresszionista rajz, kibomló jelkép. Dehát Pilinszky-versről van szó, tudjuk, hogy nem akármilyen lesz belőle. El is jutunk rendkívül hamar, az első versszak zárósorában az elteveszthetetlen Pilinszky-mondatig: „Magad vagy a kataton alkonyatban.” Kataton alkonyat. Ezek, az ilyen szókapcsolatok azok, amelyekkel a költő önmagává válik, amelyekkel elmoshatatlanul bevésoódik az irodalom emlékezetébe. Naivabb, felületesebb olvasó azt hihetné, hogy szabad képzettársításról van szó a jelző és a jelzett szó ekkora távolsága esetén. Dehogyan. Itt minden szó, hang, írásjel mérlegre tétetik, százszor, ezerszer meglátoltatik, s csak akkor kerülhet be a versbe, ha a költő kontempláció minden próbáját kiállta. Ez az alkonyat valóban kataton, nem más, éppen az; a skizofrénia mozgásképtelen, világtól elszakadt, tehetetlen állapota a katatónia, az eszelősség nyugalomával statikus – akárcsak ez a dermedt tájkép. Az *Apokrif*ban is például a nap: „mint tébolyult pupilla néma és / mint figyelő vadállat, oly nyugodt”. Egyáltalán sokat és sokszor kellene idéznünk az *Apokrif*ből, Pilinszky nagy, kötetekkel felérő poémájából, elvégre szorosan az *Apokrif* környékén járunk a művek keletkezési sorrendjében. De a „kataton” jelző nemcsak hitelességével hat, a költő legigazibb eszközével, hanem nyelvi rétegével is, idegenségével, orvosi szakszó mi-voltával. Ha sejtelmünk sincs róla, mit jelent a kataton, akkor is valamely nyugtalan távlatot nyit meg az „alkonyat” köznapisága előtt, a betonút mellől átránt minket egy tökéletesen más életrétegbe, egy kórházi szakzsargon mindig szorongást keltő, leplezett veszélyei közé. A kataton úgy hangzik, mint egy ítélet.

Kataton alkonyat, dermesztő ragyogás, a *Négysorosban* a plakátmagány, az alvó szegek, vagy más versekben a hamunéma fal, a világárva papundekli – Pilinszky jelzőiben, szöösszetételeiben nem az az érdekes, hogy szokatlanok, váratlanok, újak. Összehordhat akárhány költő akárhány külön, képtelen jelzős szerkezetet (meg is teszük sokan), újdonságuk rendkívül hamar szétporlik, sőt halmazott állapotban villámgyorsan unalmassá válik belső fedezet, mély költői indokoltság nélkül. Mint máskor is mondtam már: nincs unalmasabb az állandó szenzációnál. Pilinszky a szokatlan jelzővel is – mint mindennel – rendkívül szűkmarkúan bánik. Tudja jól, milyen gyorsan inflálódna a pusztán meglepetésnek szánt újdonságok; az igazi jelzőt, az igazi szót csak megszenvedett hitelességgel lehet megteremteni. Pilinszky jelzői,

egyáltalán: szavai, legyenek bár szokatlanok vagy egyszerűek, mindig heurisztikusak, felfedezés-erejűek. Továbbá, nem utolsósorban, jól vannak elhelyezve. Kevés van belőlük, végtelenül meglátoltan, megszálltan kevés, versbeli helyük pedig pompásan megépített. S ez már a szerkezetet, szerkesztést érintő tulajdonság. A szó helye a versben szinte-szinte ugyanolyan fontos, mint a szó maga. A megtalált, remek költői szót tönkre lehet tenni, szét lehet pacsmagolni egy rossz mondat szerkezettel. Az igazán jól, az elsőrendűen megépített versmondat vagy vers hegyébe pedig akár egy vekkerórát is oda lehet tenni (hogy éppen Pilinszky egy megjegyzését idézzem). Hogyan is hangzik *A szerelem sivatagának* második versszaka? Nagyszerű képpel kezdődik:

*Mint gyűrött gödör teneke a táj;
izzó hegek a káprázó homályban.
Alkonyodik. Dermeszt a ragyogás,
vakít a nap. Sosem felejttem, nyár van.*

A nagyszerű kép, a gyűrött gödör, az izzó hegek után következik az egész életműre jellemző dermesztő ragyogás, majd az utolsó sor, amelynek csattanója: nyár van. Mi is lehetne ennél egyszerűbb? Százezerszer leírták és le fogják írni a lírában: nyár van. Node így, ilyen sorok után, ilyen dermesztően-félelmesen még sosem volt nyár a magyar költészetben. A „nyár van” végtelenül egyszerű kijelentésének a versbeli *helye* az, ami kivételes, nemcsak sorvégi, versszakvégi, rimhelyzetben álló mivolta – ez is fontos persze –, hanem az előtte elterülő látomás, az a fájdalmas, elgyötört tájék, lelki-tájék, amiből aztán az egyszavas, illetve erősen tagolt, nagyon rövid mondatok (alkonyodik – dermeszt a ragyogás – vakít a nap – sosem felejttem) úgy emelkednek egyre följebb, mint egy piramis lépcsői, hogy tetejükön állhasson a zárókő: *nyár van*. Éppen *ilyen* nyár van; ne feledjük, a versszak megelőző lépcsőfokai minősítik, jellemzik, teszik lehetővé ezt a nyarat, hogy úgy hasson, ahogy hat, hideg-forró evidenciájával.

A harmadik versszakban azután újabb látomás jelenik meg, amelynek még kevesebb köze van az induláskor felvázolt környezethez, annál inkább kevés, mert hiszen ez a betonutas környezet sem igazi táj, látvány már. Igaz, nem is szimbólum, jelképszerű átfordítása valaminek valamibe; még leginkább tárgyi megfelelőnek nevezhetjük ezt a versbeli látványt, az objektív költészet műszavával. Az objektív korrelatívba tehát belép az új látomás; megjelennek a madarak:

*Allnak, s tudom, szárnyuk se rebben,
a szárnyasok, mint égő kerubok
a bedeszakázott, szálkás ketrecekben.*

A ketrec-képzet folytatódik a következő versszakban is: „pár szárnycsapás, pár üres reflex”, sőt a zárósort is valamely ól-képet idéznek: „Eszkendők múlnak, évek, s a remény – / mint szalma közt kidöntött pléhedény.”

Ketrec. Fogoly. Fegyenc. A szálkás ketrecekbe zárt madarak nyilvánvalóan utalnak az ötvenes évek közvetlen tapasztalatára, a költő, költők helyzetére, de utalnak ugyanakkor az előbbi, régebbi láger-élményre is, a bezártság, kiszolgáltatottság poklaira. A vers tengelyében Pilinszky alapérzése áll: *fogolynak lenni*. S hogy a rabság mely fokáról, a kitaszítottság milyen borzongásáról van szó, arról a *Négysoros* című vers világosíthat fel, amelyet én a hosszabb vers axiomatikus párjának tekintek, el-lentétének és párhuzamosának. A *Négysorost* is elfogadom szerelmes versnek – bizonyítékom erre kevés, de nem elvetendő –, már persze úgy, és annyira szerelmes versnek, amennyire *A szerelem sivataga* az.

A *Négysorosban* nincs nyár, itt a Pilinszky-féle tél, a tagolatlan éjszaka uralkodik. A környezet, vagyis az emóció tárgyi megfelelője is erősen eltér a másik vers homályosan elénkbe kápráztatott plein-air-jétől, ez városi díszlet, plakátmagánnyal,

folyosón égve hagyott villannyal. Megvan benne azonban ugyanúgy a metafizikus utalás; a nehezen értelmezhető, ám annál sugallatosabb első sor: „Alvó szegek a jéghideg homokban” – a költő személyes magyarázata szerint egyértelmű: azok a szegek alusznak a jéghideg, éji homokban, amelyekkel majd Krisztust fölfeszítik. Megvan benne ugyanúgy, mint *A szerelem sivatagában* a második személyhez fordulás: „Égve hagyta a folyosón a villanyt”, ez a pillanatnyi, váratlan intimitás, a „társ” megjelenése. Pilinszky-nél ez ritka; legfőként ezért tartom a *Négysoros*ot szerelmi indíttatásúnak, meg néhány életrajzi adat ismeretében. És megvan a versben a fenyegetettség, a teljes kiszolgáltatottság: „Ma ontják véretem.”

Ha *A szerelem sivatagában* a ketrec-motívum rendkívüli erővel idézi a költő alap-émócióját, a börtönt, ahonnan kitörni lehetetlen, akkor a *Négysoros* zárókijelentése tudomásunkra hozza: olyan börtön ez, ahonnan csak a vesztőhelyre van kiút. Pilinszky világának sötétje nemcsak egyszerűen éjszaka, ez *kivégzés előtti éjszaka*. Hosszan vonzó, évek, évtizedekre nyúló élet-éjszaka, s ugyanakkor pontszerűen sűrített, minden pillanatban az egészet hordozó, minden percében utolsó percet élő. „Mint vesztőhelyen, olyan vakító / és olyan édes. Úgy igazi minden” – ezek az *Aranykori töredék* zárószavai.

Most pedig, ha újra fölteszük a kérdést, amit kezdetben fölítettünk: miért volt képes éppen Pilinszky megírni a voltaképpen megírhatatlan haláltábor-élményt, pedig nem is vett részt benne – akkor azt válaszolnánk rá: azért, mert eleve elkészített volt rá. Két, úgynevezett szerelmes versét szemügyre véve ugyanazt találjuk bennük, mint a láger-versekben, és ugyanazt, szinte monolitikusan, amit bármely versében. Méghozzá – és ez fontos – a kezdet kezdetétől ugyanazt; már legelső verseiben ott van a komor, sötét mennyország, ott vannak az ég korlátaín ülő fegyverek, az éhezők-fázók lázadása, a föld alatti harc, a heges magány, a stigma. A költő kiválasztott volt, mintegy stigmatizált az eljövendő tapasztalattól, amelyre úgy ismert rá, mint a sajátjára. A bármiféle kitaszítottakkal való kapcsolatában nem is a részvét az igazi kulcsszó, hanem az azonosság. A mindennapi világtól teljesen idegen, az ember teljes kifosztottságát, a kreatúra vesztőhelyre-ítelt mivoltát szüntelenül, szinte kihagyás nélkül átélő alkat talált rá a haláltábor-élményben egy pokolian reális metaforára. Ugyanakkor – erről nem szabad megfeledkezni – rátalált a szenvedés szakralitására. Világának sötétségét minduntalan villámló fények szabdalják, talán a kegyelem fényei, talán a pszichológiai határhelyzetekben váratlanul felcsapó, ellenkező előjelű extázis villanásai. Hány ilyen extatikus pillanatot emelhetünk ki sorai közül! „Zavartalan heverhetünk a pusztá elragadtatásban” – „Öröm előzi, hirtelen öröm” – „Kimondhatatlan jól van, ami van” – és így tovább. Pilinszky költészete olyan módon fekete-fehér, mint egy extatikus passió.

Megtanított hát minket Pilinszky a hiány gazdagságára, kifosztottságainkra ráborítva a szakralitás égboltját. Ha „csak” ennyit tett volna, az is éppen elég volna. De ez a világ-idegen személyiség, ez a szélső magányra ítélt, extrém alkat, a közöletlenség szélén lakozó érzelmeivel egyszerre csak – csodálatosképpen – százmilliók közérzetének kimondója lett. A háború, a láger, az önkény, a vesztőhely, a katasztrófa-érzés – korunk tapasztalatai által – olyan általánossá vált, olyan elkerülhetetlenné, hogy a költő összezsugorodott százada legközepeivel és a kor szájaként mondhatta el azt, ami csakis az övének látszott. Pilinszky a lét-szenvedés költője, mindenki költője lett, a legaktuálisabban és mindenkori módon egyaránt: örökös emberi veszélyeztetettségünk felmutatója.

Koincidencia

*látja versem a tengert
mely óriás repülőhalként
fölszáll, elhagyva a medret*

*a tenger is látja a versem
holdfényben az ezüstráját
ahogy elzúg vízloncos teste*

*alatt és látja a tenger a
tengert, mire egyik a másikba
világloccsanással visszabukik*

*de mintha a tenger verset
látna a tengerben, ott
úszik benne a rája és a*

*tenger is úszik a rájában
hisz minden versnek mélye
patakja, tengere van és*

*látja a versem a verset
mintha saját ezüst rája-
árnyékát látná; vagy csak a*

*vers tükröződik a tengerben?
És strófákban veri
minden tenger a partot?*

*És tenger az, amely dobálja
magát a versben? Kezdetől
fogva üldözik egymást*

Eumolposz

avagy

A HAZUDOZÁS ZSOLTÁRA

VIII. A Gülben

Da ch'io 'ntesi quell'anime offense
Chinai 'l viso, e tanto 'l tenni basso
Fin che 'l Poeta mi disse: che pense?
Quando risposi, cominciai: o lasso:
Quanti dolci pensier, quanto disio
Meno costoro al doloroso passo!

Inferno – Canto V.

54. Fagulyát túlhaladják az események

(continuo)

– amint látom, a legjobb egészségnek örvend – nyitottál rá Bálikára ellenségesen.

– Miért, tántalán beteg legyek?!... – hüledezett és háborgott a Gülmama, Borbála asszony a Gülben

... a guta! a guta! a szelíd guta!... Mentél a dolgodra, mert mit tehettél egyebet, Finiászék a bolondját járatták veled

„egy bordélyház erkölcsbíróságának más a véleménye, mint az Eronautikus Konklávénak” – ezt; a „hullagyalázó bizottság jelentése az agnoszkálatlanokról” – álmodtad; és magad is agnoszkálatlan, úgy szerepeltél, mint a kitudhatatlan halott... Még két ilyen rémálom, hétfővasárnap, keddrehétfő... és kiskedd után felvirrad, jóságos Istenem Szentatyám – – – kiskedd után!

b a b s z e r d a

(continuo)

„ugye-ugye, Fagulya” – bántad fagulyaságodat. „Babszerda”... ma-van! ma-van! ez az, eljött hát, ez annak a napja!

„babszerda” – döbbszenteltél rá egy reggelén, mint meztelen háttal a bőrödnek szorított fegyver meztelen-hideg csövére – „babszerda”

mint a vágóhidra, annak is taglóval-borostyánnal díszített diadalkapujára, úgy néztél a naptárra – az órára már nem is néztél. Minek ez a szószaporítás: késsel körüldobálni, aki már beszopta a revolver golyóbiztos végét és egy biztos golyót úgyszólván az agyába röpít – annak, az órára pillantani, hogy körüldobálja élesrefent másodperceivel, mint késsel körüldobálni az öngyilkost? minek? – – –

így hát babszerdát harangozott a naptár és te alig vártad, hogy a Gül-baba-béliek letakarodjanak a hajógyári partra, ahol a sörminisztérium, a Kerkápoly-laktanya, a Glória-tér nyizsgett-nyüzsgött – fényesre bámulták a nasszádokat, és a Kikiáltás és a dumidugdások Nagy Hadi-Gyakorlata neked is kapóra jött –

– csak már mennétek – dobolt a talpad alatt a föld, és ordítottál a türelemtől, amíg felcsatolták oldaifegyvereiket. Az asszonyok a derekukon, pántlikára, a gránátot; a férfinép, a bokájára, alfegyverzetet (a závarzat forgott és minden odadobbantott lépésnél oldalazva köpte a tüzet) ... és te, bizakodva a Kikiáltás mámorában és bátorságot merítve a véletlenből, hogy a Hadi-Gyakorlat babszerdára esett, Szecsőhöz léptél:

– nézd, Dudi: halasszuk el ... halasszuk bornyúnyúzó péniekre, Danielának eltör ... khm! khm! ... sínbe rakták a lábát – –

– kinek, mit csináltak?! – (rántott egyet a páncélkarimán, amely az aranynyakkendőt nyak alá szorította:) – ja, vagy úgy. Te Fini, van hereszorítód?! add ide, nesze antantheveder, ez a dal dumidál dumidugdi ...

(és már dúdolta)

(„gorilla glóriában”? ... egyenlő: „Glorilla”)

(?! – – – a Glória-tér szent állatai)

*incik vancik hősin tér
náj! náj! náj!
kuppli frunci majsin tér
náj! náj náj!*

elfüstölögtek – – és fal a falat, korhadtt padló a nádi mennyezetet: fásultan nézte önmagát a kecskeszágú lakás

(*continuo*)

és álltak sakktábla-alakzatban és álltak diadal-alakzatban és felfejlődtek és felzárkóztak és a díszmezőnyön kiabrázoldódott a Felségjelvény, a Kezdőbetű, a Fáklya, a Lobogó és a fákra aggatott hangszórókon felhangzott az Üvöltvény és az elsötétülő égen megjelent a Formáció

és miközben az elsötétült ég alatt, ápolt kezek gladioláriákat ápoltak a kábult kertekben és émelvítő-zölden illatoztak a rezedodendronok, a kábult követségi háztól alig egy kilométernyire a Dumidugdista Légiók behömpölyögtek a Győzelem Csarnoktemplomába, kormolva égtek az olajtálak, az olajostokájú haptákok, a koromgallérosok, a füstösképű masiniszták – fel esküdtek a kohorszok: a menaszérok, a frusztrazsérok, a bagazsérok, defterdárok – janulárok – krepicsárok

felfordult macskák heverték a járdaszélen: bokafegyvereikkel jó előre letarolták, mielőtt még keresztülszaladhattak volna előttük a jószerencsével; és megpörkölt farkú macskák nyavolták – kéményseprő hídlásokon – a Jobb-Belátásra-Bírtak Szemenáriumát

hát még mi volt? ó igen

Jázon és az orangonautángok hajótörésre szálltanak Elzász-Lutheringia úszó szikláján (hogy is volt az a rémálom?) és a magukra hagyott gyarmatárúüzletek, csontgyertyalerakatok, lengőajtós cukrászdák – a magukra hagyott bolti szélfogókban ajtócsengettyűkkel játszadozott a szél

(*continuo*)

többé már senki előtt nem akartad menteni a látszatot: magad előtt akartad igazolni a hazudozás érvényét – Danielát; Danielát, akit kölcsönadtál a valóságnak és a való világ visszaadja a kölcsönt azzal, hogy Daniela létezik

„egészségtelen, átkozott tépelődés, hasidegdúc és ez a priapizáló pénisz... a perineum palotaforradalma, mikor a vérbőség gondolkozik: ezt! ezt! a végkimerülésig!”... – ultimátumot intéztél segítő szellemeidhez. Vagy a való világra segítik Danielát, vagy ahhoz a megoldáshoz nyúlsz, amihez Origenész és Abélard

55. Nagytakarítás és más előkészítő szertartások

a Liliomkorona utca az ellenfél gyülekezése volt

a VIZAFOGÓ-MOZI kormoló pénztárcsarnokában ödögött a jegyzér – a pénztárban az asszír boszorkány volt az ellenséges seregek fővezére

– Danielát keresem.

– Kettőnegyvenes, zsöllye, most kezdődött –

– mi a film?

– ez a film, ez a film, ez a dumidugda –

– Danielát keresem, de ne legyen nagyon a szélén –

– középen is van, fenntartott, háromhúsz... –

tehát letagadta. Nem emlékszel, hogy a harisnyamozin keresztül vagy a szolgalmi úton haladtál végig úgy a székraktárba. Felemelt láncáról a porcelánlakatot és félszemmel belestél a porcelánkulcslyukon: szertelen palotaélet, hímipavák és mandulazöld templomokkal repülő hordárangyalok világa fényeskedett benne teraszról-teraszra, és te a vizek zsiliplépcsőivel szemközt: most láthattad – – egy mindenestül hazug világ

amíg te nem vetted észre a boszorkány csapdáját, láthatatlan hidegláng csapott fel a bérszékraktár körül; benzinnel telt árok tekervényes vonalán futott az ellenség zárólagja és a tűzcsatornák átfúrták a raktár falát

a székraktár mozdulatlan perzselődött egy másféle tűzben; a démonok Danielát füstölték: körmét, kallódó fésűjét, ruhája suhogó súrolását – Daniela hült helyét a székraktárban

éreztem az ártalom abroncsát, nyelvem gyökénél megolvadtak a könnyek és már ezen a homályon keresztül néztem – – csak néztem-néztem, a hideglángon a székraktár hogyan hamvad el – fel a csúcsig, hol az angyallaktanyánál lakatlanul kínálkozott a Paradicsom

(continuo)

az utcákon részegülten hömpölygött a dumidugdizmus. A dumidugdista dandárok – mielőtt erre nézvést egyetlen mozdulatot tettek volna – a csudálkozástól a falig hátrálva értesültek róla, hogy MEGALAKULTAK A DUMIDUGDISTA DANDÁROK

szabadon csatangoló statisztikák harapdálták a filagóriás kerítéseket – mely statisztikák büszkén hirdették országos bitang-szerencsénket, hogy az új választójogi névjegyzékkel hétszer, a zálogcédulatermeléssel tizennégyszer lehetne körülpólyálni a Földet („övet keríteni a Föld körül”); és azzal fenyegettek, hogy ezt meg is teszik, kerítenek is: NEM LEHET MEGÁLLÍTANI A FÖLD FORGÁSÁT!

... – elég belőle (fordult veled egyet a planéta, melynek e forgását nem lehet megállítani), a lábad alá tekintve, elképzelted a kecskeszagú lakás rö-
pülő sülyedését földforgás közben ... kitakarítottad a Gülből még a nyomu-
kat is – ki, a fordítva forgó világot
előkészültél ...

56. Testen kívüli terhesség

„a boldogságra vezető ajtó nem befele nyílik” – figyelmeztetett Sören
Kierkegaard; és mégis, a befele vezető ajtónak te nekifeszítetted a vállad

megtagadtál magadtól minden előregedett ármányt, hermetikát, segéd-
eszközt; és ha úgy indultál volna, a Tabula Smaragdina nyomán, ha Apollo-
nius, Simon Mágus, a varázsló Virgilius tanítását vagy Paracelsus negyven-
napos Yliaszter-recipejét vetted volna elő embergyártásra: csak a Semmiben
nyúlkáltál volna – elejtett szálak után a hátad mögött

minden szemedet megvakítottad volna; és még azokat a szálakat is, ame-
lyekkel tartottad Danielát – még e pókháló fonadékot is összegubancolod,
elszakítod

„fognak! fognak!” – ó igen! ez! ez! ez volt az az érzés, a jó (a „s z e l í d
g u t a”!)

megérezted a változást körülötted

a tárgyak f o g t a k

ha fordultál, ha indultál – ellenállást kellett legyőznöd

az asztalmárvány bivalyerővel rántott-forgatott (ellenkarral, mintha ma-
gához kötözne); a tükör taszított, ha közelítettél: ár ellen küszködve mentél-
haladtál, hullámról-hullámra

rádakaszkodott a delej

– ó igen, ezt a szelíd szélütést! – szimmetrikus hercules-bunkók csatta-
nása kétfelől, a halántékon – a „s z e l í d g u t a” ütését! ó igen
érezted már – – –

(continuo)

még csak a borbélytükört kellett kiküszöbölnöd, a tükör ártó hatalmát.
Addig képtelen voltál másodmagad maradni Vele, amíg hasonmásod is ott
ugrál-forgódik a tükörben. A tükör minden mozdulatod kettéveszi, ketté-
fűrészezi ... Előli figyelmedet ... Hogy ne tudhass e g y maradni! ...

le az indigó-vászon ablaksötétítővel! fel vele, fel, fel a vaslombos tükör-
keret agyaira, csigáira – rá a tükörre! ... előbb, semmint eszedbe ötlött:
máris leszaggattad és máris ráborítottad a vélumot

milyen csalódás, még a rojtjaival is csak félig takarja: épp hogy a feje-
dig, amennyit eltüntetett belőled, fene a fagulya-fejedet

s aztán a tükörnek háttal, lovaglóülésben. Tudományos szigor. Le!-lel-
lehorgonyozni a széket

emlékeztél rá, a párizsi Parapszichológiai Közlöny jelentéséből tudtad.
A saját testsúlyodnál nehezebbet csak úgy emelhetsz, ha valami „gerendának”
aláfeszülsz, vagy egész törzsed „leterheled”; ezért, „leterhelésül”, térdeidre
rábocsátottad a nehéz márványos asztalt

még soha nem kapott meg a l á t v á n y a ennyire, nem hatott át ez a fel-
ismerés, így nem, még soha így – hogy élő Arculaton terül el a város

é l ő r e települtünk, hétszázezer fejhagymánk és hétszázezer hasítékunk

– házaink, dandáraink, tökkelütött hangszóróink a tökkelütött fákon, ápodáink, temetőkertjeink – minden

hogy az *Arculat* él, homloka a Tatárhegy; és arccsonttól és álltól: lakásán, egyenletesen fogy el a *holtban* –

s hogy Démétér, az Ezeremlőjű, egy ellapított pillantásával, ahogy csak ő tud, álmos szemrés: asszonybajusza pihéiben látja a Gűlbaba utcát, és tudja minden tervedet

anyai bizalom áradt el benned. Végelemzésben fájdalomérzés volt, a testenkívüli terhessége, amely talán a méhenkívülinél is kihordhatatlanabb; az ezerméhű Démétér idekölcsonözte egyik méhét, de a fájdalmat meg kell véle osztanod

57. Aki a tükörben hiányzik

a felfedezés hidegen érintett – Démétér fellüktetése és az első szülőfájdalmak-kitolófájdalmak felfedezése. Vagy talán csak mímelted ezt a hidegséget, hogy ezzel magyaráznád a homlokodon kiütő hideg vérveritéket és bátorságra kapj... Műteti komorsággal és bizonyos kegyetlen szakértelemmel vajúdasod iránt – nekivetetted hátadat a széknak és kibocsátottad keresőidet: itt!-itt!-itt!... itt kapaszkodik beléd a delej

érezted a legtávolabbi szivornyák szívását, tentakulumok lapogatását; és (ahogyan a misztikusok érezhették:) köldöktől melledig – érezted koszoruban az „abroncshatást”

d a n i e l a

(így, ilyen egyszerűen. Néven szólítottad, mert szóródott éppen; és egyik darabját az Édenfa úti követi rezidenciából kellett előparancsolnod, másikat a Teke-rétről, visszahívnod és végig a Vihorlát-lépcsőn le – míg az egyik lábszárcsontja nem lett belőle)

d a n i e l a

szólítottad megint [és – „nem, ez nem ő” – küldted vissza a Babjagóra-köz túskevényétől az ágyba, ahol – az egyik nevelőnői vendégszobából a kertre – egy idegen somnambul („ambulo ergo sum”) álomjáró útjára indult a holdsütésben]

e kész lábszárcsonttal a delejben és te, gyakorlott kezű fazekas, a hűspólyát formálva hozzá az Ászok-lépcsőn, a farizmot a Tatár-sáncra és a keresztáj áthajlását az Orsolyákig: a teremtés elemi kópéságáig tisztában voltál a te Danielád és minden Danielák múlandóságával az érvénytelenségig s végtelen semmiségével a Szándékhoz képest, amely mézével illeti a madzagot

figyelnél tudtad egyszerre s otthonosan felkacagni is a delejben, amelyben gyúrtad és ő bennegyúrt – mert fájdalma csipőnroppantott; amikor pedig megemelkedtél, hogy százfelől, Daniela darabjait a Gűlbe gyűjtsed, a rengeteg márványasztal ropogott

d a n i e l a! d a n i e l a!

s most rajtad volt a sor. Hogy történeteket mesélj a teremtőről, aki mindenhatósága megcsorbitására vágyott és hogy felváltva mulass és szánakozz az önmagának elégtelen Alkotón, Akinek csak ez a dúmidugdista Mindenség hiányzott; a Világra-Szólítón, akitől akkor is, nem telt több, mint ez a pusztulásba-hüvelyezett teremtés; Aki lelkeből-lelkedzett kuglifejű teremtményei iránt a kislelkűség és a nagylelkűség rohamai közt hanyódva, kiadta alvállalatba a poklot, hahaha, d a n i e l a! d a n i e l a! hahaha! – – – amikor észrevetted, hogy nem monddog eggyedül

hog y egyedül gondolod, de másvalaki mondja
hog y már nem gondolod, csak a szájad tátog, mert ajkad, nyelved a szó
formálhatóságát feladta s hog y hegedülő-magasan és egy más dallamra –
daniela! daniela! – – –

„d á n i e l d á n i e l”

kigyöngyöző hideg vérverítékeddel legszívesebben átpártoltál volna a
Kirekesztetthez: az ellenséghez, hog y öklével csattantsa ketté a teremtest;
annyira úrrá lett rajtad a rémület

de az Ő deleje már a szemedben is megtapadt; és látnod kellett bontakozó
fény-örvét: amint Daniela – elemeitől – széjjelválík

ó – csak fel ne kiálts, ha felrebbenne – csak fel ne rebbenj, ha felkiál-
tana

„d á n i e l d á n i e l”

(semmi kétség, nem én szólítom, engem szólítanak)

– – – amilyenek hazudtalak a tatárhegyi csavargószanatóriumban,
amilyenek legurultál a székraktáron

válligérő (cigányfekete) haját hátulról a huzat az arca elé dobja, Daniela
már a kesztyűit huzigálja hanyagul lefelé, és aki hátranyúlsz, hog y magad
mögött visszacsukd az ablakot, szoknyádon (Szentisten) az ezüsthód, az! az!
a Vihorlát-lépcső-beli Daniela prémes körszegélye – Ő!

örülj, ember, örülj, ma babszerda, és ez Daniela! – (kapaszkodtál fel fé-
lig a székről; de vékonyodba rettentő rúgást kaptál. Az abronchshatás fojtoga-
tása szűkült és te – szelíd-szélütötten – hátraszorultál a teremtés szörnnyeteg
hatalma elől)

te – fából, parázsfogó! . . . te – kilágyult emelő! – – – és egyáltalán, biz-
tos-e már, tudod-e már, hog y Fagulyát keresi és nem Szecső erőhatalmi dan-
dárffőkörzetvezető?!

„ . . . nem kérné el a kabátomat, a kesztyűmet? A mi-
lyen százlábú . . . Édesem jaj ez a meleg fáradt vagyok
milyen kellemes itt”

és te, kecskelábú ügyetlenség a hátraesett szék mögül, amint felugorsz:
és te?! magadhoz térsz-e már?! . . . A t e r e m t é s kissé megviselt. Mindegy,
szokjuk meg. Hog y Ő v a l ó s á g

Daniela lengetegen meglibben – te a falig hátrálsz. El kell választanod
a delej mázsáit – le kell választanod a Teretményt a húsról: a tükör hidegét
tapintod. Még mielőtt megfordulnál, tíz ujjadon tíz szemmel, hátranézel. „Tü-
körpróba” . . . Őt keresed, Danielát a triptikus tükörben. Daniela –

– hol, hol?! Daniela –

hátraperdülsz, kimeredt szemmel bámulsz a tükörbe. Sehol a hasonmás.
Daniela, egy balettkar nekilendülésével, elindul feléd; de még mielőtt melléd-
lépné és a kezébe adná odatárt-kinyújtott kezét, te

(– – – kész katasztrófa. Bizonyíthatsz-e Fíniász, Julika és Szecső előtt
valakivel, aki a tükörben – – – aki a tükörben – h i á n y z i k?! . . .)

58. Daniela színeváltozása

de még minekelőtte mellédlépne és a kezébe adná odatárt-kinyújtott
kezét, te vendéglátóilag házigazdálkodva, illendőképp megtudakolod:

(ravaszul rajtakapni, a g y o m r á n á l a kísértetet, ha kísértet – az
„indiai próba”)

– – – nincs ehetnéked, Daniela? egy falatocskát, no! Nem vagy éhes . . .?!

„csacsi Dániel. Nekünk soha sincs »ehetnékünk«; ha eszünk, csak tettetjük: hogy fel ne fedezzenek. Hiszen tudod... Teremtőm, de régen készülök hozzád... Majd időnként táplálkozom belőled – Dániel”

– – – én belőlem, Daniela?!...

hátratántorodtál, védekezőleg estél bele, koppantál szinte és éreztél a fal tégláit a tükör alatt. Törésháló cikázott rajta végig, csiszolástól-csiszolásig – a borbélytükör egyik sarkát letette, megborult, és a másik sarka is utánazuhant. Akkor sem szól nagyobb, ha felrobban, mint amekkorát mögötted, veled, ez dörrent, ez a tükör:

– Vica –

– jé-ééé Daniló... hű, az istókját, a tükrötök. Ez jól elszállt, ezt megcsináltam. Itthon van a Szecső Dudi...?

– Hampel Vica!

– hát. Mit gülözel, mintha még sohase láttál volna –

– a fekete fókakosztüm... Csupa bársony vagy meg... ezüstprém! Vica! Még ilyennek, soha! Te! Ez nem is igaz, hogy ez te vagy –

– (tetszik?)

– irtóra tetszel –

– hülyüském –

– örült gyönyörű vagy... Ugye – – – ugye jegesmedve ez a nyúlláb?

– hód. De topa tudsz lenni, itthon a Dudi?

– nincs senki, magam vagyok –

– a’nnem sok. Hát istenáldjon, szia Fagulya! –

– maradj még!... Vica, kedvesebb lehetnél –

– most szépen *kiengedel* –

– ki, Vica, ki –

– az istókját. Hsz’sszama... Daniló! –

– én hoztalak össze a Dudival... én hoztalak össze: hálából legálább! –

– „hálából”? veled?! –

– Vica. Te jó lány vagy –

– még hogy furikra?! hogyisne! a kisujjamat mutatom és már mindjárt az egész kombiném kéne?! –

– nagyon, te! –

– a valagam benne nem kéne?! doktorka! –

– megőrülök érted! örülten szerelmes vagyok beléd! Vica! Hampel Vica! eressz oda –

– ne mássz rám! Daniló!... („daniló”) –

– – – (daniela!)

– hát persze. „Daniela”. A privátod – – – juj vigyázz, a frászba, ne hülyülj, a tükör! a tüköö-ör!

mint a bálna, teleszívni vele magad, csontigszívni első fizetetlen ölelését és most! most! ez a gáncs, ez a zsaroló mozdulat: belekampasztani! bele!-kampasztani és beakasztani! belekulcsolni, mintha buktatnád – – – buktatod is!... A Hampel, a kis cingár kegyosztó, a kis kifulladt vadmacska. Ahogy szuszog. Hampel Vica tudja, megérzi, mi készül, fosztogatás készül, de őt még hullájában se gyalázzák meg, ne bizony, potyka martalócok a Gülben –

– – – nem mondtam, hogy ne – (köpködi:) – te hüllő!... hogy ne mássz rám?! –

a bársony Hampel. Gyakorlott hajógyári mozdulat: körömrre függeszteni – lemarni... körmére függesztett egész testsúlyával lemar magáról;

és csikarva és dulakodva – (ó, a Glória-téren ez a nőstény!) – messzeöklel és lerúg –

hátralökődte, tarkóval a falnak. Most hallhattad a látomány utolsó gúnyos sziszegését, ahogy az éles verőfény sugárkeresztjén át-és fel: az alagsori ablakon átlábol vissza-fel a járdára – az életed a Gülben, ami átsugárzott ezen a két bokán – onnan rikácsolta már, a fölényes, a biztos távolból:

– ha maga a Krisztus koporsója volnál, akkor se őriznék ingyen. **Le i m r a**, mi? Jó is volna. Majd borítékban, a holnapi postával. Egy szál szőrt. Oszd' azt majd szagolhatod – –

ezt – és tartósan, mint a hathónapos trópusi esőzést, a tükör hosszan tördelődő csörömpölését

(„l e i m r a”)

hallhattad a látomány távolodó lépte-kopogását

utánakaroltál Danieládnak; felvérzett kézzel öleltél keresztül a hasonmáson, aki éles sikamlással: karcolt. Üvegen, az é l e s v é r

lám, felrebbentetted. A látomás helyén, tört testéből összesöpört kupacban, törpén – szürkén a foncsor, csillámosan a lélek – ott lapult a tükörhalom

59. F a g u l y a m e g d i c s ő ü l

(*continuo*)

ez a dal dumidal dumidugda... Te vagy, Fagulya? merengsz? min merengsz? ja bocsánat az esteli félhomályban –

„úszik az álgúy a vizen domnule”

– mit vakoskodsz ebben a mandulazöldben?

– csak úgy. Ma babszerda –

– siker Fagulya. Nem volt itt egy kis fekete ezüsthódprémes fekete bárosnyban és a sajátjából a táska, jó bőr – nem keresett?

– nem, Szecső –

– mi van ezzel, hová maflálkodsz, talán felelnél?! ...

– feleltem, Szecső. Nemet mondtam.

– az életigenlő istenfátokat a tefajtádnak: nem az a holnaputáni optimizmus –

– ühüm –

– (kár volna pedig azt a kis cigány tyúkot elszalasztani) –

– ja –

– tuti alak vagy, Fagulya. Örnek, a panoptikumba –

– hja! –

– azzal a tenyérbemászó képeddel. Mit hümmögsz?! Pedig fix, hogy erre flangált... (Nem mert bejönni...?!) –

– ja –

– (hogya szűz. Minden összegbe) –

– tja! –

– mit sápitózol, hogy verjem le a veséd. Itt járt vagy nem járt itt?!

– senki, ha mondom. Volt ugyan... volt itt egy, aki lány, aki... Egy... egy Ö z ö n - N ő (szerdán, mint rendesen). De az nem téged keresett, hanem

– *hanem?! –*

– ...dohánya van valakinek?

(úristen. Elhazudta magát)

– – – óriási! Dániel!

(te kerítő! te koszl mindenkin, a te kerítő hazugságaiddal . . . „Ö z ö n - N ő”! . . . Lesd, csak lesd a földet, hogy mikor nyílik meg alattad, mikor nyel el)

– Dániel! a drága! adjatok neki külföldi cigarettát!

– köszönöm, Julica, de én –

– azt nem mondtam, hogy mindjárt hatot markolj! Fagulya! –

– orriási! Dániel! – (a mindenkit túlharsogva lelkenedő Szecső. Épp csatolja le a hereszorítóit) – – – nahát! inkább hagytam volna a pofámból ülepet csinálni, mint hogy . . . Ezt a fogadást elvesztettem, kezem rá, öregem . . . Hahaha! Dániel! . . . Igazán, fiúk, Fagulya behúzott az ablakon egy flanga pesztonkát, frankó!

– hagyd, Szecső –

– Fagulya . . .?! ezt is! ezt is! innen, a tükröt! mit művelhettek ezek, hogy ezek mit műveltek, hogy ezek mit vittek véghez, hogy itt mi ment, barátom! Fini! Még a tükrünket is, odanézz! odanézzetek! . . . Julika! –

– Fagulyácska! Dániel! –

– t ö r t ü n k –

(elhazudja magát: ilyen a nyelved. Szerényen, de magabiztosan. Elhazudja – – – forgószélben hemperesz majd, a forgószélben, ahol a mandula-zöld tűz megemelkedik veletek, a bujakkal . . . harapd le a nyelvedet! harapd le)

– tuti alak vagy, produkáltad a guatemalai lányt. Várj, Szecső, még ne: tartsd a gyufát. Megfizetjük, sose félj, Dani, a tükröt is meg mindent. Mi, Dudi? De ne csak produkáld, prezentáld is: ma velünk görbítitek az éjszakát; kerítsd elő a kicsit, te, kerítsd elő, még olyat nem vacsorált, sőt még a mesét is megfizetjük, de, egyszer és utoljára, Dániel: m e s é l d e l –

– meséld!

– meséld el apróra!

– Fagulyácska! Az én kedvemért –

– Apróra, Dani! hogy itt ez most, Danielával, hogy volt, mi ment –

– ne haragudjatok, Fini, Dudi, Julica, ma olyan kedvesek vagytok, de –

– semmi de!

– ezt nem, na. Nem mesélem el –

– kiteszek egy ötöst. Fagulya!

– nem, Szecső. Hazudnék, ha –

– ha?! mi a ha, Dániel . . .?! –

– nincs ha. H a z u d n é k –

– aha. „Avagy miként a költő, Jacubreanu mondja: Haj Dani kani Dani – megtanítalak visítani” . . .

– eressz el, Szecső, eressz el, ha mondom – – –

– eriszd el, Dudi. Mitől vagy ilyen penészvirág . . .?! –

– – – te Fagulya! . . . a kezed is, mi van veled?! . . . csupa vér vagy!

– bocsáss meg, Szecsőkém, és ti is, Fini, Julejka . . . –

– mi bajod, Daniló, mi van veled?! Fini, Julika, gyújtsatok villanyt, hamar!

– csak nem vágta fel az ereit ez a csótány?! –

– á csudát, csak van annyi magához való esze –

– bocsássatok meg – – – bocsássatok meg –

– Julika, nézd meg a borotváját –

– sápadt, mint a halál. Fektesd le. Fektesseitek le. Polcold fel a fejét, polcold fel valamivel! Nesztek, a Bálika réklije, jó lesz, hajtsd össze: a feje alá –

– Julika, nézed a borotváját?

– a helyén van. Biztos az a vacak tükör, a Bálika szemefénye –

– az hát, látod, erre nem gondoltam. Az vághatta el. Julika, Dudi. Fogjátok. Fogod erősen?! ... Hányja-dobálja magát, mi van ezzel, a Krisztusát?! Fogjátok jól, még beveri a fejét... Dániel!... D á n i e l!... Nem hallja. D á n i e l!

– Bálika! Bálika-aaa! Piroskáné! Piroská-ááá-né-ééé!

– Itthon van?

– Nincs itthon –

– Itthon kell legyen... Báli! Báli!

– Jézusmárjám-jézusmárjám. Fagulya úr!

– mondom hogy itthon van –

– Fagulya úr! Aranyvirágom! Mi baj?! –

– – – aaaa...

– már szólal! megszólal! –

– – – semmi baj, Bálika, semmi baj: csak a... a szelíd guta... Amiért ilyen s z e n n y vagyok, ilyen s z e n n y –

(idült hazudozó, kerítő, vicapecér a Gülben – – – fuj! a rózsáitok közt, é n!)

– csipkéim, asztalterítőim, pádimentomom! örökké ez a slamesztikázás –

– legyen nyugodt, Bálika, minden meg lesz fizetve –

– mert mindig ez van, ez a slamesztikázás, örökön-örökké, hajgató urak... hát a tükröm?! eltették! hova tették?

– nekiesett. Fagulya. Nekivágódott. Háttal esett neki.

– Verekedtek, ugye? vallják be, verekedtek, megint?!

– vizet, Juli meg tiszta ruhát. Mars ki, Bálika, nem a maga gyenge szívének való ez a látvány –

(hát látvány vagy te, hát már az is?! hogy látvány légy a Gülben: ezt kellett megérned!)

– szentséges szentsimon samu habakuk pázmán szakramentom, hajgató urak, hajgató urak... a tüüü-űkör! a tüüü-űkör! –

– – – felmondok, Bálika... aaaa –

– magához tért!

– magához tért és felmond!

– megőrült!

– az első szava!

– – – felmondok, Bálika. Füstöljenek utánam; én, az én elpiszkolt lelkemmel, az én iderondított szívemmel... nem maradhatok ezen a szent, ezen a hétszerszent helyen, a mandulazöldben, a Gülben, ahol nekem a Hölgy-lány, a Holdlány, a Zöldlány a mandulazöldben megjelent

60. Valósággal való vezeklés, hazudozásért.

A szomjas Mandulazöld

(continuo)

de még azután is, válás, megözvegyülés és az utolsó, a hűtlen elhagyás: három házasság

három gyógyulás után is az Édenfa úti séták alatt vagy a Liliomkorona utcai „sekrestye-lakásban” – ahogyan sokan, bejáratosak, nevezték, öregkorod útitársai, kísértő angyalok és a próbatétel, hogy megoldanak a nyelved!... rendre-sorra: elmondtad-e? kibeszélted-e?!... megestél, ha rágon-doltál

ha ráismertél kalandos hazudozásaidra Gül-Baba mandulazöld kertjei fölött – – – megestél és úgy fogadtad, ami hazugságaidból, nagy sokára, dölyfös-csúfondáros-kegyesen, utóbb m e g v a l ó s u l t

úgyan viselted – lehajtott fővel: m e g s z é g y e n í t ő i n t é s ü l

(continuo)

a csütörtök is eltelt s azzal telt el, hogy Fagulya kiválasztotta a bornyúnyúzó pénteket; ez meg azzal, hogy válogatott... Mit is?!

mindenféle ravatalt, megrendült dumidugdistákat és azt, hogy milyen legyen gyászában a Gül

a gyertyámentomok között előimbolygott Daniela mélyen lefátyolozott fekefe figurínája is; de ő, Fagulya, szemén citromkarikákkal: n e m leskelte

– – – kizárólag zokszavakat tartogatni a világ számára, amelyeket tulajdonképp Danielának szánna

Bálíka huszonkét évedet siratta; Fíniász apró kölcsönügyleit a szegény párának, amelyek az adóssal most vízbeestek; Szecső a szépreményű dumi-dugdistát, aki már-már megérett a dandárja számára; Hampel Vica pedig a dögdöt – „hogy a dögében is: ilyen szép! ilyen üdebőrű” (– a halál mint arcápoló)

„lányok, Riki... ott fogták ki előttem”

„kit, Vica?!”

„ösmerted, Pici”

„jaj, a dili doktort, csak nem?! Vica!”

„nem vagyok beijedős, de – lányok... Olyan mandulazöld az egész... az arca!... szegény Fagulya”

felbandukol a hidra

középen, a forgalmi lámpa fölött: itt

beáll a nagy napsütötte szélbe és póznára tűzött szemmel a vizet bámulja, fenéig

ahogy a sodrás a hidlábi moszatokat zaklatja – a mázsás hínár-párnát, a nyughatatlan iszalag-csillangókat; úgy veri fülét a légroham, combjain, láb-szárán érzi nadragja zászlókerepelését

s azzal, amilyen szerényen az ő bornyúnyúzó péntekje is, elkövetkezett: ilyen szerényen – „némán, a bárány az ő nyírője előtt” – olyan szerényen... – megalázkodik, vetkezni kezd. S azt is valami ismeretlen fogadalmi derűvel és a lelakiszegénység újdonságával

mint amilyen az embergyermeke, ha felharmatozó tiszta lelke megragyog mint amilyen az embergyermeke akkor, amikor nem hazudik

(continuo)

„én szép szerelmesem”

„úszik az álgyú a vizen domnule”

áldó két kéz dorgálásul Özön-Nő

a Glória-téren süt a föld a kútgyűrűtelep a hajótelelő nézd öcsi te szanatóriumi hazugsággal pólyálod fele mell

nem bánom bársony
igen de
delila dánia dália
daniela

(coda)

ott rostokol, szál ingben, ott-ott a hídon, a rokon elem fölött és már nem tudja visszaverni az elkeseredett test többségét, a v i z e t

hányszáz litert ihattál belőle? . . . s most merted a Dunát, ami rajtad keresztülment

ledobtad szandálaidat, és többé nem vetted tudomásul a hajadonfőtt, lélekszakadva vágózó rendőrt

„te, akit annyiszor ittalak, most te i g y á l m e g engem”

– – – Nagy Mandulazöld! . . .

(és itt, könnyekbemarkoló himnusz az ősanyaghoz – a lélektelen lagúnákon lucsogó őstengerhez – himnusz következett)

. . . talán az egyetlen, aki így kortyantál: e g y h a j t á s r a

. . . talán az egyetlen volt, aki nyújtotta magát húsának csordult poharából, nem tiltakozott . . . És itta-itta

itta, mert mind szörnyetegbb, mind szomjasabb lett

és itta a Mandulazöld

AJÁNLÁS

„harmincöt születésnap s te titokban, a nap-táron válogatva, bizalmatlan, te – a halál-napot ünnepeled. Harmincöt év valahol középen, most vagy a fogamzóinger és a halál-inger felezőjén; ormótlan eredők és óriás-süket, süket erőterek feszülnek diafragmádon által és te . . . – mit tehessél? Talán nem is te gondolkozol – – –”

Az álomfeljegyzésekből

„úgy látszik, a történet a legintenzívebb gazság, az ember a legintenzívebb szenvedés irányában mozog. Nem rokonszenves igazság –”

Hamvas Béla

mandulás a kertek mandulája
mandulás a keüvesünk szeme
mandulás zárójelbe zárva
szent a kezdet sikos perselye

Manduladal

Fagulya, hol történt közös rongálódásunk? a traumá taglója, a csigolyacsatornák finom belső hártyája alá e legalattomosabb utakon, hogyan érkezett?!

látjuk, hogy a tizenkilencedik dumidugdizmus váltja meg a világot, és az emberiség, a soha-meg-nem-hallgatott, így sóhajtott fel: csak megváltóimtól ments meg, Uram Isten, a sátánnal majd elbánok magam is

s egyik dumidugdizmus csak annyira különbözik a másiktól, amennyire sárkánytojások különböznek. Sárkányok kelnek ki belőlük: sárkányhit, sárkánybölcselet, sárkányszenvedély... – hamisítványok-hamisítványa! Vajon a huszadik szerencsésebb volna a tizenkilencediknél, ha mindegyiknek csak ez az egy becsvágya van: a hamisítványban emelni a minőséget...?!

egy francia találta fel ezt a sátáni jószágot: guillotine alá hajtott embernek felolvasni a kegyelmi végzést és aztán – alábocsátani a kést

ha már meg kell haljon – hát legalább
boldogan

most?! – – ennek a visszaját művelik, akik úgy tesznek kötelezővé hangulatot és életérzést, mint álmaink irányzatosságát vagy a hugyozás színét apró guillotine-okat függesztenek orrhegyünk elé, hogy öszvéri lényünket ez ösztökélje s ezalatt halálíg olvassák, naponta – végítéletünket

ha még élnünk kell – legalább
boldogtalanul

tudjuk – van, aki csavargásba temetkezik

van, aki kocsmák holtágán – hol mint a döghalal; a söntések országos szaga terjeng felettük

van, aki szerencsés, kifogja azt a szenvedélyt, amely a dumidugdizmusra nem veszélyes; és akkor annak lészen szakértőjévé és bölcsévé a belehülyülésig

és van, aki asszonyokba bújik, hogy az egyoldalú inger sűrűjétől olyan jól érezze magát, mint a liliomokon víz alá úszó Ofélia

... Mindeme menekülések annál hatékonyabbak, mennél inkább lealjasítók; és noha az imponderábiliák mágikus-erotikus eszméletünk határszélén húzódnak, hajlamosak vagyunk rá, hogy beleszédüljünk a személytelen, baromi öröklétbe – a spermaömlés megnyújtásának képzelgéseibe – ha csak jelt is vesszük annak, hogy felejteti vélünk rongálódásainkat

mit tehetünk? ellenhamisítványokról gondoskodunk a szolga lét álmaiból. Mert amíg a dumidugdizmus (és annak akárhányadik vedlése) tart, bizonyosra vehetjük, hogy eszméletretérésünk – halálunkat jelentené

s ha – kilátástalan reményeinkig – mégis meg akarunk maradni, ez időnként a mi betokosodásunk az élet sarktényeibe:

az erotikába

a létjelenség csillagkörnyezetébe, ahol dumidugdizmus nem érhet el

mert mégiscsak az imponderábiliák azok – arra-nem-való agyunk szerelme, a szemléleti formák rohamozása:

a nagyobb rész, amiért élni érdemes és – mint Dániel és Daniela a Liliomkorona utcai székraktárban – ahol istenközelben vagyunk

(1948 november-december)

(Vége)

EGY ISMERETLEN ISMERŐS

Utóirat az Eumolposzhoz

A történelem nem volt, az irodalomtörténeti figyelem nem lehetett kegyes hozzá – a legmeglepőbb mégis az, hogy úgy tűnik, mintha szerzője is elfelejtkezett volna arról a kisregényről, amit a Jelenkor e hasábjain áprilisi számától kezdve nyolc folytatásban közölt, és amelynek az előző oldalakon utolsó része olvasható. Határ Győző az *Eumolposzt* a fenti dátum tanúsága szerint 1948 legvégén fejezte be. A mű és az időpont, vagy pontosabb úgy a fogalmazás: a kor, amelyben a kisregény fogant, elválaszthatatlan egymástól. A huszadik századi magyar irodalom talán legmélyebb traumáját sejteti, hogy a konkrét tények lajstromozásának mellőzésével cinikus fogalmazásnak érzem, ha azt írom, hogy a körülmények – amelyek között az *Eumolposz* is megszületett, és amelyek egyúttal a „hároméves irodalom” kényszerűen utolsó felvonását jelentették – *ismertek*. Ha ehhez hozzáteszem, hogy ezeknek a körülményeknek és a részleteknek a számbavétele olyan lecke, amit soha nem lehet elégszer ismételni, a megjegyzés jelentőségét tekintve nem igazán jutok messzire: Határ Győző is azok közé tartozik, akik számára az irodalomtörténeti tények sokadszori felemlítése esetleg fájdalomdíj, de egészen biztosan nem lehet azonos a rehabilitációval, hiszen két tekintetben is áldozat – de erről a későbbiekben szeretnék még szólni néhány szót.

Mindenesetre tény, hogy a negyven évvel ezelőtt készen álló *Eumolposz* nem úgy esett ki az irodalmi köztudatból, mint az 1947-ben ezer példányban megjelenő és az ideológia támadásainak célpontjává, „közellenségé” váló *Heliane* című regény, az 1948-as *Liturgikon* című versgyűjtemény, vagy a háború előttről származó, illetve az 1956-ig itthon íróasztalfióknak írt, nyomdatestéket máig nem látott, mindeddig csak hírében létező többi kézirat; úgy „esett ki”, hogy valójában egyetlen pillanatra sem jutott be oda. Kritikák, recenziók, tanulmányok nem emlékeznek meg róla (egyetlen kivételt ismerek, Szöllősy Klára 1956 februárjában írt, s azóta is publikálatlan Határ-„nekrológját”, amely vázlatosan tekinti át az író addigi pályáját, és szól erről a regényről is), szerzője pedig egyetlen írásában – sem megjelent beszélgetéseiben-interjúiban, sem egyik legkedveltebb műfajában, műveit követő s néha a megírás történetét bemutató, máskor az opust lekicsinylő utószavaiban – nem sietett elárulni, hogy a számára talán legtermékenyebb magyarországi év, az 1948-as esztendő jónéhány, azóta már ismert munka mellett ezt a kisregényt is életre keltette. Jóllehet Határ Győző körülbelül ugyanabban az időben fejezte be az *Eumolposzt*, mint amikor egyik legjobban szeretett művét, *Az Őrző Könyvét*, ez a kisregény egészen mostanáig ugyanúgy, ugyanolyan joggal volt nemlétező mű, ahogyan és amilyen joggal önmagát Határ 1985-ben közzétett, és éppen e korszakról szóló *De nobis tabula* című esszéjében (régmúlta és közelmúlta gondolva egyaránt) „non-person”-nak nevezte.

Ha az *Eumolposz* a közelebbi megismerkedést segíti, és ezzel a publikációval is egy fokkal jelenvalóbb író válhat a „non-person”-ból, máris elvégezte feladatát. Mint ahogy a Magyarországon az utóbbi években megjelent két könyv, az 1956-ban írt *Pepito és Pepita* és az 1972-es *Éjszaka minden megnő*, vagy az itthon is hamarosan napvilágot látó, ugyancsak az ötvenes évekből származó *Anibel*-trilógia is a visszavezetést szolgálta-szolgálja azzal, hogy bemutatja az életmű egyik oldalát – korántsem az összeset. Ezek a művek az oeuvre egyik csoportját körvonalazzák, nincs közöttük olyan, amit Határ Győző önmaga mértékadó, a pálya gerincét képező munkái közé sorolna. Mindegyikről elmondta már, mi a „hamisságuk”, miért tartja

margináliáknak őket. Az *Eumolposzt* kivételesen nem kíséri írói fenntartásokat soroló utószó – lehetne ez éppenséggel a szeretet jele is –, az író tulajdon teremtményével szembeni távolságtartását mégis helyettesíti az említett „emlékezetvesztés”. Ha röviden akarok e regény az *egészben* betöltött helyzetéről valamit mondani, arról kell írnom, hogy az *Eumolposzra* is érvényes, ami a jellegben legközvetlenebbül hozzá kapcsolódó prózai munkákra: egészében és részleteiben közel áll a Határ-életmű e csoportjának többi darabjához, de ennek is van legalább egyetlen olyan tulajdonsága, ami karakteresen megkülönbözteti minden más írásától: nevezetesen az, amellyel túl is mutat ezen a szűkebb csoporton, és ellentételezi a pálya későbbi, alappilléreknek tekinthető darabjait, a *Gólghelóghit*, a *Julianosz*-regényt vagy a bölcsellettől foglalkozó esszékönyveket. Jószerével ugyanis az egyetlen nagyobb lélegzetű szépprózai mű, ahol ironikusan ugyan, de nem az ontológiai, hanem a rejtetten ismeretelméleti gondolkodás mozgatja a fikció menaszériáját. A rokonvonásokról, a hasonlíthatóságról szólva most csak azokra az írásokra utalok, amiket a magyarországi olvasó is ismerhet: maga a kiindulás, a bölcséleti megalapozás is ilyen. Ha a kihagyásos narratív technikát nézem, amely egyúttal Határ Győző különös irodalmi beszédéhez vezet, a *Héliáne* például éppúgy hasonlít az *Eumolposzra*, mint az *Éjszaka minden megnő* vagy az elbeszélések nagy része; ha a névadásra – az *Eumolposz* két főszereplőjét Dánielnek és Danielának hívják –, vagy a férfi és női főalak egymáshoz kapcsoló érzelmeire figyelek, a *Pepito és Pepita* jut eszembe. Ha a regény értékrendjét, végkövetkeztetését, szellem és szerelem viszonyát veszem tekintetbe, eltagadhatatlan az *Anibellel*, vagy ugyancsak a *Pepito és Pepitával* való szorosabb kapcsolat. A sor nyilván tovább folytatható, azt hiszem, a hasonlóságoknál mégis érdekesebb az *Eumolposz* specifikuma: a módszer, ahogyan ez a regény eljut végkövetkeztetéséhez.

A kisregény címe és alcíme a mű legelején két világot különít el egymástól, és ez az értékekre vonatkozó elkülönítettség mindvégig meg is marad. A cím a görög mitológiához, az alcím a megírás jelenidejéhez vezet. A hagyomány szerint Eumolposz Poszeidón és Khioné fia volt, akit ez utóbbi (a megcsalt Boreász haragját elkerülendő) a tengerbe vetett. Poszeidón azonban megsegítette Eumolposzt, és partra vetette Aitiópiában, ahol a gyermek felnevelkedett, majd visszajutott Thrákiába. Itt az Eleusziszi Déméter papja és juhainak őrzője, a Földistennő misztériumainak tudója és letéteményese lett. A mítosz némelyik eleme így vagy úgy feltűnik a regényben (Etiópia mandulazöld partjai, Déméter és a Föld teremtese stb.), de ezek az elemek a szövegben szórványosak, és leginkább azt a szerepet töltik be, hogy kiteljesítik az *Eumolposz* univerzumának tagoltságát: „fentre” és „lentre”, egy természetesen, kiegyensúlyozottan létező kultikusra, és egy ettől teljességgel független, saját „profán” törvényei szerint működő emberire osztják ezt az univerzumot. A fenti, csak pillanatokra látható világ magától értetődő nyugalma, állandósága nem kapcsolódik, hanem szemben áll a lenti világ szem előtt lévő mozgalmasságával és mulandóságával. A cselekmény, az események, a történet lent játszódik, és „a hazudozás” működteti. Lentről szűrődhet át valami fentre – a Déméter-mítosz frivolan eltorzított változatára gondolok, amit Dániel mesél, vagy inkább „hazudik” el Danielának –, de a lenti világ elzárkózik attól, hogy a fenti valahogyan is hasonlón; tudomásul sem veszi a létezését. A kultikus és a „valóságos” világ hangsúlyosan csak egy vágyott és soha be nem következő, nem verifikálható teória, a boldogság erejéig találkozhat, ami *belül* nem válhat vezérlő erővé, mert az *Eumolposz* minden – könnyeden humoros és mélységesen komoly – mozzanatában a hazugságról szól. Fagulya Dániel, a főhős, barátai előtt „realitással” hazudja reménytelen és a dolgok természeténél fogva soha be nem teljesülő szerelmét, melyet a nemlétező, illetve a csak neki megmutatkozó szépséggel, Danielával él át – ez a „realitás” lesz maga a regényszöveg –; a szereplők egész sora kéri számon Dánielen hazugsága tárgyát, miközben nem veszik észre, hogy mindannyian egy még nagyobb, látszólag joviális-kedélyes, de a történet előrehaladtával egyre inkább elevenükbe vágó hazugságban, a *dumidugdizmusban* élnek. Dánielnek a hazugság a meneküléssel egyenlő. „Megszentelődik”, zsoldárrá válik előttünk az ő hazudozása, amivel a regény „kitestese-

dik'' és elmesélődik, mert ő az egyetlen szereplő, aki „nem dől be”, nem hisz a kor szavának, az önmagát egyetlen, kizárólagosan érvényesnek hazudó ideológiának: a dumidugdizmusnak.

Határ szellemes találmánya, a dumidugdizmus, s különösen a regény második fejezetében leírt dumidugdizmus-katekizmus a maga eszközeivel kétségkívül karikírozza a sztálinizmus negyvenes évek végi, magyarországi, a regény írója számára akkor már valószínűleg nagyon is érzékelhető változatát. Ebben az értelemben az *Eumolposz* végén álló *Ajánlás* a korabeli olvasó számára ugyanazt a menekülést mutatta volna meg az imponderábilák említésével, mint amit a főhősnek a hazudás jelentett. Az *Eumolposz* egészen bizonyosan nem úgy „nem igaz”, ahogyan azt az *Éjszaka minden megnő* utószavában Határ arról a regényéről megírta, hanem egzisztenciálisabban „hazug”. Az *Eumolposz* történetfilozófiaiag későbbi és reménytelenebb fázist tükröz, mint Archie Dumbarton története. A regény erőteljes kritikája abban összegződik, hogy a kultúra itt nem egyszerűen már elveszett, hanem többé reménytelenül meg sem szerezhető tényező: a hazugság vált a megismerés legelemibb formájává. Határ Győző prózaírói munkásságának egészét tekintve ez az *Eumolposz* újdonsága: nem a létezés tényének és a teremtés vagy a létezés folyamatának szentel figyelmet, hanem mindezeket adottnak véve a megismerés messzeemenően ironikus mechanizmusát, a hazugságot állítja az előtérbe, amely nem a megismerést és az igaz tudását, hanem ennek fordítottját, a félrevezetettséget eredményezi. Határt személyes tapasztalatai vihették rá, hogy kimondja: a hazugság „tét nélkül” az egyénnek a körülményeket segít időlegesen túlélni; társadalmassá az „egyszemélyes”, és akképp még megélhető életet tünteti el végérvényesen.

Minderről úgy beszél az *Eumolposz* írója, hogy a nyelvi-irodalmi eszközökön és a „nagy egészen” kívül nincs vagy alig van konkrétabb, megfogható vonatkozás, amit a negyvenes évek végének Magyarországról átengedne a regénybe. Az *Eumolposz* egyszerű szerelmi történetként is olvasható; mégis Határ Győző atmoszférateremtő erejét dicséri, hogy színtere egy olyan város, amelynek hangulatából, szelleméből, képtelenségeiből, a valóságos vonásokkal sehol meg nem egyező, megrajzolatlan „térképéből”, dombjaiból-hegyeiből, furcsa, alakatlan házkastélyaiából, költői utcaneveiből, valamint az ott élők kavalkádjából: lakóiból, „hajgató uraiból”, utcalányaiból, megszálló katonáiból és főbérlőnjéből, e szereplők szóhasználatából mintha mégis a korabeli Budapest sejlene fel. A szabadságnak az az elemi foka árad így az *Eumolposz* soraiból, az az élet, amit a legszorítóbb önkény sem tud eltüntetni egy társadalom életteréből, ha azok, akik ebben a városban élnek, nem akarják ezt és meg tudnak őrizni saját életükben legalább egyetlen területet, amelyre vissza tudnak vonulni. Ebben a regényben a részleteiben kidolgozott színhely legalább annyira vagy még intenzívebben élő és érzéketes „szereplő”, mint Fagulya Dániel és baráti köre. Az idő „kritikája” pedig az, hogy ezek az emberek és ez a nyelv azóta visszavonhatatlanul nincsen már, és az *Eumolposz* városa az eltelt évek során majdnem nyomtalanul elfelejtődött.

S *ama* város megszűnése visz közelebb ahhoz, amire ennek az írásnak a bevezetőjében céloztam: Határ Győző két tekintetben is áldozata annak, ami Magyarországon éppen az *Eumolposz* megírásával egyidőben történt. Ami az életet illeti, a mai magyar irodalom legkövetkezetesebb agnosztikusáról szólva talán értelmetlen leírni, hogy nincsen olyan égi-földi hatalom, ami az elvesztett éveket-évtizedeket meg nem történtté tehetné és visszaadná az eltüntetett életidőt. Ami az irodalmat illeti, a végeredmény itt sem kecsegtet több jóval. Egyszeri, visszaintegrálhatatlan, tanítványok és követők nélküli képződmény a Határ-életmű a magyar irodalomban, amely – a közvélekedéssel szemben gondolom ezt – nem termékenyíthetett meg, és főleg nem kelthetett életre semmilyen más irodalmi alkotást vagy irányzatot: ehhez is túl hosszú idő telt el hiányával. Ez a teendő: megismerni mindazokat az írásokat, amelyek rokontalanok ugyan, egymással mégis testvérek, mert teremtő atyjuk ugyanaz a személy. Az olvasás jelenthet igazi jóvátételt egy nagy író számára, s nekünk sem haszontalan. Az *Eumolposz*ban is saját, kissé feledésbe merült és végső soron nem boldogtalan képmásunkkal találkozunk.

Párizsi kettős*

5

„LE SIEUR TZARA MENT!”

harsogta egyszerre, nem messze töletek, a leg-hátsó sorok felől ez az előadóénál legalább kétszerte nagyobb decibel számú hang, amelyet, most már hátrafordulva láttatok, az előadónál ha nem is kétszerte, de minden dimenziójában tetemesen nagyobb alak bocsátott ki magából, mindezt még meg is emelve magaslati helyzetével, amivel mintha egyszeriben elbitorolta volna a terem alján álló asztal mellett most szinte elveszni látszó feltűnően kistermetű előadó szószékét, mikor másodszor is, ha lehet még nagyobb hangerővel megismételte, már nem is az üléséről, hanem az ülésére felállva:

„Le Sieur Tzara ment!”

És mielőtt még akár a szövegébe és mondandójába szinte beburkolózott előadó, aki mintha közben elfeledte volna, hogy közönsége is van, akár az előadást csak nagynehezen követni tudó, de éppen ezért annál nagyobb erőfeszítéssel figyelő közönség felocsúdíhatott volna, már harmadízben is, immár úgy, hogy a hang kibocsátója nem is az ülésén állt, hanem az előtte lévő kis felcsapható asztalka tetejére kapaszkodott, s illetéknéppen teljes valósággal a helyzet magaslatán állva, szakállnyom nélküli öreg-kamasz arcán a harag pozsgás kiütéseivel, egész testében remegve, ha lehet, még feljebb emelve hangját, és még megfellebbezhetetlenebb tömörséggel formálta meg *ceterum censeo*-ját, mint egy Cato, aminél többet láthatóan nem is szándékozott közhírré tenni:

„Le Sieur Tzara ment!”

Az igencsak kevéssé klasszikus helyzetet és közlendőt meghazudtoló klasszikus franciasággal elhangzó tömondat, mely gúnyosan választékos, régies alanyával és pontos prozódijával ha nem is egy Corneille-, de legalább egy Rotrou-tragédia fél-alexandrinusának is beillett volna, s melynek egyszótagos állítmánya, mélyről felszakadó öblös orrhangjával, mint egy hatalmas, de egyben elegáns nyögés, nemes egyszerűséggel azt hozta tudomására a jelenlévők összességének, hogy az ilymódon túlzott tisztelettel aposztrofált előadó *hazudik*, most harmadszorra megbolydította az egész termet.

„A Pápa”, hangzott innen is, onnan is a padosaikban (mint mikor egy felsorakozott díszszázad parancsszóra feszes hátraarcot csinál) egyszerre felállva hátraforduló hallgatóság köréből.

Váratlanul mégis itt volt a botrány. Amire tulajdonképpen azóta vártál, hogy beléptél ide. A szürrealista csizma végre a Sorbonne asztalán! Sőt, a legelőkelőbbikén, a Richelieuről elnevezett „amfiteátrum”-ban! A DADA atyja a katedrán! Kész röhej! Kész gyönyör! S már magában nem kész botrány-e?

* Az 1986/10–11. (1. fejezet), 1986/12–1987/1. (2. fejezet), 1987/11–12. (3. fejezet) és 1988/1–2. (4. fejezet) számban közölt regény folytatása.

Igazán képtelenség volt az a képtelenség, amit elképzeltél? aminek csiklandós képzelete kezdettől fogva játszott veled? Hogy minden várakozás ellenére megismétlődik az a negyedszázad előtti, immár irodalomtörténeti jelenet, amelynek során ugyanez az előadó, hírhedt mozgalmának bemutatkozásakor kilép a párizsi színház pódiumára, akkurátusan egyenként előszedi kis cekkéből a belekészített borotva-készletet, nyugodalmasan szappanozni kezdi arcát, majd a művet teljes és minden polgári igényt kielégítő befejezése után, mint aki jól, a lehető legjobban végezte dolgát, kivonul a színről; a bemutatkozás véget ért. Sokért nem adtad volna, ha megint valami ilyesmi történik, bár egyben szemrehányást is éreztél magadban, hogy ilyen eretnek ábrándok inceselkednek veled, mikor itt komoly és fontos aktusról van szó. Végül is most már nem a DADA, hanem a kommunista értelmiség szónoka lépett a pódiumra, egészen más ember egészen más ügyben, ha neve szerint azonos is. A botrány, ha jött, csak a másik oldalról jöhetett. És íme itt is volt.

A kis ember, akinek szemüvege ékszerként villogott a villany aranykeretében, s aki a papírai között rakosgatott az előtte álló asztalon, egy szakértő fiatalember segítségével a maga különlegesen kis méretéhez billentve lefelé a mikrofont, nem ugyanaz a kis ember volt már, aki akkor. A francia baloldali értelmiség háború utáni kopott barna kordzakó-egyenruháját viselte, alul flanelnadrággal, főt kockás ingnyakba kötött nyakkendővel kombinálva, külsejében semmi rendhagyó, kiváltképp semmi rendbontó nem mutatkozott. Még a hely szellemétől sem ütött el, lehetett volna igazi „sorbonnard” is, hogy a legnagyobb képtelenséget állítsuk: itteni jelenléte, ha szavakban megfogalmazva olyan képzetet kelthetett is, tulajdonképpen nem volt „csizma az asztalon”. Előadónak nem volt valami ragyogó. Hajdani borotválkozó-jelenetét el se lehetett képzelni mostani lényének főszereplésével, ahogy korrekt monotonájával felolvasott. Igyekezett követni az alig artikulált mondatokat, tudván, hogy „tartalmuk” nagyon is érdekelné, ha előadásuk módja egyre nehezebben tudja is ébren tartani érdeklődését.

Mikor a kiáltás először elhangzott, valahol fölötted, még nem tudva, honnan és kitől ered, mégis érezted, hogy valamiképpen képtelen várakozásod teljesedik be. Fura módon kétszeresen is. Hiszen folytonosan egy másik csalékpet is előhívott benned a hely szelleme, valamint a magad és ifjú barátaid jelenléte e helyen.

Hiszen éppen ideutazásod előtt olvastad, még otthon, akárcsak egy külön neked szerkesztett baedekert vagy erkölcs- és illemtant, ama *párizsi hunokról* szóló könyv folytatásokban megjelent részleteit, köztük azt is, amely egy valahai, a mostanihoz hasonló (?), a Sorbonne-on történt közbekiáltásról számol be. Mintha az, ami itt történt, és érezhetően történendő volt, csak negyedszázaddal későbbi *remake*-je lett volna valami egészen másnak. Akkor: „*A Sorbonne dísztermében jó háromnegyedig megtelt a terem, többre várni hiábavalónak látszott . . .*” Most azonban úgy zsúfolva volt, hogy a tribünök fölfelé szélesedő sugárnyalábjainak csak legfelső soraiban jutott hely neked meg a barátaidnak, ott se mindnyájatoknak egymás mellett, csak egyenként szétszórva, legfeljebb kettesével (amely *kettős*, ami téged illet, már Denise társaságát jelentette); és itt most nem magyar eseményre gyűlt össze a közönség, mint *akkor*, Petőfi születésének századik évfordulóját ünnepeleendő egy másik háborúutánban egy másik emigráció párizsi „ifjúmagyarországa”, amely akkor kezébe vette az események (botrányos) irányítását; s akkor nem a Dada-fejedelemé volt a szószék, hanem a fehérterrorból kikonszolidálódni készülő Magyarország nyomorúságos kis írófejedelméé.

Akit az anekdota szerint a századeleji magyar irodalom nagy tréfamestere indirekt módon úgy aposztrofált, hogy mikor egy újságíró meginterjúvolta valami aktuális politikai kérdésben, azt válaszolta: „Ugyan kérem, én ehhez *hat Pekár* vagyok!” Nem, most egészen más szónoké volt a szó. Ti pedig csak tanúi és vendégei, nem pedig botrányokozó résztvevői lehettek annak, aminek előreláthatóan történnie kellett volna, s mintegy illetéktelenül annak, ami előre nem látható módon történt.

Mégis: a *déjà vu* e különös esetének – ennek a nem érzéki, hanem mintegy szellemi csalódásnak – megfoghatatlanul ingatag légköre tartott fogva a teremben; mint olykor nyári hőségben a tó fölött a levegőben úszkáló üvegszerű, ázalagszerű, Yves Tanguy tengő-lengő véglényeire emlékeztető tűnékeny ábrák, amik kikerülhetetlenül ott inognak a szemed előtt.

Közben az előadó – a hajdani nyilvános borotválkozó, hajdani borzas barna haja helyén szelíden elsimított ritkuló szürke pacsmagokkal – annak a bár szűk körű, mégis világgraszoló mozgalomnak a mérlegét igyekezett megvonni, amely a valóságot – valóság fölött kereste, s amely – szerinte – most érkezett el végső aktusához. Az előadás fő témája, az, hogy az irodalmi „ellenállás” a *költészet dicsősége*, ahogy még a megszállás kellős közepén kiadott antológia címe hirdette, vagy éppen „a *költészet gyalázata*” volt-e, ahogy a háború és az ellenállás viszontagságai elől „tisztaságuk” megőrzése végett a passzivitásba és Amerikába dezertált csoport aposztrofálta, amely mostanra immár visszatért a felszabadított haza irodalmi életébe, e pillanatban itt sokkal több volt irodalmi kérdésnél: az éppenhogy újra megteremtődni látszó „egységes Európa” válaszútján állt. Éppen ekkor rekesztették ki alkotmányellenesen az ellenállás vezetői közül kikerült kommunista minisztereket a kormányból, de egyúttal ekkor vált De Gaulle tábornok is hosszú időre a francia politikai élet marginális alakjává – mindkét esemény a Marshallterv kívülről jövő, idegen következményeként. A leigázott európai nemzetek harcát távoli előkelőséggel győzelemre segítő tengerentúli nagyhatalomnak nem kellett többé azoknak a győzelme, akiket a győzelemhez segített; nemcsak a forradalmi, a konzervatív szárnyé sem; világhatalmi tervei már másfajta, további győzelem felé tekintettek.

Az „elárult felszabadulás” már a felszabadítókon belüli élet-halál harcot is más ellentétékké rendezte át. A kis embernek odalent (mert az amfiteátrumban a katedra nem emelvényt képviselt, hanem az emelkedő körkörös padsorok sugárnyalábjainak mintegy a fókuszában legalul foglalt helyet, voltaképpen előnytelen helyzetben, mint az igen hamar ki is derült) nem volt könnyű dolga: régi barátai, a vérszerződés szektáns rítusában vele összeforrt hajdani társai ellen kellett hűvös elemzéssel fellépnie, akiktől most már egész vérfolyam választotta el. „A szürrealizmus és a háború utáni idők” szenvtelenül akadémikus címe alá gyömöszölve mindazt a két évtizedes szerelmetes szövetséget és szívszakító viszályt, ami mostani ellenfeleivel hajdan egy életre eltéphetetlenül összefűzte.

A terem a minden látványos gesztus nélküli, külsejében nagyon is „sorbonne-i” előadást azzal a kétértelmű figyelemmel hallgatta, amiben együtt rezeg a tárgy iránti érdeklődés és az előadásmód érdektelensége által kiváltott kettős nyugtalanság. A sorokat megtöltő fiatalság alig érzékelte a kisember szorgos és bőséges dokumentumokkal illusztrált *défense et illustrationja* (vagy inkább *attaque et illustrationja*) mélyén lappangó személyes drámákat, még a politikai drámát is alig. Te is hol követted, hol elvesztetted a fonalat,

a magad gondolatainak magánszálával csomózva még kibogozhatatlanabbá az amúgyis reménytelen gubancot, mikor a süvöltő hang megszólalt fölötted.

A viharos közbeszólás az első pillanatban nem is önmagára hívta fel a figyelmedet, hanem a veled incselkedő délibábokat csalta hirtelen elő. Mikor azonban harmadszor is elhangzott, mindenkivel együtt te is önkéntelenül hátrafordulva láttad, ahogy André Breton hórihorgas alakja már le is száll a maga hitvány kis kakasülőjét szószékké avató magasából, s a mintegy sorfalat álló közönség között méltóságos dúvadtént lefelé csörtet egyenesen az előadói emelvény irányában. A továbbiak már pontosabban megfigyelhetetlen módon mentek végbe – csak afféle lassított „visszajátszásokkal” lehettek volna tisztázhatók, mint sokkal később a televíziós sportközvetítéseken a les- gyanús gólok vagy tisztázatlan szerelések kérdése. Az álló sorok közt, mint egyenesre nyírt francia kertek ösvényein ellenállhatatlan erővel előrenyomuló „pápa” az asztalhoz érve, előbbi felkiáltásának többszörös megismétlése közben mellbetaszította a még mindig gyanútlanul, szinte önkéntes áldozatként papírai közt matató előadót. Ekkor az első sorok egyikéből előugrott egy ifjú óriás, marcona arcúval, mint egy condottiere, és mielőtt bárki megakadályozhatta volna, arculütötte a támadót. Megvédett egy öregembert? vagy megtámadott egy öregembert? Az eldönthetetlen kérdés megoszlásában a tömeg már felállva tüntetett, nem lehetett tudni, ki ki mellett, ki ki ellen, s mielőtt ez tettelesen kitudódhatott volna, a kicsike előadó és hatalmas termetű ellenfele egyaránt eltűnt a köröttük hirtelen sáncot alkotó hívek gyűrűjében, ahol az előadónak mindenestül nyoma veszett, mintha ott se lett volna, a pápa azonban onnan is kimagasodva továbbra is egyre megszállott drámai fél-verssorát harsogta, egyre felhevültebb állapotban, olyannyira, hogy valaki jónak látta egy pohár vizet keríteni lecsillapítására. De minthogy mást nem talált, nem minden kajánság nélkül, az előadói asztalra kikészített poharat nyújtotta oda neki. Ettől az egy pillanatra láthatóan meghökkent, de mindjárt fel is találta magát, és – ezt is harsogva a fejek fölött – felkiáltott: „Miért is ne ihatnék az én Tzara barátom poharából?”, majd egy hajtásra kiitta az egészet, ezzel mintegy jelképesen is átvéve az előadótól a szót. A támadást brutálisan megtorló ifjú condottierét megintcsak feldühítette a pápának ez az újabb, immár gúnyosan szellemi agressziója, újból neki akart ugrani, de ebben a körötte állók meggátolták. Most ismerted meg hirtelen. Térieux volt, a rettenthetetlen vonatrobantóból a rádió irodalmi adásainak egyik főmunkatársává lett ifjú író, akivel nemrég ismerkedtél meg egy összejöveten. Akkor irigyelted. Éppen azért, amiért most úgy viszolyogtál tőle. A magabiztossá- gáért. Hogy ez a magabiztosság ide is vezethet? Megütni egy öreg embert – a pápa már ötvenen is túl lehetett, Térieux még nem volt harminc –, méghozzá egy nagy író, aki, akárhogy vesszük is, nagy író. Igaz, hogy a nagy író is úgy viselkedett itt, mint egy kis condottiere. Vagy mint egy rossz kölyök. Eszedbe jutott, mivel is indokolta valaha éppen ő a szürrealizmus születését: „*Nous avions vingt ans.*” Csakhogy most már nem voltak húszévesek. Se ő, se a másik. Mégis úgy lépett fel, mintha azok lennének. Legendás húszéve- sekből nevetséges ötvenévesek lettek, gondoltad elképedve. De mindjárt azt is, nem lehet-e, hogy ti meg húszévesen már öregek vagytok. Hátha a század öregedett meg és ezek a századeleji ifjak nem öregedtek vele? Ti pedig már öregen születtetek.

Neked mindenesetre azokhoz a falusi kocsmai verekedőkhöz látszottak hasonlatosaknak, akiknek gyermekkorodban először láttál nyitott bicskát a kezében. Magad előtt láttad, ahogy ott is a többieknek kellett erőszakkal szétválasztani a mindenre kész feleket, akik, mikor egymáshoz már nem fér-

hetek, az ellenféltől megfosztva, villogó indulatukat a saját barátaik ellen fordították; olyannyira, hogy más odasiető cimboráknak már a saját híveiket kellett a villogó bicskák elől megmenteni. Mert ahol villan a bicska, már nem az a fontos, hogy kibe szúrjuk; a fontos, hogy szúrni kell. A kirobbant indulat már nem a tárgyat keresi – hanem a saját kielégülését.

Ez az egész, ahogy a meglett és világhíres férfiak ismeretlen húszéves falusi suhancok módján kívánták álláspontjukat tisztázni, az előadó többé-kevésbé meggyőző érveinél is jobban mutatta, hogy a szürrealizmus, amely, mint annyszor hangsúlyozták fénykorukban, nem irodalmi vagy művészeti irány akart lenni, hanem új „életforma”, nevetségesen túlhaladott formája volt az életnek. Legalábbis te úgy gondoltad. Hisz nem az volt-e (még nem tudtad, milyen csalóka) reményed, hogy az erőszak hosszú, egész ifjúságodat felölelő uralma után most az erőszak lehetetlenülésének időszaka következik, már csak az antitézis törvénye (?) okán is? Denise rémülten hozzádsimulva, puha kis arcát szinte eltüntetve hónod alatt, mint az anyjuktól éppen elválasztott kiscicák, mindenféle csacsi kérdéseket tett fel, amik tulajdonképpen okos kis kérdések voltak. Csak te nem igen tudtál okosakat válaszolni rájuk. Az igazat megvallva, te se sokat értettél az egészből. Helyette megpróbáltad Denise-nek elmagyarázni, mit jelent nálunk a „somogyi bicskás” kifejezés. És hogy furcsa módon, a századelő ifjú intellektuális lázadói, akik büszkén hirdették, hogy „a világ minden tengere se moshatja le egyetlen csepp intellektuális vér nyomát”, megöregedve úgy dulakodnak itt, mint a részeg kocsmai suhancok az istenhátamögötti somogyi kocsmában. Az is eszedbe jutott, hogy a pápa különös módon egyeztetette össze hajthatatlan pacifizmusát, ami miatt az amerikai emigrációt választotta a háború alatt, és azt, hogy a költészet tisztaságát minden tett mocskától megóvjá, a bicskás botrányokozással. Háború előtt, háború után, ő mindenesetre nyilvános verekedéssel kívánt érvényt szerezni oly agresszíven békés eszméinek. Előbb az európai írók „A háború és a fasizmus ellen” elnevezésű kongresszusán verekedett úgy össze Ehrenburggal, hogy mindketten vérző orral hagyták ott a termet. S mikor René Crevel ugyanazon az estén öngyilkos lett, sokan rebesgették, hogy az amúgyis fizikailag, lelkileg beteg zseniális ifjú a mesteréből való kiábrándulást már végképp nem bírta elviselni. Mindenesetre akkor is, most is bőven hullott az intellektuális vér. Igaz, a világ minden tengere meg se rezzen, hogy elmossa a nyomát. Most is, mint mindig, egyéb dolga akadt.

A terem, ahonnan a tolongó padsorok között igyekeztél kivonszolni Denise-t, már egyáltalán nem hasonlított valami előadás közönségéhez, sokkal inkább olyan volt, mint egy felbolydult tőzsde a nagy árfolyamzuhanások idején. (Ez utóbbi hasonlatot persze csak én találok itt most írás közben – hiszen te soha életedben nem láttál tőzsdét, sem a krach pillanatában, sem máskor. Még nem voltál a televízió boldog korának gyermeke, mint én, aki ily módon épp nemrégiben szemlélhettem végig „the Bloody Monday of the Wall Street” (ahogy a lapok írták) csodálatos színjátékát, a kis amerikai középnyugati egyetemi város szállodaszobájának képernyőjén az éjféli híradóban.)

Hol volt a szellem ártatlansága, amiben úgy hittél, mint a háború és a fasizmus eredendő vétkének egyetlen lehetséges kiváltásában? De hiszen csak jobban kellett volna elolvasnod készülő egyetemi „Mémoire”-od tárgyát (pedig hússzor is végigolvastad), s tudhatnád, hogy „a szellem harca éppoly brutális, mint az emberi csaták”. Még nemrégiben (vagy még most is?) azt

remélted, az emberi (nagyon is emberi) csaták után most igazán a szellem harcai jöhetnek... Az éremly majdnem a halálvágtyig hánytorgott benned is, ahogy Denise-t cipelted kifelé a tolongásban.

A teremben szétszórtan álldogáló barátaidat hiába is kerested volna. Mintha külön-külön mindenki eltűnne, csak a felbolydult tömeg maradna itt, amelyben vagy elmerül az ember, vagy erőszakosan kiszakítja magát belőle. Az előbbihez semmi kedved se volt. Akár folytatódik az előadás, akár nem, most már úgyis csak a botrány égett szaga marad utána. De azért mégis azzal a hiányérzettel lépkedtél Denise mellett a Saint Michelen a metró felé, hogy nincs kivel levezesd ezeket a benned földelés nélküli rövidre záruló kérdéseket. Denise viszont láthatóan és érezhetően megszabadult minden hiányérzetétől. Veled, egyedül veled, végre újra rátalált magára, arra a magára, aki a teremben belegyűrődött és belegyűrődött a számára felfoghatatlan közegbe, amit nem értett, múltjáról és forrásáról semmit sem tudott, jövőjéről semmit sem kívánt tudni. Csak a kettőtök jelene érdekelte. „Érdekelte” – a kifejezés csak nagyon futólagos érintője annak a zárt körívnek, amiben Denise hozzád való kapcsolata felrajzolható lett volna. Ebben a körívben egybeesett a totális igény mindaz iránt, ami ti kettőtöket illetett, s a tökéletes igénytelenség mindennel szemben, ami a világmindenség rajtatok kívüli részére vonatkozott. Denise a szó anatómiai értelmében már nem volt szűz. Egészen rövid ideje nem volt az. De mintha ezáltal még szűziesebbé vált volna, még érinthetetlenebbé a világ számára. Éppen, mert megérintetett. A szerelemnek azt az ártatlan teljességét élte, amire csak egyes nők képesek, a feltétlen odaadás hallucinogén anyagának szelíd bódulatában.

A metrón, ezen az örökmozgó föld alatti körhintán, amely a helyváltoztatás kínos-kényszerű időszakait az álmok ringató szédületébe tudja olykor kergetni, hányszor nézted irigykedve azokat, akikhez az ülésen szinte leválaszthatatlanul ilyen *üdvözült lányok* simultak. Az üdvözült lány most a te válladra borulva ringatózott képtelenül kényelmetlen helyzetében üdvözülten a Saint-Lazare pályaudvar felé. Sietnetek kellett, hogy elérjétek az utolsó vicinálíst, a Banlieu felé, ahol lakott. Most egykezettetek először együtt az ő lakására.

NEM MINTHA MOST LENNÉTEK MAJD ELŐSZÖR EGYÜTT.

Csak sokáig olyan volt, mintha mindig újra először lenne. Talán éppen az első alkalom mementója miatt.

Erre a legelső alkalomra gyötrelmes pontossággal emlékeztetett aztán az a levél, amelyet nap szerint egy évre rá tartottál a kezeden. Napra pontosan egy évvel később, mikor többszöri szakítás és újrakezdés után végképp nem volt már segítség. Neked haza *kell*tt menned – őt *nem lehet*tt magaddal vinned. Van, hogy a kérdések ilyen arcpirító egyszerűséggel vetődnek fel. Vagy ilyen egyszerűen fogalmazhatók meg. Vagy kényszerítő – netán csak annak vélt? – körülmények könyörtelenül egyszerűsítő algebrai műveleteiben ilyen végső értékre redukálódnak.

Akkor is, ha a *kell* és a *nem lehet* feltétlensége megannyi feltételeség differenciálásának eredménye volt is.

Hogy az események – a mindenkivel minden pillanatban történő, sokmilliárdval beszorozva is egyre jelentéktlenebb eredményt adó apró események – véletlenei milyen ismeretlen sugárzásokkal térítik erre meg arra, erre vagy arra az emberi sorsokat! Éppen e levél vételének másnapjára beszélté-

tek meg Gézával a már rég esedékes találkozót. A Café de la Paix teraszán. Hogy miért éppen ott? Se azelőtt, se azután nem jártál ebben a fényűző kávéházban, ahol legalább kétszer annyiba került a kávé, mint máshol, s ez mindkettőtök büdzséjében számottevő tételt képviselt. De mindegy, nem ez a mellékes körülmény befolyásolta egyikőtök sorsát sem (az esetlegességek között is fennállnak esetleges hierarchiák), későbbi távlatból nézve olyan látványosan. De annak, hogy e találkozás éppen egy nappal Denise levele után történt, voltaképpen elfogadhatatlanul illetéktelen módon lényeges szerepe lett abban, hogy Géza az amerikai egyetemi meghívásról lemondva még te előtted hazatért, s következésképpen abban a rendkívül sikeres, és minden buktatón túl, amellet a körülményekhez képest még igen tisztességesnek is mondható politikai és tudományos karrierben, amelyet majd befutandó lesz. Akkor, a Café de la Paix-ben csak két magyar ösztöndíjas filozofus ült, egyik már valakinek számított a Sorbonne általános nyelvészeti intézete és a Bibliothèque Nationale közti képzeletbeli ösvényen, amelyet különféle szövegekben törő kis utcáknak észrevétel nélkül a Szajná is átvezető legrövidebb útvonalán a valóságban is naponta többször oda-vissza bejárt, alig-alig, legfeljebb a legközelebbi menzák irányában térve ki róla a város más feltételei felé; a másik, némi irodalmi múlttal, most éppen annál kisebb irodalmi jövővel magát kecsegtethető egyetemkerülő; mégis, kettejük közül – látszólag, és minden jövőendő fejleménnyel ellentétesen – ő a politikusabb hajlamú. Ezért is fordult Géza hozzád. Ő javasolta meglepetésedre a Café de la Paix-t is. Talán, hogy rituális útvonaláról való rendhagyó kitérésének még nagyobb nyomatékot adjon.

Ha nem éppen akkor találkoztok, egy nappal Denise levele után, talán nem tudtad volna olyan meggyőzően bizonyítani, hogy sok más magyar és egyéb „hasznos” ösztöndíjas társatokkal ellentétben, akik máris lázas előkészületeket tesznek az ittmaradásra, mindkettőtök számára az egyetlen lehetséges választás a hazatérés. Amit nem is kell érvekké alátámasztani. Evidencia. Akár minden megolgy hathatós ellenérvvel szemben is. Nem következtetés, hanem premissza.

E magabiztos kijelentések mögött állandóan ott kísértett rossz lelkiismerettel a saját elhatározásod, s az érte hozott áldozat. Denise egyenesen a szomorúságra született mélybarna gyerekszeme, a levelében megfogalmazott, a maga ugyancsak minden ellenérvet elsöpítő premisszájával: „Nem tudlak nem szeretni.”

Holott folyton a történelemre hivatkoztál. Igaz, meg is voltál győződve róla, hogy a történelem most otthon, nálunk teszi meg soronkövetkező lépéseit (ha vannak a történelemnek lépései – bár ebben akkor aligha kételkedtél), s ezek a lépések egyformán érvényesek lesznek az általános nyelvészet és a költészet mezején. Nem is beszélve arról, milyen szüksége van a forradalomnak az olyan európai látókörvé lett fiatal értelmiségiekre, amilyenek ti lettek. S azokra a szellemi, tudományos és irodalmi barátságokra, amikre ti szert tettetek itt. Csak nem tarthatjátok meg magatoknak. Most, amikor a magyar kultúra végre kinyithatja kapuit a világra és a világ kapui is ki fognak nyílni előtte. Most már nem lesz „minden olyan furcsa magyarul”, ahogy nemrégiben egyik nagyreményű íróbarátod írta.

Géza problémája annyiban különbözött a tiedtől, hogy ő csak ingatag „szimpatizáns” volt a te ideológiailag megalapozottnak vélt, valójában mindenestől érzelmi fűtöttségű (vagy éppen mindenestül elméleti állványzatú) elkötelezettséggel szemben (az ellentétpár mindkét oldala egyformán érvé-

nyes lehet). Azonfölül, az általános nyelvészet jövőd s máris elismerten felkészült tudósát az anyanyelv matrózkötése se tartotta oly szorosan, mint az író. Főként pedig, s épp emiatt kérte tanácsodat, ott volt Dorothy, az amerikai lány, ugyancsak az általános nyelvészet szépreményűje, akivel ugyan az utóbbi időben már meglazult a tudomány szerelmében (ha talán nem is annyira a szerelem tudományában) összeforrt kapcsolata, de hát egy teljes éve tartott, s egyik mellékes, vagy nem is mellékes eredménye volt a felkínált amerikai ösztöndíj. Nagyon is megfontoltnak látszó s egyben pate-tikus érveid áradatát a saját bizonytalanságod búvópatakjai táplálták. Ame-lyeket éppen most Denise levele buzgatott magasra benned. Ha jobban tisztában lettél volna, vagy akartál volna, vagy tudtál volna lenni magaddal, elszégyelhetted volna magad arra a gondolatra, hogy – minden objektív okokon túl – mennyire a saját magad másként dönteni nem tudása által kívá-nod befolyásolni Géza döntésképtelenségét. Bár másfelől nagyon is meg-nyugodtál volna, ha valamilyen fordított Kasszandra elédvetíti Géza jövőd pályáját, amelyet, legalábbis ezen a ponton, igen hathatósan, a te hatásod fordít íme e jövőd irányába.

Hogy képzelheti „rólatok”, győzködted Gézát, a saját ingatagságotól telhető legnagyobb fölényel, egyébiránt teljes jóhiszeműséggel, hiszen nem is gondoltad másképp, hogy bármire kényszerítsen is majd az imperializ-mussal folyó mindkét részről kíméletlen küzdelem, amely most látszik kibon-takozni, hogy is képzelheti, hogy ilyen nevetségesen kicsinyes szempontok érvényesülhetnének nálatok az emberek megítélésében? Egy amerikai lány. Na és ha amerikai lány? Már ne is haragudjon meg a durvaságért, de a for-radalom nem az ágyakban történő eseményekkel törődik, hanem az ágyak-ban történőkkel, bármilyen fontos is az egyes ember számára az, ami az ágy-ban történik. Te vagy az utolsó, aki ezt lebecsülnéd. De ez a dolgok más szintje. Nem, bármi történjék is, idáig mégse mérgesedhetnek és alacsonyod-hatnak a dolgok.

Történni ugyan sok minden történt. A világpolitika filmszalagját mintha egy örült gépész fúzta volna be, ezerszeres gyorsasággal kezdett megint peregni, alig tudtátok követni, s ami mégis kivehetőnek látszott rajta, merő-ben más eseménysort látszott képezni, mint amilyent ti vetítettetek a jövőbe a saját kis álmovásznaitokon. A háború-után kezdett a háború-előthöz hason-lítani. Ha a háború csak a politika folytatása, más eszközökkel, hát, úgy lát-szik, a politika is csak a háború folytatása, más eszközökkel, míg azt, megint más eszközökkel, majd újra folytatja a háború. *Und so jägt ein toller Scherz den Andern*, ahogy a háború alatti népszerű vicc poentírozta vérfagyasztóan a fasizmus vérfagyasztó lélektanát. Hát, *à la fin des fins* csak ez volna a világ-történelem? De akkor is... Géza aggodalmait teljes jóhiszeműséggel telje-sen megalapozatlannak ítélted. (Hogy aztán az ő esetében valóban megalapozatlannak is bizonyultak, az később már nem volt olyan magától értetődő. Fordulhatott volna éppenséggel másképp is. De ez most még az elképzelhe-tetlen birodalmába tartozott.)

Most még itt volt a béke. A mégiscsak vadonatúj. Nem, ilyen hamar csak nem használódhatott el ez a végtelen szenvedésből és végtelen remény-ből szőtt frissen ragyogó kelme. A Café de la Paix elegáns ragyogásából a délutáni fény közönséges, de nektek sokkal meghittebb ragyogásába léptetek ki. Itt örvénylett előttek Párizs, az Opera előtt, mint egy operaelőadás, tar-kán és zajosan, kicsit talmi ragyogással és igazi szenvedélyességgel. Alatta-tok a párizsi kövezet, csak éppen megnyalta kicsit az iménti futó tengeri

zápor, mint nők a frissen festett ajkukat, hogy még jobban csillogjon. És föltették a párizsi ég, tengerkékjében kis vattacukor-felhők foszladozó édes-ségével. Párizs a legcsábítóbb pózát vette fel. Éppen most, amikor ti lélekben már hűtlenek lettetek hozzá. Mint a nők, akiket már el kell hagynunk, bár még szeretjük őket.

A metró lejárataiban kétfelől folyt le a nagy tér embertömege, homokóra szűkülete felé összeterlódó homokszemek. A lépcsők közepe táján megtorpanva, és rendhagyó kis örvényt kavarva a nagyokat rikkantó rikkancs körül. Ti is vettetek egyet, megfelelően az árát, a Ce Soir legfrissebb kiadásából. A gyorsan pergő tömegbe szorulva egyre nagyobb hűledezéssel bön-gésztetek a nagybetűket Tito és bandája árulásáról. Leérve, az újabb rikkancstól, ugyancsak fele-fele alapon, vettetek egy újabb lapot. Nem ugyanarra a metróvonalra kellett szállnotok. Mi lehet ez a képtelen hír az újságban? Lehet, hogy úgy éreztétek, most kellene kezdeni az éppen végetért beszélgetést. Vagy legalábbis újrakezdeni. De hiába, már be volt fejezve. S amit olvastatok, vagy ami olvasmányotokból eljutott a tudatotokig, különös módon inkább támogatta ezt a befejezést, mintsem megkérdőjelezte volna. Ki hitte volna, hogy a felszabadulás *elárulása* szörnyű mód a mi oldalunkon is végbe mehet? *Et plus grande la trahison, plus grande la fidélité.* De minderről szót se ejtettetek. Szerdán Ribeyronnál. Ezzel váltatok el, ki-ki követve a metrófolyosókon a maga ellentétes irányítótábláit. *Mairy d'Ivry. Porte des Lilas.* Szerdán Ribeyronnál.

Könnyű neked, gondolhatta feltehetően, a metró fapadján szorongva feltehetően Saussure-jébe merült Géza. Dorothy mégiscsak egy amerikai lány. Denise pedig igazán nem volt amerikai ösztöndíjas egyetemista. Mégcsak igazi párizsi se. Csak egy kis párizskörnyéki félproletár hivatalnoklány. Aki olyan feltétlen és ártatlan ragaszkodással csüggött rajtad, hogy, érezted, ezt még a legjobb esetben se tudod hasonló feltétlenséggel viszonzni, hát még hasonló ártatlansággal. Nem is szólva arról, hogy mire mehetnél vele otthon, mire menne ő mindazzal az ismeretlen világgal, ami számodra is tele van ismeretlen eshetőségekkel...

Hogy emlékeztél-e? (mint levelében kétségbeesve írta), hogyne emlékeztl volna arra a pontosan egy évvel ezelőtti alkonyatra? S mindarra, ami rákövetkezett. Minél feltétlenebb lett az ő ragaszkodása, annál több be se vallott feltétel zavarta a tiedet. S mint ahogy az máskor is megesett veled (kivel nem?), a magad mentségét a másik mentésének álarcával takartad el. Pedig, ha netán őszintén úgy hitted is, nem annyira az távolított el mindinkább tőle (s talán a szerelmedtől is), hogy ő mit kezd majd az otthoni körülményekkel (amiket ő feltétel nélkül vállalt), hanem hogy te mit kezdesz majd mindazokkal az előre nem látható, valamint az előre is látható körülményekkel, amik vele együtt rád várhatnak. Hiába járt el, oly szánivalóan hiába, Denise bámulatos agilitással mindenféle hivataloknál, sikeresen bebizonyítandó, hogy sem az itteni, sem az ottani hatóságok nem látják akadályát magyarországi áttelepülésének, nem értette, hogy ezúttal (még!) nem a hivatalok, hanem az „élet” packázásaitól kell tartanotok.

A levéllel fülledt májusi zápor kopogott be szállodaszobádba. Ugyanannak a zápornak a húga, amely már a levélben is ott zuhogott. A koranyári Párizsnak mindennap megvan a maga zápora.

„*Méchant*”,

kezdté a levelet; és e nevetségesen gyermeteg megszólítást,

éppen mert olyan gyerekes volt, teljes komolyságában magadra vetted. „Gyermeteg”, minősítetted (vagy minősítem most én?) a levél megszólítását, elhamarkodottan. Hisz nem a legfelnyöttebb klasszikus tragédia rekvizituma-e is egyben? Nem ott volt-e utoljára ilyen komolysága ennek a megszólítás-formának? Nem a gyerekek játékba vetett komolyságának tükre-e a klasszikus tragédia komolytalansága? Amin csak mosolyogni lehet, vagy halálos komolyan venni. Mosolyogj-e rajta, vagy halálos komolyan vedd? A megszólított lelke rajta. Azon múlik, belül van-e az érzelem valódiságának játékán, vagy kívül áll rajta. Ez egyszerre az esztétika (hermeneutika?) és az egzisztencia kérdése. Denise a szerelmet a tragédiai hármasegység (nem merő nevetség-e?) és az ipi-apacs vagy az „iskolázás” sérthetetlen feltétel nélküli ségében élte át. Ahol minden egyetlen lapra van feltéve. Vajon képes voltál-e te is erre a feltétlenségre? Eredendően te is erre voltál beprogramozva. De a lapjaid kétségbeejtően össze voltak keveredve. A megszólítás gyermeki-tragikái komolysága most mégis magához rántott. Akár tovább se olvastad volna a levelet; ebben az egy szóban benne volt minden, ami következhetett. Denise mélybarna szeme úgy tele volt titokzatos csillámokkal, mint egy esti tótükör, amíg együtt voltatok; de amikor a mindennapi válásra került sor, egyszerre úgy elsötétült, mint egy feneketlen fekete kút, amiben semmi se tükröződik. Micsoda magányba borulhatnak ezek a szemek, mikor napok óta, hiába várva, a kis Asnières-i szoba falára merednek?

„Gonosz

„Nem kaptad meg egyik telefonüzenetemet se? 3-szor hívtalak tegnap, 2-szer ma reggel: senki sem felelt, hova tűntél?

„Az egész napot itt töltöttem egyedül, lázasan, miért nem jöttél?

„Sokáig vártalak, nagyon sokáig, még annál is tovább. Most a zuhogó eső kicsit felüdít, olyan jó friss szag árad a földből, a bokrok alól. De az ég szomorú, és a macskák úgy visonganak, mintha kisgyerekeket fojtogatnának.

„Ma egy éve, pontosan ma egy éve kerestünk szobát abban a soha véget érni nem akaró szelíd alkonyatban. Akárcsak Eluard verse, amit adtál nekem.

„És meg is találtuk a szobát a Montagne Sainte Geneviève-en.

„Emlékszel?

„Dehogyan emlékszel, hiszen ha nem felejtettél volna el mindent, de mindent, most biztos eljöttél volna.

„Ma igazán együtt kellene lennünk.

„Mindjárt vége a napnak, korábban, mint más normális napokon, és ki tudja, milyen éjszakába fojtja az én kis mitológiámat, amelyik pedig úgy sugárzik, hogy majd kigyullad tőle a bőröm.

„A *Végetnemérő költemény*-nyel fogom befejezni a napot, amit le is fordítottál. Úgy szeretném magyarul is elolvasni. Lehet, hogy egyszer még el is tudom? De félek, nekem már minden költészetnek befellegzett. *Ketten vagyunk-e vagy magam vagyok?*, kérdezem én is, mint Eluard. Csak nem tudok válaszolni rá. Vagy inkább attól félek, hogy tudok.

„Félek, hogy nem jössz,

„hogy már sose fogsz jönni,

„Nem tudlak nem szeretni.

Nizouka.”

Hogyan emlékeztél volna. Egy éve, pontosan egy éve kerestétek a szobát a véget nem érő alkonyatban, arra is emlékeztél, amire Denise nem is

emlékeztetett, és talán nem is akart emlékezni, s amire te jobban emlékeztél, mint arra, amire ő emlékeztetett jobban. Gonosznak érezted magad, nem is úgy, ahogy ő érezte, mikor írta, hanem valóban és egész komolyan. Amiért nem mentél el hozzá az elmúlt napokban, pedig megígérted, és tudtad, hogy lázasan fekszik egyedül, és hogy még a telefonüzeneteire se indult meg benned semmi. És hogy valóban nem akarsz odamenni többet, és mindent megteszel, hogy mégis csak *tudjon* nem szeretni. Annak ellenére, hogy inkább azért szeretnél mindent megtenni, hogy szerethessen tovább, és hogy te se tudd nem szeretni őt, hiszen neked is olyan nehéz volt, hogy ne szeresd. De te – *tudtad* nem szeretni. És ez nagy különbség. Hányszor fojtjuk meg a szerelmet, ezt a mindig maszületett csecsemőt, mint a gyilkos lányanyák. Mint a szerencsétlen csecsemőgyilkos lányanyák. Akik talán másra se vártak jobban, mint erre a csecsemőre. Ezért vagy azért. A „körülmények” miatt. Miközben úgy sivalkodik, mint a párzó macskák, mikor kitesszük valamilyen elhagyott küszöbre. Aztán hogy rimázkodunk érte hiába, mikor már nem ő, hanem a hiánya sivalkodik bennünk úgy, mint a párzó macska a háztetőn.

Mielőtt azt a kis szállodaszobát megtaláltátok, nem messze Szent Genovéva könyvtárától, már sokáig keresgéltek, először csak békésen andalogva a Port Royaltól, ahol találkoztatok, a hol emelkedő, hol lejtős Monge utca hosszú hídvén, mely mintegy két egyenlő félre vágja átlósan a Quartier nagy rombuszát a Szajna felé, igen, kezdetben még nem volt sietős, még hosszú volt, hosszú a délután, a párizsi koranyár véget érni nem akaró délutánja, mint Eluard verse, és hosszú az este is, még nyugodtan le is ültetek egy padra a Contrescarpe édesen falusias fái alatt. Csak akkor ocsúdtatok fel, mikor már a place Maubert-re értetek és útközben minden szálloda, amivel megpróbálkoztatok (persze csak a legolcsóbbnak látszókkal próbálkoztatok meg), „complet”-jelzéssel állt elébetek, ott már éppen kezdett elfogni a pánik, hogy elmúlik a délután és az este is és nem lesz szobátok, megint mehettek haza külön-külön, de aztán, mikor már nem is reméltetek, egészen lent, a rue de la Harpe-on egy kis hotelben végre kimondták a boldogító igent. Most aztán egyszerre felriadt bennetek a lassan álmodó idő, múlt, veszedelmes, sürgető idő lett belőle, hármásával szedték a kopott vörös posztószőnyeggel fedett fa csigalépcsőket, lihegve fordítottátok el az ötödiken a kilincset helyettesítő kallantyút, s egyszercsak bent voltatok. *Bent*. Egy szobában, ami a tiétek. Úgy voltatok *belül*, mintha máris egymás testmelegében. Az egész délután, a hosszú próbálkozás, a sorakozó akadályok, végül a kizártságból egyszerre a belülkerülés – pontos előképe volt annak, ami előttetek állt. Mintha a lehetőség már maga volna a megvalósulás. Neki te voltál az első férfi. Neked ő volt, a szó szakrális, biológiai és egyben mind közönséges értelmében, az Első Lány, a Nekedszánt, a Mindenestül-a-tied. Életedben először, és csak ez egyszer érezted ennek a „mindenestül”-nek a valódi, anatómiában is kifejezhető misztériumát. Te nem kevésbé féltél attól, aminek történnie kellett, mint ő. Ő nemkevesbé várta, mint te. S egyszerre olyan egyszerűnek látszott minden. Mintha ebben a drámában a hely és a cselekmény behelyettesíthető lett volna egymással. Mintha nem is kellett volna más, sikamlósabban testi régiókba behatolnotok. Csak ide. Ebbe a szobába.

Igazi kis párizsi hotelszoba volt. A legolcsóbb fajtából, amely éppen ezért azt játssza, hogy a jobbak közül való. A kandalló márványán ferdén előredöntött nagy tükör. A falon nagy bordóvirágos (kopott) tapéta. A „francia” ágyon nagy bordóvirágos (szakadozott) ágyterítő. Az ágy lábához állított négyszögletes asztal lapján, ott, ahol kilátszik a nagy bordóvirágos (fosz-

ladózó) asztalterítő alól, váltakozva világosabb és sötétebb hullámvonalakat rajzol ki a fa, mint egy gyerekrajzon a víztükör. Oldalt alig kivethető ajtó a tapétában. Mögötte magasról lekonyuló tusoló, mint egy lekopaszodott őszi napraforgó. Az elmaradhatatlan „francia” bidé mellett pattogzó bőrű fémtörölközőtartón szakadtyszélű, nagy (bordóvirágos) törölköző. Az utca felőli oldalon kallantyúval nyitható „francia” ablak. Ki lehet lépni rajta. Éppen egy lépésnyit. Szinte a levegőbe. Amitől csak egy talpalatnyi balkonocska választja el a lábat. Kovácsoltvas korlát. Visszaléptek a szobába. Egy korty a magatokkal hozott könnyű, egészen *ordinaire* borból. A színe pontosan olyan, mint a tapétaé, az ágyterítőé, a törölközőé. Felhajtjátok az ágyterítőt. Épp csak annyira, hogy be lehessen bújni alatta a körös-körül feszesen begyűrt (francia) takarók szoros felső nyílásán. Ruhástól. Hogy minél hamarabb. Íme másodszor is behatoltatok valahová. Először a szobába. Aztán az ágyba. A takaró alatt lassan elkezdted vetköztetni Denise-t. Nem sokat kell. A blúz. A melltartó. A szoknya. A bugyi, a lehető legkíméletesebb mozdulatokkal. A zokniért a takaró alá kell bújni, fejjel lefelé, mélyen a zárt hálózsa alá. Közben csak épp hogy súrolod ajkaddal a combját. Aztán csak feküsztek egymás mellett, hosszan, mozdulatlanul, a megérkezés végtelen nyugalomban, szinte vigyáztok, hogy a testetek egymáshoz se érjen. Mily boldog közelség is az a távolság, amit nem a tilalom, hanem a szabadság mér ki. A Montsouri park valamelyik padján, vagy elválás előtt a metrólejáróban, egyszer („hommage à Apollinaire”) a Mirabeau-híd kellős közepén is, akkora ég alatt, mint... mint az ég, hányszor majdnem a nyílt színen levetköztettétek egymást, boldog szemérmertlenségben; most a beváltható lehetőség gyönyöre habzik bennetek. Minél tovább akartok örülni neki. Csak egyik kezetek pihen könnyedén, szinte érintés nélkül, a másik testének fókuszában, egymáson keresztbe vetett karokkal. Mint azok az X-alakú keresztlécek, amikkel nagy zongoraládákat szoktak összeszegezni a szállítók.

Így feküsztek egymás mellett, gyöngéden egymásra szögezve, mint egy kálvária nélküli üdvözülés keresztjén. A mennybemenetelre várva, amelyre már várni se kell, hiszen máris itt van, mintha nem is kellene érte tenni semmit. Szó és mozdulat egyformán fölösleges, majdnem lehetetlen. Minden érzék csak egy totális jelenidőt tapogat le, csak egymás jelenlétét. Érzitek, ahogy az idő fokozatosan lelassul. De nem áll meg. Lassan, a nagy madarak tündéri lehetetlenségével mozdulatlanul lebeg. Az életnek nincs ellenállása, amit folytonos mozgással, csapongó gondolatokkal, verdeső érzésekkel kell legyőzni. Moccanni se kell. Az idő mozdulatlanul lebeg. És ti vagytok a szárnyai. Semmit se kell érte tennetek, és minden a tiétek.

De egyszerre, lassan, alig észrevehetően valami megbolydul körös-körül: hang? mozgás? érintés? Valami rajtatok kívüli életjel. Megpróbálsz nem figyelni rá, de már nem lehet, a mozgás egyre jobban környékezi mozdulatlanságotokat. Denise éppoly rezzenetlen, mint eddig. Dehát te se mozdulsz. De te már hozzá vagy kapcsolva ehhez az egyre nyugtalanítóbb külső közegehez. Már a szemed is nyitva, ha még semmit se lát is a homályban. Akaratod ellenére megmozdulsz, mintha valaki más irányítaná a kezedet, ahogy lassan elveszed onnan, ahol eddig oly bibliai nyugalommal pihent, s amilyen vigyázva csak lehet, most már tudatosan, az idegen kényszer hatására, felnyúlsz vele az ágy fölé, megtalálod a kapcsolót. A többszínű homályos üvegből lótosz-kelyhet formázó lámpaernyő alól halvány fény árad szét, de számodra most olyan erővel, mintha egy reflektor robbanna fel. Denise tovább is hunyt

szemmel, mozdulatlanul fekszik, mintha nem érzékelné a te mozdulatodat sem. De te már látod. Mintha a lepedő is ugyanolyan bordóvirágos volna, mint az ágyterítő, csak a kopott-vörös foltok lassú, alattomos mozgással terjednek rajta minden irányban. Denise egyszerre sikoltozva ugrik ki az ágyból. Most, így látod meg először meztelenül. A homályban lassan nyüzsgőve virágzó poloskák között.

A következőkre már valóban alig emlékeztél. Hogy hogy jutottatok ki a szállodából, meg se állva tiltakozni a portásfülkénél – a szobát előre kellett fizetni. Hogy jutottatok el a rue de la Montagne Sainte-Genève-beli másik szállodához? Levetkőztetek-e, vagy ruhástul vetettétek magatokat az ágyra, s csak később szabadultatok meg mindentől, ami más volt, mint ti magatok? Milyen volt a szoba? Mikor és hogyan hagytátok el? Aludtatok is vagy csak álmodtatok? Ettetek-e, ittak-e valamit – az előre elkészített kis elemőzsiáscsomagot a már kibontott és megízlelt borral biztosan otthagytátok a nagy rohanásban. Csak arra emlékeztél, hogy a hirtelen megpillantott vérfolt a lepedőn egy pillanatra hideglelősen emlékeztetett az előbbi lepedő mozgó vörös foltjaira.

Kezdedben tartva a levelet, amely számon kérte tőled az emlékezést, valóban csak az előbbiekre emlékeztél, élesen, arra, amire ő valószínűleg kevésbé emlékezett. A későbbiekből csak a hangra emlékeztél, amelyen Denise talán már századszor ismételte a nevedet, egyre lázasabb ütemben, mindig csak ezt az egy szót, egyre kétségbeesettebben, egyre boldogabban, egyre rémültebben, egyre várakozóbban, egyre fájdalmasabban, egyre ujjongóbban, lihegve, sűgva, susogva, sóhajtvá, elakadva, felgyorsulva, sikoltozva, dalolva, hörögve, nyöszörögve, sziszegve, zihálva, mintha testetek közös mozgását kottázná le, mindjárt zenekíséretet is tapasztva a tánchoz, ezzel a név-kezdő és név-végző kettős *prea-palatális szupirosszal*, amely másodjára mintha perdülne egyet az elébe ékelődő *r*-hangon, s mintha csak egyenesen ennek az egyetlen élethelyzetnek a kifejezésére találtatott volna ki a száj berendezése, és az azt felhasználva az emberi beszédet feltaláló őś-őśök által, mintha ebben a helyzetben nem is lehetne más szót kiejteni, csak a te nevedet, annak is ezt a más nyelvre transzponált alakját, amely azért ugyanaz a név volt, ugyanannak a sárkányölő szentnek a neve, amely most a kígyósziszegéstől a haldokló utolsó lehelletének már nem is hallható frekvenciáig minden árnyalatát hallhatóvá tette testetek egymástól elválaszthatatlan mozdulatainak, egészen az utolsó rándulásban és kiáltásban kioldódó görcsig.

Mikor a szemrehányó és olyan várakozásteli levélre se volt merszed és erőd válaszolni, pár napra rá az újabb levél semmi mást nem tartalmazott, mint ugyanezt az egyetlen szót, két teljes vonalazott elemi iskolai irkapapíron sűrűn egymás után és egymás alá írva, mint egy kínai vers, vagy mintha egy eminens tanuló büntetési feladatként kapta volna az iskolában: „Százszor leírod, hogy . . .” Százszor, vagy ki tudja hányszor leírva ott állt a neved, szemrehányón, zihálva, kétségbeesetten, boldogan, sikoltva, susogva, kiáltva, nyüszítve, ujjongva, a mindig egyforma gyereketűkkel, mint egy kotta, amely rajzolatában is tartalmazza a zenét, ugyanannak az egy szótagnak megbonthatatlan hármashangzatát, minden lehetséges fekvésben, mint egy büntetési feladat, amely minden elvárhatónál tökéletesebb elvégzésével megszégyeníti a büntetőt.

Gondolkodás nélkül rohantál a Saint Lazare pályaudvarra, hogy meg-

keresd az első Asnières felé induló *train de banlieu*-t. És megkezdődjék szerelmek végső, még az eddigieknél is fájdalmasabb szakasza, amely már újrakezdésének édességében az elválás mérgetől volt keserű.

... MADÁRFÜTTY

madárfütyty ebben a körengetegben madárfütyty ebben a középkori kőszikátorban madárfütyty ebben a hipermodern betonüveg-fém-képződményben madárfütytyre ébrednek a tegnapi hőség után a nyár hajnali hűvössége tódul be az ablakon a nyitott ablak szinte odaránt magához mint egy anyagtalan mágnes ahogy kijöttem a konyhába inni valamit előnt a szemközti falon függő lámpa sárga fénye éppen abban a pillanatban amikor azok ketten befordulnak a sarkon

ebbe a hajnali világvégbe merült utcába piszkosfehér kiskutyát vezetve ugyanolyan piszkosfehér nadrágruhában a hosszú fekete haj a még feketébb arc körül fekete tréningcipő fekete sültös fekete sapka az ugyanolyan fekete arcú fiún fekete nadrág fekete zubbony

lassú léptekkel közeledtek erre a hegyesszög szárai amiből innen felülről látom őket lassan összezárulnak a fejük alattam már csak két fekete pont amely törzs nélkül mindjárt a lábuk komikus szabályossággal kimozduló ingáiban folytatódik aztán egyszerre újabb hegyesszögben most már a hátukkal fordulnak felém lassan távolodva lazán fogják egymás kezét egyedül lépkednek a hajnali öt óra mozdulatlan csendjében mintha egyedül volnának az egész világon és lassú lépteik könnyű ütemén kívül minden nesz megszűnt volna a két sárga lámpa egész éjszaka egyenletesen fenntartott szűrt fényében csak enyhe árnyékuk kíséri őket a nedves járdán semmi más

mintha az első emberpár bukkanna elé a múltnak mélységes mély kútjából egyenletes lépteik valami mindenből hiányzó és mindenkinek hiányzó nyugalommal mérik az időtlenséget ember asszony kutya szentháromsága mint egy hármashangzat amiből semmi sem hiányzik ahogy végigpengetik a kicsi kis utca egyetlen kifeszített húrján mintha soha senki nem járt volna előttük ezen az utcán ezen a földön mintha velük kezdődne a teremtés amely mindig újrakezdődik

és egyszerre ott vonulnak mögöttük az emberpárok milliárdjai akik végighaladtak ezen a kis utcán vagy azon a kis földszávon amit ez az utca betakar végigmentek az életen mint ezen a kicsike utcán az életen amely éppen olyan és éppen akkora mint ez a kis utca húsz lépés elejétől a végéig a sarkig ahol elfordul a Szent Márton utca vagy a semmi felé

az élet minden szármalmas kicsiségével az enyémével és a tiedével az övével a miénkével a tietekével és mindenkiével a kezdetek kezdete óta

minden nyomorúsággal ami az ebbe az utcába be- és kiforduló párokat folytonosan egymáshoz úzi és elúzi egymástól és a kiskutyák minden boldogsága és a kiskutyák minden boldogtalansága ahogy reménytelenül utánozzák gazdáikat és mindig reménytelenül megmaradnak kiskutyának éppoly reménytelenül ahogy a gazdáik szeretnének kibújni a saját irhájukból

amíg elássuk őket valahol a kertaljában ha van kertünk és van a kertünknek alja

és itt van minden amit millió évek óta cselekszünk ezzel a jobbra talán nem is érdemes vagy talán mégis jobbra

érdemes étellel szakadatlan merényleteink amiket még a legábrándosabban egymás kezét fogó párok is elkövetnek egymás ellen és együtt mások ellen vagy másokkal szövetségbe másokkal szövetségbe mások ellen a hazugságaink a gyávaságunk a megszegett egyességeinek a gyilkosságaink a jóra való restségünk a rosszra készítő restségünk

most tűnik el a sarkon ez az első emberpár és talán másra is születhetett volna mint amire született sötét bőrrel amilyenfeltehetően hajdan megszületett és beíratlan fehér lélekkel amilyenfeltehetően talán sohasem született

az évnek ezen a legrövidebb éjszakáján amit majd a leghosszabb napja követ

ebben a pillanatban elbukik a falon a meleg sárga fény hogy kibillenjen alóla a hideg szürke hajnali csillogás

amelybe beleolvad a sarkon ember asszony kutya szentháromsága mint a világba vetett Jel ez a Hoc Signum amiben talán mégis győzni lehet annyi bukás és vereség után

ezen a rue de Venise-en ezen a mindig rue de Venise rövidségű és szűkösségű életen

befordulnak a hajnalba mintha először válna el a fény a sötétől a nappal az éjszakától a vizek a földektől a gondolat az agysejtől a nyelvtől a szó

a szó amely Kezdetben vala és Végsőül marad

G Á L L O S O R S O L Y A

AZ IFJÚ KRLEŽA ISKOLAÉVEI

Miroslav Krleža Magyarországon, Pécsen és Budapesten töltött iskolaéveinek dokumentumait mutatja be az a könyv, amely *Kadet Krleža* (Krleža hadapród) címmel jelent meg 1987-ben Zágrábban. Bár magyar nyelven két monográfia is született a horvát íróról (Bori Imréé Újvidéken és Spiró Györgyé Budapesten), Krleža magyar katonaiskolákban töltött öt esztendejének dokumentumait mégis egy magyarul jól beszélő zágrábi újságíró, Đorđe Zelmanović révén ismerhetjük meg. Harminc eddig ismeretlen iratot kutatott fel Zágráb, Belgrád és Skopje levéltáraiban, a legértékesebbeket pedig Budapesten, a Hadtörténeti Levéltárban.

Könyve eloszlat néhány rejtélyt, valamelyest megvilágítja Miroslav Krleža amúgy elég talányos portréját, mégis sok kérdés marad ezután is megválaszolatlanul. Nem közömbös a könyv azért sem, mivel Krleža kutatói sorra felpanaszolják az író szűkszavúságát. Keveset árult el magyarországi iskolaéveiről is. (Megjegyezzük, hogy készül az a kötet, amely hazánkkal való kapcsolatát fogja bemutatni.)

Krleža 1908–1911 között, 15–18 éves koráig tanult Pécsen, a Zrínyi Miklósról

elnevezett hadapródiskolában. Zelmanović Budapesten megtalálta idős Miroslav Krleža Pécsre küldött magyar nyelvű kérvényét, melyben *Frigyes* fia felvételét kéri. A levél 1908. június 24-én kelt és természetesen nem Krleža apja írta. Mi több, az aláírás sem az övé, s ezt a Zelmanović által bemutatott másolatokról a laikus is leolvashatja. Utolsó éveiben Krleža Enes Čengićnek beszélt el Pécsre jöveteléről a következőket:

„Minden életrajzomban az áll, hogy apám küldött Pécsre, a hadapródiskolába, mivel osztályt ismételtem. Ez azonban nem felel meg az igazságnak. Apám nem küldött semmiféle hadapródiskolába, oda magam mentem saját elhatározásomból, apám akarata ellenére. Túl soká szolgált ő tiszthelyettesként ahhoz, hogy bármi illúziója lett volna a katonaelettel kapcsolatban. Három tárgyból buktam meg a negyedik osztályban, erkölcsi válságot éltem át és kimondhatatlanul szenvedtem abban az esztendőben – magam sem tudom, miféle szegény miatt. Nem csupán szegény volt ez, hanem a megalázottság és a kisebbségi érzése is... Én egy év múlva eljöttem, és pedig Magyarországra, minél messzebb attól a várostól, ahol úgy éreztem, hogy megaláztak és megsértettek... Pécsre távozásomban apám semmiféle formában nem működött közre, sem formálisan, sem fizikailag. Mindent egy kollégája, Heršek ezredes hajtott végre, egy nyugalmazott honvédezredes, akihez úgy fordultam, mint apám barátjához, s aki azzal az elképzeléssel írta meg a kérvényt, hogy apám, miután kész tények elé lesz állítva, nem fogja ellenezni a tervemet. És így mentem el Pécsre és lettem hadapród Pécsen, nem pedig azért, mivel apám oda küldött...”

Zelmanović mindhiába kutatta, ki lehetett a rejtélyes Heršek ezredes, aki a tizenöt éves fiú kérésére hajlandó volt okirathamisítást elkövetni. Krleža Magyarországra való megérkezése tehát ezután is ugyanolyan rejtélyes marad, mint amilyen majd a távozása lesz öt év múlva.

Az apa – akit szintén kevésbé ismer a Krleža-irodalom, s akinek Zelmanović külön fejezetet szentel – rendszeresen küldi Pécsre a 80 koronás tandíjat a maga 1600 koronás városi hivatalnoki fizetéséből. Belenyugodott tehát fia választásába. Három év múlva, amikor ismét magyar nyelvű kérvényt íratnak Krležáék, ezúttal a Ludovikára és tandíjmentesség ügyében, már valóban az apa írja alá, és nem Frigyesként, hanem Miroslav Krležaként.

Egyetlen osztálykönyv, névsor vagy bizonyítvány sem maradt a Pécsen töltött első két évről. Itteni eredményeinek egyetlen dokumentuma a harmadik év végén, 1911. május 11-én kelt bizonyítvány, amit a Ludovikára küldtek Budapestre. Eszerint Krleža Frigyes 54 növendék társa között az 5. helyen szerepel. Tehetséges „igen jónak” minősítették. Osztályzatot 23 tantárgyból kapott, ezek közül 5 volt katonai szaktárgy és 4 valamilyen nyelv. Mindenből 4, azaz „jeles” érdemjegyet szerzett, csak testnevelés, vívás, topográfia és francia jegye volt 3, azaz „jó”. Jelese volt németből, horvátból és magyarból is. A zágrábi gimnáziumban németet, görögöt és latint tanult. Pécsen kezdte tanulni a magyart és a franciát.

A Monarchia 18 kadétiskolája közül kettőben, a pécsiben és a nagyváradiban volt magyar a tanítási nyelv. A pécsi iskola a birodalom VI. katonai körzete, azaz Horvátország, Szlavónia és Dalmácia számára képzett hadapródokat – Krleža ezért az *anyanyelvét*, a horvátot is kötelezően tanulta Pécsen.

Ezekre az időkre vonatkozik Magyarországon sokat idézett vallomása, mely szaktárgy és 4 valamilyen nyelv. Mindenből 4, azaz „jeles” érdemjegyet szerzett, csak szerint Petőfitől *A farkasok dala* volt az első mély ösztönzés, hogy írni kezdjen. Tizenhat évesen, tehát pécsi diákként fordította horvátra *Az apostolt*.

A fenti osztályzatok alapján javasolják „a m. kir. honvéd Ludovika-Akademijába való felvételre”, mivel „szorgalom s tehetségénél fogva kilátást nyújt, hogy igen jól meg fog felelni”. Hogy tandíjmentességet kapjon, „minősítvényi beadvány” készül, melyen azt olvassuk: a magyar nyelvet „a szolgálati igényeknek megfelelően” bírja. A minisztériumhoz továbbított kérvényre pirossal ráírják, „horvát nemzetiségű”. Később majd egyik jellemzésében jegyzik meg, hogy „nagy horvát” – de másutt nem foglalkoznak nemzetiségi hovatartozásával. Zelmanović azt is kiemeli, hogy a Ludoviceumban Krleža következetesen vallja magát horvátnak, míg Hochenburger, Dro-

bac, Vrkljan, Šinković, Šimunić nevű társai magyar nemzetiségűnek mondják magukat, készen az asszimilálódásra.

Zelmanović itt világosítja fel olvasóit afelől, hogy a monarchiabeli Magyarországon a névmagyarosítás és az asszimiláció a karrier előfeltétele volt. Példának felsejölja a „rosszemlékű” Mindszenty hercegprímást, aki Póhm volt, Sztójay Dömét, aki eszéki volt és Stojaković, továbbá Szombathelyi Ferencet, akit eredetileg Knaussnak hívtak. A szerző ugyanakkor sohasem hallott pl. Wekerle Sándor karrierjéről.

Krležának Frigyes néven való szerepeltetését így magyarázza: „Ez nem kivételes eset, nem a kérvény fogalmazójának elszigetelt megalkuvó kísérlete az asszimiláció érdekében, hanem betartása az akkori magyar szolgálati helyesírási szabályzatnak. E szabály szerint az idegen személyneveket kötelezően írták magyar alakban, és a vezetéknév után. A művelt magyarok így Verne Gyula és Heine Henrik műveit olvasták, Beethoven Lajos vagy Verdi József muzsikáját hallgatták, és az első szocialista eszmék Marx Károly és Engels Frigyes művei révén jutottak el hozzájuk.”

Valaki, egy ismeretlen tehát „Frigyesnek” írja Miroslav Krležát a Magyarországra küldött első számú kérelemben. Ezt a változatot használják mindkét katonaiskolában, de vezetéknévét két kivétellel mindig horvát ortográfiával írják le. A Krleža-irodalom mindazonáltal számon tartja, hogy ifjúkora városában, a magyar, német nyelvi hatásokkal elegy kaj-horvát nyelvet beszélő Zágrábban, amit Krleža nem véletlenül és nem minden tendencia nélkül nevez Agramnak és beszél agramrekről, a barátok és a családtagok az ifjú Krležát *Fricnek*, *Fricinek* szokták volt szólítani...

A feltétlen elmagyarosítás már azért sem volt érdeke a hadapródiskolának vagy a Ludovikának, hiszen itt, főként az utóbbiban, a nemzetiségi tisztí elitet képezték, meglehetősen sikerrel.

Krleža „a halál, a gyilkolás és az erőszak legelitébb, legelőkelőbb spanyol-Habsburg tanintézetének” nevezi 1953-ban a Ludovikát.

A Zelmanović által bemutatott Ludovika-iratokból kiderül néhány érdekes dolog, míg néhány örökre rejtve marad. Mintha a sors és a véletlen is segítene Krležának, a rejtőzködő írónak a nyomok eltüntetésében.

Először is feltűnő, milyen árnyalt jellemzéseket adnak növendékről a nevelőtisztek. Feljegyzéseiből, továbbá Krleža növendék hanyatló tanulmányi eredményéből is kiderül, hogy 1911 szeptemberétől, Budapestre kerülésével a fiatalember fontos átalakuláson ment át. Pécs még eléggé hasonlított a valamivel nagyobb Zágrábra, Pécsen Krleža anyanyelvét is beszélték – Budapest sodró lüktetésű világáros, ahol Krleža nemzetiségi fiatalok társaságát keresi. Az első évfolyamon már odaírják jellemzéséhez, hogy „elbizakodott és nagy horvát”. Azaz felébred nemzeti öntudata. Visszaesik az osztályrangsorban, a 29 növendék között most csak a 11-ik.

Maga így tekint vissza erre az időszakra 1953-ban: „Egyszerre 30 könyvet olvasok, összefüggés nélkül és irok, verseket és drámákat.”

Egyéb is áll e hanyatlás háttérében: Krleža még be sem fejezi első évét a Ludovikán, amikor három ízben eltávozást kap betegség címén. Eddig is tudtuk, hogy Krleža 1912-ben és 13-ban a Monarchiával ellenséges viszonyban álló Szerbiába utazik, hogy felajánlja szolgálatait a balkáni háborúban. A szerbek osztrák kémnek nézik és viszaküldik. A dologról hivatalosan senki sem tud a Ludovikán. A botrány 1912 szeptemberében tör ki, mikor egy jól sikerült írásbeli dolgozat kapcsán plágiummal vádolják meg, kiderítik, hogy Szerbiában járt, továbbá olyan könyveket olvas, amelyek nem valók egy ludovikás kezébe. A büntetés: az év végéig megfosztják kimenőjétől – a szigorúságáról hírhedt, nemzetiségfaló stb. Ludovikán.

Zelmanović száz és száz dossziét kutat át, osztálynaplókat, az 1912. év összes napiparancsát, de semmi nyoma, hogy Krleža növendék egyéb büntetést is kapott volna szökéséért. Egy listán szerepel csak, gyorsíráásra iratkozik fel negyedmagával. (Egyikük Grassy József, az 1942-es újvidéki vérengzések hírhedt alakja, akit kiadatása után Jugoszláviában kivégeztek.)

Az 1913. április 6-i napiparancs szerint Krleža Frigyeset „egészségi tekintetből” ismét hazaengedik Zágrábba, ezúttal 14 napra. Zelmanović megjegyzi, hogy amilyen

sok adatot talált a makkegészséges Krležáról, oly keveset a betegeskedőről, akit nem egész két év alatt 4 alkalommal, 7 hétre engednek el betegszabadságra, és összesen 68 napot van távol ilyen címen. Végleg 1913. május 1-én távozik a Ludovikáról.

Zágrábból Párizsba megy, onnan egy hét után Marseille-be, innen hajóval Theszalonikibe, végül a töröktől épphogy felszabadult Skopjébe, hogy újólág felajánlja szolgálatit Szerbiának. Krlezáról tudjuk, hogy a szerbek ezúttal is bizalmatlanok voltak, egyszerűen átdobták Zimonyba, itt a Ludovika körözüvénye alapján elfogták, börtönbe zárták, ám pár hét múlva hazaengedték Zágrábba.

Zelmanović azt írja, a legtöbb energiát ezen eseménydús és feletté rejtélyes 1913. esztendőnek szentelte a budapesti Hadtörténeti Levéltárban. Minden jel arra mutat, hogy a Ludovika ezt az affért sem verte nagydobra, mint ahogy az 1912. évi ügyet is házon belül intézték el. Az 1913-as botrány azonban már komolyabb, híre eljut a legfelsőbb körökhöz, sőt külföldre is.

A szökésről és a büntetésről közelebbi dokumentumot nem találó Zelmanović azt a magyarázatot kapta Budapesten, hogy a levéltár nagymértékben elpusztult a háború alatt. A felderítés anyagai között mégis megőrződött, hogy mikor pusztított Belgrádban „sarlach-járvány”, hogy 1912. december 30-án 200 sebesült feküdt a niši kórházban, és a szerbek mikor vittek 40 láda dinamitot Belgrádból Milanovacra a „Belgrád” hajó fedélzetén – csak a Krleža nevű ludovikásról nincs semmi nyom, aki kétszer szökött át a szerbekhez. Egyhetes zimonyi elzárásának és a körözüvénynek sincs nyoma, pedig az utóbbit minden katonai és csendőralakulat megkapta, legalábbis a Monarchia déli övezetében. Nem Krleža volt az egyetlen, igen sokan szöktek át a Monarchiából Szerbiába a balkáni háborúk idején, gyakran K. u. K. egyenruhák viselői. Részletes adatok tanúskodnak róluk déli szomszédunk archívumaiban – csak Krleža neve nem található közöttük.

Budapesten viszont megvan a jegyzőkönyv Krleža Frigyes akadémikus eltávolításáról; 1913. május 10-én tartották a tanári főértekezletet „Krleža Frigyes II/B akadémikus ismételt és ismeretlen helyre történt szökése” tárgyában. Az értekezletről igen kurta, féloldalmi jegyzőkönyv készült, amit a Ludovika mind a 49 tiszte aláírt. Ismertették a növendék „súlyos természetű fegyelmi kihágását, mely 1912. évi 986. sgt. szám alatt az akadémiaparancsnokság irattárában őriztetik”. Az újabb, 1913. évi kihágással tehát ez az előző évi büntetés lépett hatályba – csak előbb fel kellett deríteni a növendék tartózkodási helyét. 1913. június 8-án tehát levél ment Zágrábba, ahol Krleža Mirosláv városi felügyelő úrtól fia holléte iránt érdeklődtek.

Zelmanović egyik legértékesebb leletének mondja az apa hibás magyarsággal írott válaszát: „... fiam ez idő szerint Konstantinopoliban tartózkodik és hogy f. évi július havában jönn haza. Haza jöveteléről azonnal ertesíteni fogom a tekintetes címet. Tudtom szerint ez idő szerint literatúrával foglalkozik” – zárul a június 23-án kelt levél. Krleža ezúttal tehát egy „baráti” országot választott tartózkodása és a literatúrával való foglalkozás színhelyéül.

Hazai Samu miniszter, mert a kizárást neki kell aláírnia, e levél után elrendeli a növendéknek „a katonai nevelésből való elbocsátását”.

Zelmanović végül is a következő kérdésekre nem kapott választ: továbbra is titok marad Krleža apjának aláírása a Pécsre küldött felvételi kérelmen. Titok a dokumentálatlan 1912. évi szökés, noha 1913-ban ismételt szökést emlegetnek. Különös, hogy miután ellenséges országba szökött, melynek határai zárva voltak, mivel ott hadiállapot volt, a Ludovika csak hatnapos elzárására ítélte 1913-ban. Nevetséges az 1912-es háromhavi kimenőelvonás is – ennyit kaptak a ludovikások, ha rendetlen volt az egyenruhájuk, késtek a kimenőről stb. Nem tudni, mit tartalmazott a 986. számú dosszié, mivel azt 1930-ban kiselejtezték. Talán az 1912. évi szökés és kihallgatás aktáit. Nem tudni, miféle betegségek címén kapott rövid időn belül igen hosszú eltávozásokat, és hogy a Ludovika, továbbá a hadügyminisztérium miért fogadta el szó nélkül a Konstantinápolyra vonatkozó információt. Nem találtatott fel az 1913. évi elfogatóparancs sem. Nem tudni, milyen alapon bocsátják haza Zágrábba a zimonyi börtönből a kétszeres katonaszökevényt, és miért nem Budapestre küldik az egységéhez.

Zelmanovič dokumentumai tehát nem a synylődő, elnyomott nemzetiségi fiatalembről, valamint a szigoráról hírhedt K. u. K. katonai akadémiáról szólnak, hanem valami másról. Egy a saját útját járó fiatalembről, és az első világháború küszöbén is meglehetősen liberális birodalom elitintézetéről. A könyv olvasói közül sokan vélekednek úgy, hogy édesmindegy, hogyan minősítették nevelői a 18 éves Krležát és hányast kapott fegyver- és lőutasításból. Valószínűleg mégsem mindegy, hogy feltáratlanok-e ezek az adatok, ha egyszer megvannak. Feltárásuk pedig Zelmanovič szerint teljes, csak véletlen folytán bukkanhat fel további dokumentum – illetve a zárolt Krleža-anyag 2001-ben aktuális megnyitása szolgálhat majd meglepetésekkel.

Krleža rengeteget beszélt magáról és a világgal való kapcsolatáról – ezekről az évekről mégis elég keveset. Bizonyára jó oka volt arra, hogy lesújtó véleménnyel legyen a K. u. K. hadseregről, a mai olvasó mégis kénytelen arra gondolni, vajon ma hány soknemzetiségű országban képeznek tiszteket a kisebbség nyelvén is, nem szólva a vezényleti nyelvről. Vagy arra, mit kapott volna egy katonaszökevény hasonló kalandokért, mondjuk a második világháború előestéjén ugyanezekben a tájakon. Vagy lehet, hogy Krleža nem is volt katonaszökevény...? Zelmanovič könyve mindenestre nem azt bizonyítja, hogy vasszigorral, netán kegyetlenül bántak volna vele. A könyv egyik horvát recenzense, Branimir Donat egyenesen csodálatát fejezi ki afelett, milyen gonddal figyelték a Ludovika tisztjei a növendékek fejlődését, és milyen találó jellemzéseket jegyeztek fel a majdani íróról. Donat bámulatát csak osztani tudjuk.

Ez a figyelem úgy is igaz, hogy tudtak a növendékek minden lépéséről, tudták, hova járnak és kikkel barátkoznak. Arról viszont nem tudott a Ludovika – és Zelmanovičnál erről is olvashatunk –, hogy Krleža kapcsolatban lett volna, mi több, eljárt volna a Galilei Körbe, és közelről ismerte volna Jászi Oszkárt. Maga ugyan azok közé sorolja a kört és Jászit, akiktől a legtöbbet tanult.

Zelmanovič, aki kitér Krleža műveinek magyar vonatkozásaira, közzéteszi Krleža és fordítója, Csuka Zoltán egyik 1963. évi levélváltását. Csuka részletet közölt a *Zastava* (Zászlók) című regényciklusból a Nagyvilágban, és hogy „feldobja” azt, bevezetőjében kulcsregénynek nevezte a *Zászlókat*, a benne szereplő magyar költőnőről, Ana Borongajról azt írta, hogy alakját Lesznai Annáról mintázta az író. A regénybeli férj nem más, mint Jászi Oszkár.

Krleža tajtékzó dühvel tiltakozott ezen állítások ellen Csukánál, aki a márciusi Nagyvilágban közzéteszi a helyreigazítást, miszerint a *Zászlók* nem kulcsregény, Lesznai nem Borongaj stb.

„... bevallom, végképp eluntam azt olvasni éveken keresztül, (azaz több mint ötven év óta) – írja Csukának Krleža –, hogy kadét voltam, meg Ludovicus etc, ami egyetlen művemmel sincs semmilyen irodalmi, esztétikai vagy bárminő más lényeges kapcsolatban.” (Krleža horvátul, Csuka magyarul írott levelét teljes egészében közzéteszi Zelmanovič.)

Nem Csuka az egyetlen, aki Lesznaira ismert Ana Borongaj alakjában (magyarul Boronkai Anna volna), aki Krleža szavaival Ady mellett a második legnagyobb magyar költő. Nem kell túl mélyen ismerni ahhoz a magyar irodalmat, hogy tudjuk, ilyen költőnőt Ady mellé állítani túlzás. Lesznait barátai, Balázs Béla és Sinkó Ervin minősítették így versesköteteiről írván, pontosabban Sinkó kritikájában talál Zelmanovič erre a mondatra. Krleža és Sinkó 1941-ben ismerkedtek meg, és mivel Sinkó ténylegesen tagja volt a Galilei Körnek, Zelmanovič úgy véli, hogy Krleža információi inkább tőle származnak.

Érdekes a könyvnek Fejtő Ferencsel kapcsolatos fejezete is: Fejtő Németh Lászlónál öt évvel korábban, 1935-ben mutatta be Krležát Magyarországon, interjút készített vele a Nyugatba, és a háború után is rendszeresen látogatta Zágrábban. Egy másik fejezet teljességgel Pécshez kötődik Zelmanovič könyvében: a *Spisovod u Tezeienburgu* (Temetés Terézvározt) című novella pécsi vonatkozásait mutatja fel, jórészt Lőkös István pár évvel ezelőtt közzétett tanulmánya alapján. (*Školske novine*, 1987)

Kések

*A légyzümmögés szünetében meghallani
a fogak vonulását a pohár peremén.
Mintha örökös készenlétben volnának
a kenyérszeletelésre is alkalmas eszközök.*

*Pattanásig feszülnek a ruhák.
S íme a drótok, akik szemtől szembe.*

Örölj, malom örölj.

Peremek

*Összenézünk.
Ilyen lehet a peremek találkozása,
ha két pohár összekoccan.*

*Van, aki a szentképről
visszanéző halálfejtől riad meg.*

*En a vadállatok tekintetétől,
akik embernek képzelik magukat.*

Sebezhetőbb

*A falaknak különben nincsen táncuk,
csak most, amikor elhatározzák,
hogy megvigasztalnak
egy nem-beton- és nem-téglatestű lényt,
aki épp emiatt sebezhetőbb, mint
azt rajtuk kívül bárki is gondolná.*

ELVESZTETT OTTHONOK

Kabdebó Lóránt interjúja

KL: – Viszonylag könnyű helyzetben vagyok. Olyan tájakról beszélgethetünk, amelyek az időben megmaradtak, és amelyeket Panek Zoltán nekem is megmutathatott. És könnyű helyzetben vagyok azért is, mert hogyha műveit olvasom, az őt felnevelő táj minden rezdülése – nem hangosan, nem retorikus kifejezésekkel, hanem a legpontosabb írói eszközökkel – benne van regényében, novelláiban. Élete és életműve elképzelhetetlen e tájak nélkül. Kedves Zoltán, mutasd be nekünk – most szavakkal – azt a világot, ahonnan származnak és ahol létrejönnek műveid.

PZ: – Elvesztett otthonok? Megvannak azok, hiszen hurcoljuk magunkkal mindet, csak már nincsenek sehol. (Egyébként szerintem inkább *elveszett*, mint *elvesztett otthonok*.) Terep-Bikszádon születtem, az Avas völgyében. Erről a Bikszádról annak idején Jókai *Kiskirályok* című regényében még úgy beszél, mint országos hírű fürdőhelyről. Terep egyik sarka Bikszádnak, tulajdonképpen egy újabb település, ahol a szolgálati lakások voltak. Épp a minap nézegettem a szülőház fényképét: ez is már legalább harmincéves. A hajdani szülőházból csupán ez a fénykép maradt meg. Azért érdekes ez a szülőház, és egyáltalán a közvetlen környéke, mert édesapám meg tudott állni a ház előtt a mozdonyával, onnan adott meleg vizet édesanyámnak a gyerekfürösztéshez, a fürdéshez, a mosogatáshoz. Apám megmutatta, hogyan kezelik a mozdonyt, és amikor ott felejtett a mozdonykonyhán, el is indítottam. El tudod képzelni, hogy milyen rémület lehetett. Apám bent ebédel, kinéz, az előbb ott volt a mozdony, most már nincs. Így indultam el a világba. És még máig sem fejeztem be ezt az utat, mármint az egyik otthontól a másikig, az elveszett otthonoktól az esetleg félig-meddig visszaszerzett otthonokig. Erről a terepi házról, egyáltalán a bikszádi működéséről apámnak, *Édesapám Összes Művei* című írásomban írtam. Ez azért érdekes talán, mert ő az egyetlen igazán nagy hőstettét itt hajtotta végre. Egy kitérő állomásban vesztegelt a mozdonyával, amikoris fentről elszabadult (fékevesztetten: a szó szoros értelmében) egy szerelvény. Ezt csak úgy lehetett megmenteni, hogy ő elébe siet lefelé a mozdonnal, majd megvárja – ütköztette, szépen, simán, és aztán le tudta fékezni.

KL: – Ilyeneket vadnyugati filmekben látni.

PZ: – Nem volt olyan messze ez a bizonyos fűrésztelep a vadnyugati filmek szellemétől, hiszen amerikai érdekltség volt annak idején. A bérc, a favágók, a fűrészüzem és egyáltalán a mozdonypark. Innen Lunaforrásra kerültünk, de még Terepen ért életem másik megrázkódtató élménye (természetesen ezekről csak a szüleim elbeszéléseiből tudok): egy házimulatság után másnap odacsúszkáltam a kályhához, ahol a cigarettavégeket összegyűjtötték: kibontottam egyet, megettem a dohányt. Nagybátyámat riadóztatták a szomszédos Avasfelsőfaluban, ahol körorvos volt. A gyomormosás alkalmával legalább egy cigarettányi dohányt távolított el belőlem. Tehát Lunaforrás, amelyhez semmilyen különösebb emlékem nem fűződik, csak annyi talán, hogy ez az Avas völgyének egyik legszebb hegycsúcsa tövében fekszik, a Mike tövében. Később ott vizslattam, hol lehetne, merre, abban a völgyben visszaszerezni legalább egy részét az elveszett otthonoknak. Gyönyörű a táj, ásványvízforrások buznagnak köröskörül. Nem Lunaforráson, hanem Kőszegremetén, egy másik színhelyen találtam meg. Te ismered ezeket a helyeket.

KL: – Egyhetes körutazásunk zárórészében, egyik barátod családjával egyetemben voltunk nálad.

PZ: – A Túron keresztül pertut ittunk az ott halászó nagybányai román munkásokkal. Rendkívül barátságosak voltak veletek, meg is lepődtem, hiszen nem vártál ilyesmit ismeretlen emberektől. Innen Avasfelsőfalú következik, amely az Avas völgyének most már városi rangú települése. Szüleim megszületésem előtt már laktak itt, nyilvánvaló, hiszen édesapám itt udvarolt édesanyámnak. Aki nagyon sokáig várt arra, hogy férjhez mehessen ahhoz, akit szeret – egy református emberhez –, de hát erről Borbála, anyai nagyanyám, hallani sem akart, ő csak katolikushoz akarta adni a leányát. Apámmal összeismerkedvén, őt már elfogadta, mert katolikus volt, bár édesanyám később megállapította (nem jogtalanul), hogy ilyen katolikus a kerítésből is törhetett volna. Édesapám kismajtényi születésű. Már a dédapám és a nagyapám is a gróf Károlyi uradalom főgépésze volt. Apám nem ezt az utat követte, elkerült Erdődre (Petőfiből tudjuk, hogy milyen), előző felesége – mert volt egy felesége, aki meghalt – Erdődről származott, talán érdekes megjegyezni, hogy a Bakócz családból, az érsek-hercegrózsák családjából.

KL: – Zoltán, neked a Panek család eredetéről is van egy legendád.

PZ: – Egy Krakkóból éppen Magyarországon tartózkodó Petrarca-fordító, aki azért akart megismerkedni velem, mert látta a protokoll-listán, hogy Panek a nevem (az ő édesanyjának is ez a neve), elmondta, hogy Panek gurálok, tehát Zakopanéből származnak. Jellemzőül csak annyit, hogy jó humorérzékűek és rendkívül vadak. Hát ezt mind a kettőt tapasztaltam magamban az eddigiek folyamán.

KL: – És összes barátod is veled kapcsolatban.

PZ: – Így van. Ott tartottunk, hogy édesapám Avasfelsőfaluban akkoriban, amikor édesanyámnak udvarolt, a villanytelep főgépésze volt. Amikor indult volna hozzá estefelé, háromszor egymás után vörös izzásra állította az egész helységben a villanyt. Mindenki tudta, hogy most indul Panek úr a menyasszonyához. Itt már rendkívül érdekes élményeim voltak. Anyai nagybátyám volt itt, mint említettem, dr. Somogyi Jenő, a körorvos, ő mentett meg másodjára is, egy kilenc gócos tüdőgyulladásból. Ekkor láttam azt, hogy egy rendkívül jól képzett orvos, megrendülésig vallásos, a megmentésem után térdre borult, úgy imádkozott. Nem tudtam pontosan, hogy mi történik, édesanyám sírva jött-ment körülöttem, megkérdeztem, miért sír, azt mondta: „Kisfiacskám, fáj a fogam és azért.” Beírtattak az első osztályba (az óvodát sikerült megúsznom), én el is indultam szépen otthonról, de nem mentem iskolába, hanem valahol a patak partján, a Túr partján (itt folyik keresztül) csavarogtam erdőn, mezőn, sziklák közt, hegyek közt, és hol sikerült idejében hazamennem, hol nem. Na de hát ez csakhamar kiderült.

KL: – Ezt napokig csináltad?

PZ: – Napokig, sőt hetekig. Csakhamar kiderült, hogy én elmegyek ugyan otthonról, de iskolába nem járok. Apám beáztatott egy kötelet a tekenőbe, emlékszem, azzal jól elfenekelt, utána megkötözte a kezemet, és úgy vitt az iskolába, mint egy borjút. Persze én akkor már rég tudtam írni, olvasni. Most is emlékszem, milyen bambán és kíváncsian, ugyanakkor kárörvendően bámultak rám. Nem lehet kilógni a sorból, nem lehet összevissza mászkálni, itt rend van és rend lesz, tudomásul kell venni, hogy rend van és rend lesz.

KL: – És tudomásul vetted?

PZ: – Hát félig-meddig. A következő lakhelyünk, otthonunk Kőszegremetén nem a faluban volt, hanem kint a Túr partján, ahol vízi- és gőzmalom működött, apám ott volt gépész. Magánúton próbálkoztak velem, hogy besoroljanak a tudományos intézetek végtelen és unalmas sorába, nem sikerült különösebben. Egy nagyon kedves

tanító néni vett számba, és elmondta, hogy aztán kapok majd cukorkát, ha jól viselkedem, és egyéb jutalmakat. Én csak néztem, és azt mondtam magamban: ha közel jön, megrúgom. Közel jött. Tudniillik az önállósági érzésem már igen fejlett volt. Nemcsak hogy önállóan halásztam, kézzel természetesen, a Túrban, hanem volt két juhóm is. Tehát juhos gazda számba mentem, és nagyon nagy terveim voltak ezzel a két juhval. Sajnos, a világ nem úgy alakult, hogy ebből gazdagodtam volna meg. Ma nagy gyapjúszállító volnék valahol, vagy éppen itt. Előreszaladtunk Kőszegremetére. Avasfelsőfaluban apám unalmában (egy villamoserőmű az megy, csak akkor tűnik fel, ha megáll vagy valami üzemzavar van) remekműű késeket, bicskákat gyártott, és a helyi lakosok, a legények megvásárolták, azokkal aztán vasárnap a táncban szurkálták egymást, de nem halálra soha, megvolt a technikája, körülbelül tizenöt-tizenhat-húsz szúrást ejtettek a hátán, a pengét is az öklükben fogván, tehát éppen csak 2–3 centiméter mélyen, hogy megemlékeztessék rá, mi történt vele, de ne ölje meg. Végül is apám eladta a késeket, a kések működésbe léptek, amikor szükség volt rájuk, azután egyenesen nagybátyámhoz kerültek azok, akiket megszurkáltak. Ez minden vasárnapi műsor volt. Még egy érdekesség: a táncban a zenészek azért ülnek ma is egy ilyen táncházszerűen kiképzett nyitott fészerszerűség „emeletén”, a kakasülön úgyszólván, mert ők semlegesek, tehát ők nem keveredhetnek, nem keverhetők semmiféle „balhéba”, következésképp védve is vannak, ha az emeletről muzsikálnak. De hát így egész a világ: egyik gyártja a késeket, a másik gyógyítja a sebeiket. Ez éppen a rokonságon belül történt az én esetemben. Itt még annyit jegyeznek meg, hogy Avasfelsőfalu és Kőszegremete között található szerintem az egyik legszebb magyar nevű helység. Túrvekonya. Ott elkeskenyedik a Túr, arról kapta. Kitűnő agyaga van, és azt Vámfalu, a szomszédos község cserepesei (ez már egészen a Mike aljában fekszik), a vámfalusi cserepesek használják évszázadok óta. Legalább olyan kiváló technikával és minőségben készítenek agyagedényeket, mint mondjuk a székellyöldi korondiak. Következik Kőszegremete, ahol a kis Túr siet az Avas völgyéből. Most már egy tó is látható ott, egy víztározó, nem tudom, megvolt-e már akkor?

KL: – Akkor építették.

PZ: – Akkor építették, igen, amikor ti ott jártatok. Ott állott a vízi- és gőzmalom, erről írtam *A földig már lépésben* című regényemben. Gyerekkoromban ott éltem át egy Péter-Pál napi vihart, amely nyugat felől jött. Nem akarom itt részletezni, de én olyan félelmeset soha életemben nem láttam, ha csak 1982-ben nem, ugyancsak Kőszegremetén, ugyancsak Péter-Pálkor, amikor is száz öreg diófa – kedvenc fáim a diófák – dőlt ki. Száz diófát tépett ki a vihar földlabdástól. Száz diófa, az nagyon sok. A református templomnak a bádogtetejét is összecsomagolta a vihar, és a templom mellé lerakta: olyan volt, mintha egy templom zuhant volna le. Érted a képet? Az ezüst színű bádog roncokban hevert. Természetesen a villany is kialudt, és tíz napig a gépkocsi akkumulátoráról működtetett televízió néztük a világbajnokságot. Én ugyan nem vagyok szurkoló, de a barátaim unszolására én is elmondtam a véleményem: megmondtam, hogy Olaszország lesz a bajnok, amiért is aztán megkaptam a magamét a végén, hogy miért pont az lett. Kőszegremetére még vissza fogok térni, mert itt éreztem ezelőtt vagy huszonöt évvel azt, hogy az elveszett otthonból valami visszaszerezhető, ha csak időlegesen is, és nem azzal a melegséggel, és nem feltétlenül csak nosztalgiaának engedve. Rengeteget táboroztam, sátoroztam a Túr partján, laktam fent, hetekig, hónapokig dolgoztam Sike Imre hegyi házában. Ezek a kis préházak: láttam valamikor egy képeslapban dunántúli préházakat, azokra emlékeztetnek.

KL: – Ez az a préház, ahol mi is aludtunk, ahol az evetpej nyoma ott volt, elaludtunk, hiába vártam, hogy lássam, hogy megy föl a falon.

PZ: – Igen, az evetkék nagyon kedves jószágok. Mindenesetre az első időben, amikor én elkezdtem oda visszajárni, még édesapám is élt, a malomnak már hűlt helye volt, valamivel kövérebbnek látszott a fű. Erről a *Keserű tejről érik a dió* című

novellámban írtam. Nem az a halál, amit elképzelünk, hanem az, amit én ott láttam, mármint a volt malom és a vihar által szinte romba döntött szolgálati lakásunk helyén. Már benőt mindent a fű, olyannyira, hogy ahogy elhúztam a lábamat, máris felegyenesedett utánam, mintha soha nem is éltünk-jártunk volna ott. Hogyha úgy tetszik: az elveszett otthonok jelképét látom benne. Nagy gond, hogy az ember egyáltalán rátaláljon magára a helyre is: az otthonokhoz mindig hozzátartozik valamely táj, azzal egészül ki, nemcsak magában a lakásban vagy házban történik valami, hanem körülötte is. Számomra mindig nyitott volt minden otthon, mert rendkívüli összefüggésben volt a tájjal, az ott történhető és megtörténő dolgokkal. Kőszegremetén azt tartják: ha valaki öregember nem tud fölmenni a szőlőhegyre, az abban az évben meghal. Ennek következtében bottal, kapaszkodva, zihálva, de minden öreg az utolsó pillanatig felmegy a szőlőhegyre, hiszen világos: ha nem megy fel, akkor abban az évben meghal. Itt éltem meg egy rizikás szák tetején életem egyik leg-szorongatóbb magányos pillanatát, amikor édesanyám otthagytott. Középfülgyulladásom volt, azt még tetézte a magányérzés, meg az, hogy nem tudtam: végképp kidoztak a világba, vagy csak otthagytak, átmenetileg. Voltam otthon, szüleimnek, aztán voltam elveszett otthon, legalábbis az én képzeletemben, majd voltam megtalált otthon, hiszen édesanyám utánam jött. Az imént említettem, hogy fiatal tanítónő vett kezelésbe.

KL: – Megkapta a rúgást?

PZ: – Megkapta, de én is megkaptam a büntetést. Apám rendkívül szigorú volt. Neki könnyű dolga volt: összeeszkábált egy lábbilincset, és azzal az ágy lábához bilincselte. Szigorúan kenyernek és vízen éltem volna. Édesanyám a köténye alatt (Erzsébet volt Piroska) Szent Erzsébet gyanánt, loppal hozott nekem fánkot, amit éppen süített, és így a cinkosságunk révén könnyen viseltem a fogságot.

KL: – Ez elég gyakran volt?

PZ: – Nem volt gyakran. Egyetlen esetre emlékszem. Amikor a vihar – hogy visszatérjek – megindult, búcsú volt Bikszádon, a vihar akkora volt, hogy a bikszádi kétágú templomnak mind a két tornyát ledöntötte. A búcsúsok bemenekültek a malomba, illetőleg a szolgálati lakásba, vagy tizennégy ember nyomta az ajtót, a nyugatra nyíló szolgálati lakás ajtaját, és nem tudták zárva tartani a szél ellenében. Engem az egészről, mint majd később is, a világháború idején, kizárólag a nyúltenyészetem sorsa érdekelt. (Mondtam ugye: jó gazda voltam. A tyúkketrecet szíz méterre szállította el, de épségben megmaradtak.) Kőszegremete minden zegér-zugát ismerem. Például ezek a prészázak fönt a szőlőhegyen. Van olyan régi fából készült sajtó is, amelyen a dátum 1808. Napóleon még el sem indult Moszkva felé, amikor ezek már működtek, és az élet rendje szerint a helyükön voltak, teljesítették kötelességüket. Kőszegremetén találtam vissza az elveszett otthon egy részéhez. Úgy, hogy a fele Kőszegremetén van, a másik fele pedig Szovátán, ahol is az írószövetségnek alkotóháza működik – rendszerint üresen áll a tizenhárom szoba –, természetesen nyáron zsúfolásig. Így aztán kialakult egyfajta vándorlásom. Tavasszal Szovátára, ott május végéig, nyáron nem, ősszel újra, nyáron Kőszegremetén, és igen ritkán Kolozsváron vagy környékén. Kőszegremetén sátorban is nagyon sokat voltam, és nagyon sokat egyedül. Ez jó is volt és rossz is. De volt idő, amikor olyan csodálatosan lehetett dolgozni Kőszegremetén, hogy nem engedélyeztem magamnak egy héten csak egy novella megírását, a szabadidőt nézelődéssel, tünődéssel töltöttem, gépkocsival jártam ide vagy oda, vagy gyalog, mostan a pataokban, fölmentem a hegyre, az erdőbe, és kerestem a nyomokat, természetesen hiába. Én nem magához a falusi életformához akartam visszatérni, hanem inkább a természethez. *Szeptember vége, percről percre* című írásomban pontosan írtam le az első hetekben észlelt dolgokat: milyen egy városba vetődött embernek újra találkozni azokkal a helyekkel, ahol egyáltalán szembenézhet önmagával, ahol a vizsgálódása, a tünődése olyan mélységű lehet: nem szabadulhatunk addig, amíg egy gondolatot végig nem gondoltunk. Blaise

Pascal azt mondja: minden baj azzal kezdődik, hogy elmegyünk otthonról. De szerintem ez nem egészen így van, talán nagyobb baj az, mármint a szembenézés szempontjából, ha az ember órákra, napokra vagy hetekre visszatér régi otthonokhoz, hiszen akkor régi gondokhoz, régi fájdalmakhoz is visszatér, és azokat valóban nem szabad magában egyszerűen csak felidézni: beépülnek szervesen a további életébe, és ha nem járt volna akkor ott, állítom, akkor nem úgy alakul az élete. Tehát egyfajta hatással van ránk maga a táj, a táj valamilyen hatalma működik bennünk. Kőszegremetén elég sok barátom is megfordult, és érdekes módon mindenki nagy dicséréttel. Eszembe jut Kőszegremete, hamar összehajlok, akár éjszaka is, és indulok. Kolozsvártól északnak, 200 kilométernyire. Lent a faluban volt szállásom, postaláda pont szemközt velem, ha ott bedobtam valamely írást, akkor már nem állt módomban meggondolni, hogy visszaszerezem, mert másnap elvitte a szekér a közösségközpontba és onnan aztán tovább. Azonkívül fönt a szőlőhegyen, a Sike Imre házában, és még a hegy tetején, a legtávolabbi nyaraló, vagy rejtékhely, az a Dohi F. Lajos bácsié. Velük kapcsolatban csak azt kell megjegyeznem, hogy én nem zártam ki magam a falu emberi közösségéből, mindenkivel szívesen elbeszélgettem, édesapámat ismerték, emlékeztek rá. Egyébként vele mentem vissza oda legelőször, miután hosszú évekig nem jártam arrafelé. Ült a hegy aljában, mondván, hogy menjek csak nyugodtan fel. Ismerőseink, barátaink integettek, egy inget lobogtattak fentről, hívtak a szüretre, én fölmentem, gondolván, hogy édesapám megül valameddig. Alig értem fel, egy másik ösvényen már ott volt ő is. Mondta: „Aki nem jön fel a hegyre, az abban az évben meghal.” Ekkor már hetvenöt éves volt. Tehát a háromszoros nyaralórendszer, valamint: nem zárom ki magam a falu életéből. Szívesen elbeszélgetek az emberekkel (és ha nem beszélgetek – velük *magyarul* hallgatok), esténként épp úgy viszek vizet az egyik jó vízű kútról, mint ők. Jellemző eset: Dohi F. Lajos bácsiék, amikor fellőtték az első embert a Holdra, nem tudtak megegyezni Zsuzsika néni-vel, a feleségével, hogy ez mi is tulajdonképpen, megint valami úri huncutság. Abban állapodtak meg, nem baj, hazajön Panek úr, és majd tisztázza. Tisztáztam, de sajnos Zsuzsika néni mai napig nem tudtam meggyőzni. Kőszegremetéről miért nem, egyszer csak Józsefházán találta magát a család. Édesapám szívesen, nyugodtan, pánik nélkül költözött egyik helyről a másikra, tudta, hogy egyetlen vagyona a két keze munkája. Valószínűleg az volt a döntő, hogy Józsefházán állott anyai nagyapám, Somogyi Károly paticsfalú, valamikor zsúpfedelű, de immár inkább szalmatetejű, földes háza. (Nyitott kémény volt még, emlékszem, a konyhában.) Oda költöztünk, mert apám ezermester volt ugyan, de mindig szegényember. Molnár, malomszerelő, gépész, gépkocsivezető, gépkocsiszerelő (ezt a két utóbbi mesterséget olaszországi „tanulmányútján” sajátította el: az első világháború után ott volt hadifogoly, még egy olyan Lancia gépkocsin ült mint gépkocsivezető, amelynek kívül volt a hajtólánca, tehát az erőátvitel kívül történt, özvíz előtti jármű volt), lakatos, bádgos, órás, alkalmi böllér és főleg mozdonyvezető. A mozdonyvezetőt azért hangsúlyozom újra, mert egyfolytában cipeltük magunkkal azokat a valamikori mozdonyvezetői vizsgához szükséges könyveit, amelyekben rendkívül szépen, fényképeken ábrázolták a különféle mozdonytípusokat. Nekem igazából sohasem volt játékszerem, ezek voltak az igazi játékaim: apám könyveiben a mozdonyok. Már Józsefházán sincs meg a ház, Somogyi Károly nagyapám háza, amely talán be is fejezte ezzel a funkcióját, hogy mi még ott laktunk jó néhány esztendeig. Én ezt a falut nagyon szerettem. Háromvallású falu, úgy mondták, reformátusok, katolikusok és görögkatolikusok lakják mai napig is. Fel is térképeztem a falut (egy megtalált régebbi térképvázlat alapján) és a környékét. Itt kezdett kibontakozni előttem az élet, itt kezdtem megérteni az emberek közötti viszonylatokat, az olvasás gyönyöre itt kapott el. Nagyon sokat köszönhetek az akkori római katolikus plebánosnak, Csonth Ignácnak, aki bevágatta velem az egész latin szintaxist, amikor magánúton a két osztály letételére készültem. Be is kísért a vizsgára. Rendkívül szigorú pap volt, ugyanakkor végtelen segítőkész és jószágos. A vonaton így imádkozott: „Uram, nagyon sokszor azt kértem, legyen meg a te akaratod. Most legyen meg a miénk.” Az első furcsa találkozás a tudományos emberekkel. Polányi Imre vizsgáztatott. Ahogy az első szavakat kiejtettem, felugrott

és otthagytam. Nem értettem, miért történik ez, de aztán kiderült. Behívott a tanáriból három-négy kollegát, akik éppen ott voltak, és azt mondta: „Nézzétek, itt van egy gyerek faluról, és latinul beszélek vele.” Később ő lett az osztályfőnököm, majd nem érettségiig. Rendkívül jó viszony alakult ki közöttünk. Amolyan famulusa, asszisztense lettem, természetesen a jó tanulóknak járó engedményekkel, azaz szemtelenkedni is lehetett, nem egyszer ki is rúgott az óráról. Nagyon hosszú ideig nem láttam, a harmincéves érettségi találkozón találkoztunk. Fölkerestem én is Miskolcon, ott él, a tanítványai mindig is rajongva beszéltek róla.

KL: – Nekem is tanárom volt, aztán kollegám.

PZ: – Mi nem ismertük egymást még személyesen, ő volt, mint ahogy természetesen is a szellemi életben, a kapocs és kapcsolatteremtő. Megkérdezte, mit csináltam azóta, mondtam: ezt, azt, könyvek. – Nagyon jó: van nekem egy volt tanítványom, Kabdebó Lóránt, akitől meg fogom kérdezni, hogy milyen író vagy te? Mire én másnap elvittem neki az egyik írásomat rólam: álmélkodott, csodálkozott. Nem hiszem, hogy pedagógus kaphat nagyobb elismerést és jutalmat, mint ha szétszórt tanítványai végül is találkoznak.

KL: – A volt tanítványai körbe vitték a Földön, mi búcsúztattuk a Köröndön, Pesten, egy presszóban, amikor világkörűli útjára indult.

PZ: – Úgy van. Én meg is írtam *Az én tanárom mágus volt* című írásomat, amelyben ezt megjósoltam: jól és szépen fog lezajlani. Nem tudok ilyen esetről, hogy a volt tanítványok a világon szétszóródván a volt tanárukat körülutaztatják, büszkélkedvén az eredményeikkel, visszavágyván ahhoz a tanárhoz, akitől az ilyen meleg emberi indítást kapták. – Józsefházán voltak az első szerelmek. Ott ülte meg a lidérc a lovat. A lidérc úgy ülte meg, hogy kijártunk a Ficiklapos nevű határrészre, én, a gépész úr fia, kíváncsiságból, éjszaka a lovakat legeltetni, ahol kipányválták, és természetesen a kisebb fiúk, mi elaludtunk, a legények pedig megölték a lovat, nem a sajátjukat, mert az békésen legeltetett, hanem akiét el tudták kapni, habosra kergették, asszonyok után, fel a szőlőhegyre és a környékre. Aztán reggel mondták, hogy a lidérc ülte meg a lovat. Így ült meg engem is a szerelem lüderce, nem egyszer és nem éppen valami kellemesen. De azért olyan emlékeim is vannak: az otthon számomra nem egy házat, egy tájat jelentett soha, hanem a tágasságot, az ahhoz tartozó tágasságot, amelynek hatalma van fölöttünk, és később is beleszól az életünkbe. Például itt voltam apám mellett csépléskor, kazánfűtő. Kemény munka volt, de azért megvolt annak a jutalma is, mert a cséplőbanda leányaival, a pelyva- és törekhor-dókkal, kévevágókkal este a szalmakazalba vájt lyukba bújtunk, egy fiú, egy leány. Ezen nem kell felháborodni, mert a legtisztességesebb módon voltunk ott, a leányok ugyanis zsákbamacskák. Azaz zsákot húztak magukra egészen az állukig, azt bekötötték. Mindent szabad volt, de csak zsákban. Itt éltem meg Józsefházán a templomban, a toronyban, az általam nagyon szeretett Csonth Ignáccal való (nem egyetlen) összeütközésem is. Mert mindennekfölött harangozni szerettem. Nuszer Gyulával (akit aztán később úgy vitt el a második világháború, hogy részt sem vett benne, hiszen a háború végén alig tizenöt évesek voltunk), a harangozó fiával, én is harangoztam, ketten voltunk a harangozó művészek. Nekem egyszer eszembe jutott, mi lenne, ha a toronyból – lecsorgatnánk? Leér-e a földig? Leért. És alatta ment Csonth Ignác. Elkezdett bennünket kergetni. Még nem kellett harangoznia, hátravolt vagy tíz perc. Mondtam: szaladjunk kétfelé, mert akkor nem ér utol. El is szaladtunk kétfelé a templompadláson. Ma is visszatér álmaimban az iszonyú élmény, ahogy mozog és inog alattam. Denevéreket, galambokat és port vertünk fel, nem tudott megtalálni minket a tisztelendő úr. Aznap délben elmaradt a harangozás. Gondolták az emberek: bizonyára harangoztak, de a szél elvitte a szavát. *Harangozósírató* című írásomban írtam meg mindezt. Egyik legmegrázóbb élményem a mai napig is. Ekkor már dohányoztam szabályszerűen, hol a tisztelendő úrtól csórtam dohányt vagy papírt (a mai napig is meg tudom sodorni a cigarettát), hol édesapámtól, aki letette a dózniját munka közben. Szólt is édesanyám, te Dezső, ez a gyerek dohányszagú. Hogy volna dohány-

szagú, mondja az apám, mitől dohányszagú? Én nem tudom, mondja édesanyám, de dohányszagú. Én tudtam, mitől vagyok dohányszagú, mert a matrózbúzlóm kivágott masnijában tartottam a dohányt (papírt és gyufát nem, mert azt ki lehetett tapogatni). Fent a toronyban cigarettáztunk Nuszer Gyulával. Mígnem egyszer úgy vette le rólam édesanyám mosásba a matrózbúzlót, hogy nem tudtam kiüríteni a masnit. Gyönyörűségei kivalotta a víz, hogy valóban dohányzom. Az otthon a hozzátartozó tájjal az, ahol és amelyben az ember itthonérzéssel él. Mert amikor otthon vagyunk, nem azt mondjuk: *otthon* vagyunk, hanem *ittthon* vagyunk. Tehát nemcsak akkor, amikor otthon van az ember, van ez az itthon-érzése. Sokféle és sokszor változó otthonok otthonosság-élményéből épül ki (ha kiépül) az itthon-vagyok érzése, és ebből kinek-kinek a saját honszerelme. Ez annyira közvetlen összefüggésben van az ember világot átfogó (házát átfogó, népét átfogó) érzésével, hogy talán semmi egyéb nem hasonlítható hozzá. Az otthonosság érzése az itthon vagyok érzésében az otthonokban, amelyeknek láncolatából kiépül ez a mélytűző ékszer és körülveszi az embert, ezért olyan kényes, ezért hordozzuk magunkkal, ezért nem lehet soha véglegesen elveszett, és ezért nem lehet sajnós az időben végleg visszatálcálni hozzá. Szélesvásznú a film, térhatású az idő, és ahogy szóródunk szét a világban, annál nehezebb magunkat összeszedni. Tamási Áron nagyon okosan és szépen mondta: „Avégett vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.” Én ugyan olvastam már olyan változatát is magyarországi írásban, idézve Tamásit: Avégett vagyunk a világban, hogy otthon legyünk benne. Ez nem jó, mert ennek a gondolatnak a lényege, a nagyon fontos eleme a *valahol* otthon lenni. A valahol otthon lenni azt jelenti, hogy nem abban a házban, nem abban a szobában, nem abban az ágyban, bölcsőben, hanem abban a tájban, abban a körülölelő együttesben otthon lenni. A *valahol* meghatározott pont, és nem lehet elmosódott kép. Ehhez tennem hozzá a magam gondolatát, amelyet 1974. június 6-án jegyeztem le (véletlenül írtam oda a dátumot), mely szerint „A huszadik században a legnagyobb kaland megmaradni ott, ahol születünk.” Józsefházáról még egy novellányi élmény kívánczik ide. Somogyi Gyula doktor, anyai nagybátyám...

KL: – Nem ő mentette meg az életedet?

PZ: – Nem. Ez az öccse. Pécssett volt röntgenorvos, egyetemi tanár. Valószínűleg nosztalgias otthon-megtalálás, -visszaszerzés céljából időnként hazalátogatott. Somogyi Gyula nagybátyám sokat tűnődött abban a hátulsó szobában, amely vendégszoba volt, földes az is. Emlékszem rá: rendkívül kényes volt ágyneműre, minden egyébre, a lepedőn nem lehetett egyetlen gyűrődés sem, mert akkor ő nem tudott rajta aludni. Egyébként tíz évig udvarolt egy bécsi ezredes leányának, akit végül is (tíz év után úgy gondolta, jól megismerték egymást) feleségül vett, de tíz hónap után üvöltve mentek szét. Nagybátyám, állítom, ettől lett antifasiszta, vagyis németellenes. Azt mondta: rosszabb nem jöhet – és kitartott a helyén. Zárkózott ember volt, de feloldódott aztán – mint *Felhőszakadás* című novellámban megírtam –: jött egy nagy nyári zápor. Az egyébként valamikor zsúpfedelű, paticsfalú ház (szalmával fedték minden ősszel apámmal) áteresztette a zivatart. Először csak a mi szobánkban kapkodtuk össze az edényeket: csorgott mindenütt. Aztán édesanyámnak eszébe jutott, hogy Jézus Mária, Gyula bácsi odatul. Bementünk hozzá, a következő kép tárult elénk: Gyula bácsi – mint aki teljesen váratlanul érkezett haza, most, igazán ebben a meleg nyári záporban – ült az ágyban az esernyője alatt. Józsefházán sok minden ért, és sok mindenre úgy emlékszem vissza, mintha ma lett volna. A közelben, három kilométernyire volt Aranyosmeggyesen az Erdélyben talán egyetlen reneszánsz várkastély, ami Kemény János fejedelemé is volt többek között. Ott játszottunk rabló-pandúrt, míg az épület állt. Teljesen helyrehozták, befedték, akkor is bejárásunk volt a pincébe és a labirintusokba. A világháború aztán ezt is elvitte, mert fegyverraktár, lőszerraktár lett, felrobbantották, a rozettákat széthordták küszöbnek és miegyébnek. Így múlik el a világ dicsősége. Egyébként Aranyosmeggyes talán érdemesebben arról is híres, hogy Meggyesi Pál prédikátor ott született, I. Rákóczi György udvari prédikátora, akit aztán nem tűrt meg udvarában II. Rákóczi György, mert bizony őszintén mondta ki a véleményét a dolgokról. A háborút az aranyosmeggyesi, illetve jó-

zsefházi hegyen éltük meg, ott láttam utoljára visszafelé vonuló német katonákat, és ott az első orosz katonát, aki egyedül érkezett egy lovon. Azt megelőzőleg mi már a harmadik világháborút játszottuk kamaszokként, rengeteg fegyverünk volt, most már beismerhetem. Szüleim azt hitték, hogy a csata minden este ott folyik az orruk előtt, holott csak mi kergettük a lovakkal egymást és dobáltuk a kézigránátokat.

KL: – Semmi baj nem lett?

PZ: – Szerencsére, de iszonyodva gondolok vissza rá, mert most már, mai fejjel, természetesen úgy látom, hogy ha a gyerekek fegyverekkel katonásdit játszanak, ez tulajdonképpen már nyílt előkészülete a következő háborúnak. Ezért azóta ellenzője vagyok a gyermekjáték-fegyvereknek, a gyermekeknek nincs meg a veszélyérzetük. Akkor humanista szempontok nem merültek fel bennem, csak az érdekelt, hogy kitől hogyan tudnám az arsenálomat bővíteni. Édesanyám volt a bölcs és az igazi humanista, aki azt mondta: neki nem számít német, orosz, román, magyar katona, mind egyiket siratja otthon az anyja, ez volt az alap, amiből kiindult, és mindegyiket úgy fogadta, mint hogyha a saját gyermeke érkezett volna oda.

KL: – Neked mit mondott a háború?

PZ: – A háború nagyon későre érkezett el hozzánk, és csak átsuhogott fölöttünk. Tulajdonképpen 1944 októbere, a Horthy-féle kiugrási kísérlet csődje után.

KL: – Erről van valami emléked?

PZ: – Rádión hallottam én is a hírt. Nagy izgatottság vett erőt az embereken, beszéltek, tárgyaltak, latolgatták az esélyeket, miközben a szomszéd csürje mögött kivégeztek egy katonát, akinek a szekerében megtalálták a civilruhát. Nem szökött meg, csak a civilruhát találták meg nála, és ezért kivégezték.

KL: – Pont október 15-én.

PZ: – Nem, hanem azt megelőzően, egy nappal, két nappal, akörül. Csak úgy emlékszem rá, hogy apám jött haza, és azt mondta: ez mégis csak borzasztó. Apám különben 1914-ben volt tizennyolc éves, mert 96-os (édesanyám 98-as), az első világháborút végigcsinálta, a 13-i isonzói csatánál fogságba esett, rohamgéppuskás volt, és egy életre megutálta a háborút. Ugyanabban az ezredben szolgált a testvérbátyja, aki kázánkovács volt, később politikus is. Apám soha nem politizált olyan értelemben, hogy valamilyen párthoz csatlakozott volna. (Ezt a szokását, sugallatát követtem én is.) Fogságba ejtették az olaszok egy gáztámadás után, Udine felé vitték, egy hegyoldalba terelték, megszólaltak hátul a saját ezredüknek a géppuskái. Ugyanott volt a bátyja is. Később ezért egy életen át veszekedtek, hogy „te akkor miért lőttél rám”, „te mit csináltál volna”. Olyan helyzetbe hoztak testvéreket is, hogy a már elfogott hadifoglyokra is tüzelnek tehetetlen dühükben, hogy kiszakították körükből. Aztán olaszországi hadifogság, Albánia, vasútépítés, malária, minden egyéb, hazatért.

KL: – És a német megszállásról van emléked? Március 19-ről.

PZ: – Hozzánk nem jutottak el német katonák így. Átutazóban voltak. Apám (a második világháború idején is behívták, szakaszvezető volt már az első világháborúban) Zsibón volt, hidakat, állomást őriztek. Négyen vagyunk testvérek (én vagyok a legidősebb, következik Éva, József és Antal). Édesanyámnak segíteni kellett a háborús gondok közepette. Édesanyám sok mindenre megtanított, főzni, hogy ne szoruljak majd senkire, mosni, takarítani, varrni, és megmondta: majd később rá fogok jönni, milyen jól tette ezt. Bölcs gondolatát kell idéznem, amit gyermekkoromban folyton ismételtgetett: „Kisfiacskám, ne szorulj te soha senkire, de rád mindig számíthassanak.” Világos volt, mint a katonák esetében, hogyan látja ő a világot.

KL: – Azért kérdezem többek közt ezt, mert azt mondod, hogy ti háborúsdit játszottatok. Filmben láttatok vagy olvasatok róla?

PZ: – Nem, már 1933–34-ben kezdték kiépíteni (lehet, hogy tévedek az évszámok megítélésében) az úgynevezett Károly-vonalat a román–magyar határon, hozzánk is elkerültek katonák. A gyerek azt játssza, amit a katonaságtól lát. Fényes, csillogó eszközök, fegyverek, egyenruha és egyebek. Nekem egész magánhadseregem volt, ezzel a magánhadsereggel vonultam például az aranyosmeggyesi várkastélyba is időnként, és a Somogyi Károly nagyapám házától nem messze levő Sűrű temetőbe (régi temető, amelyet benőtt az akác és az iszalag). Én már akkor minden elméleti felkészültség nélkül föl találtam a tökéletes államot, katonákat toboroztam, azok dolgoztak, én papírpénzt nyomtam, azt adtam nekik a munkáért és azért ők a saját munkájukat megvásárolhatták. Természetesen a fölös haszon engem illetett, és feltétlen engedelmességet követeltem. Ekkoriban voltam én a kereszténységtől, a katolicizmustól való eltávolodás korszakában is, jóllehet, rendkívül ragaszkodtam személy szerint a tisztelendő úrhoz, Csonth Ignáchoz. Amikor megkérdezte tőlem, úgy tízéves koromban, hogy nem volnék-e hajlandó kispap lenni, ingyen tanulhatnék tovább (semmi vagyonunk nem volt, a ház sem volt a miénk, hanem a testvéreké), tehát megkérdezte, nem volnék-e hajlandó, mondtam, hogy nem. Miért – kérdezte ő. Azért, mert nem tudom az életemet nők nélkül elképzelni. Erre nem szólt semmit, nagyon bölcs volt. Ő volt végeredményben az első és utolsó gyóntatóm is. Később aztán már én ettől eltávolítottam magam. Jöttek a nagy, vad nyarak, a szalmakazalban való halások, és egyáltalán, az élet csodái elkezdtek kinyílni, egészen másképpen értelmeztem, mint mondjuk a főtisztelendő úr, a biblia vagy a kereszténység. A panteizmus irányába tettem igen nagy lépéseket. Újabb és újabb kalandok és egyéb indítatások és csalódások és hívások. Ez az a korszak, amikor az ember szobrász, hegedülni próbál, ír. Hegedülni próbáltam, meguntam, szobrot is faragtam, de főleg a kezemről távolítottam el a fölösleges részeket. Tíz-tizenegy éves koromban tudtam, hogy író leszek. Nem állt elegendő könyv a rendelkezésemre, de éppen itt kapcsolódik be Gyula bátyám, Somogyi Gyula bátyám Pécsről, aki a Pesti Hírlap Képes Vasárnapját tíz év késéssel juttatta el hozzánk (ez ma sem nagy idő), és azokat nézegettem én: ismerkedtem Kosztolányi, Babits, Tóth Árpád és nem tudom kiknek a műveivel, persze akkor még válogatás nélkül. Készítettem is magamnak egy antológiát ebből, kísérletezgettem, meg is írtam már tizenegy éves koromban az első elbeszélésemet, amely ugyancsak katonai tárgyú volt, érthető. Józsefházáról 1947 őszén költöztünk Szatmárra (Kazinczy utca 16. szám, I. emelet 7. ajtó), szüleimet aztán onnan is temették. Az volt számukra az utolsó otthon. Most Éva húgom él ott. Előbb atyám halt meg 77 éves korában, aztán édesanyám 82 éves korában. A diákszállásokat, a különféle albérleteket (Szatmáron, Kolozsváron, Bukarestben) nem számítva, tájszempontról is átfogó élmény részese voltam 1949. április 30-án, amikor is repülőgéppel utaztam Szatmárról Kolozsvárra. *A földig már lépésben* című regényemben elmondom: a Péter-Pál napi vihar egy embert kaszástól felemelt és kilenc kilométerrel arrébb tett le. Mellé álmódván magamat, ott voltam vele (Dohi Ambrus bácsival, ez a neve a regényben), és akkor szemrevételeztük először azt a tájat „magasabb szintről”. A táj kis egységei ekkor olvadtak szemléletté, a vihar vitt minket, s körüljártuk az egész Avasi medencét. Akkor elég sötét volt, mert bömbölt, tombolt minden, ezzel szemben az április 30-i repülőút Szatmárról Kolozsvárra, gyönyörű napfényes időben történt. Én az érettségi után a helyi laphoz kerültem, onnan hívtak Kolozsvárra, az Igazsághoz (már elmúltam húszéves), egy olyan laphoz, amely akkoriban nyolcvanezer példányban jelent meg vasárnaponként. Egyből a kulturális rovat élére kerültem. Minden munkatársam legalább háromszor annyi idős volt, mint én. Többek között Salamon László költő, aki még annak idején, szinte hihetetlen, Tóth Árpáddal dolgozott együtt Budapestén. 95 évet élt, nemrég halt meg. Kolozsváron most a harmadik állandó, illetve nem állandó otthonom van, ismered, jártál ott, szerzetesi, remetei szoba, egyszoba összkomfort, ez a Traianus császárról elnevezett utcában a 19. szám, I. emelet 15., a kapu fölötti lakás. Nem sokat időzöm ott, már elmondtam, hogy a megtalált otthonom Kőszegremete és Szováta, amely otthont hosszú ideig meg is osztottam Lászlóffy Aladár barátommal, aki kinézvén az 5-ös számú ablakán (az enyém a 6-os számú szoba volt), mindig mondta, hogy milyen gyönyörű campaniai táj, én minden alkalommal:

ez nem campaniai, ez szováti táj. Nem szeretem, ha átirodalmiasítjuk a tájakat, mert az olyan, mintha államosítanánk. Miért szebb egy campaniai táj, mint egy szováti táj. Szováta még őrzi halványan Jászai Mari emlékét (egy forrás neve), akinek kedvenc nyaralója volt. Kőszegremete pedig: református község, őrzi a katolikus Széchenyi István szobrát. A falu legmagasabb pontján van egy oszlopszerűség, nem valami nagy művészi alkotás, de mint gondolat, mint egy felkiáltójel ott van a mai napig is. Azonkívül pedig meg kell említeni: Kőszegremete a nevében hordja, hogy ott valamikor a pálosrendiek kolostora állt. IV. Béla a tatárjárás, 1241 után építtette ott, illetve akkoriban terjedtek el a Remete Szent Pálról elnevezett, egyetlen magyar alapítású szerzetesrend kolyostorai. Ahol valamilyen helységnévben a remete szó benne van, ott valamikor biztosan pálosrendi kolostor állott. Olyannyira, hogy például – egy ugrás a Tisza onnan – a vízválasztón túl ott egy község neve pontosan el is igazít: Pálosremetének hívják. Az utolsó filiája ennek a szerzetesrendnek Czeszochowában van. Tehát magyar származású szerzetesrend működik még mindig Czeszochowában. Nem tudom, máshol működik-e még egyáltalán.

KL: – Különben Ányos Pál, a költő is pálosrendi szerzetes volt.

PZ: – Igen, tudom. Én a jezsuitáknál végeztem, és ők úgy találták, hogy én vagyok az utolsó pogány, akit meg kell téríteni. Figyelmeztettem őket, hogy fölösleges buzgalom és fáradság. Nem tudtam szegületre jutni velük semmiben. De azért rendkívül türelmesek voltak velem, bejárásom volt a csodálatos könyvtárukba. Én tulajdonképpen ifjúsági vagy gyermekkönyveket nem olvastam. Én Tolsztojjal kezdtem.

KL: – Akkor hadd zárjuk, ha nem ellenzed, egy rólad terjesztett anekdotával: amikor Kolozsivárt... Melyik lapnál is dolgoztál?

PZ: – Sok lapnál dolgoztam. Jobb lapokat látott szerkesztő vagyok, szoktam mondani. Sőt azt is írtam, hogy több lapnál dolgoztam, mint ahány van. Ezek is otthonok. A szerkesztőségekről is lehetne, javasolnám: ha kimerül majd ez a kimeríthetetlen elveszett otthonok, akkor elő lehet venni a szerkesztőségeket. Ott aztán minden összejön. Miután a szerkesztés az emberi kapcsolatok egyik legérzékenyebb területe, ott valóban minden szó, minden mozdulat, minden mondat drámát, tragédiát vagy pedig humort rejt. És alkotásokat.

KL: – Ez valamelyik szerkesztőségben történt. Valamilyen gyors munka: a szerkesztőség minden munkatársa tüsténkedik, dolgozik, ír, kivéve Panek urat, aki a belső szobában ül – Tolsztojról jutott eszembe –, és Tolsztojt olvas. Időnként kérdezi, mi ez a nagy forgalom, miért zavartok? Volt ez így?

PZ: – Volt, volt. Én nem tudom sem megcáfolni, sem visszautasítani ezeket a terjengő anekdotákat, sőt én magam táplálom őket, ha igazat akarok beszélni. Nyilvánvaló, tudniillik már ott, akkor is és mindenkor igyekeztem elkerülni a látszatot. A látszat mögött mi vagyunk. Nem a látszat az érdekes. A visszavonulásaim hetekre, hónapokra, föl a hegyi házba, vagy Szovátra, vagy egyáltalán bezárkózásom – minden a munka érdekében történik. Móricz Zsigmond mondta, hogy az író a napnak minden ébren töltött órájában ír, nemcsak akkor, amikor ír. És egyáltalán az, hogy ír, nem látvány, az író nem látványosság, még akkor sem, ha *szép* író. Nem tartozik az olvasóra, hogy hogyan, fejen állva ír, fekve, diktál, fél kézzel, egyik kezével az írógépen dolgozik, a másikkal mondjuk pingál, ez mind mellékes, a lényeges az: mi és milyen az eredmény. Ha egy író túl sokat szöbelizik: figyelmeztetni lehet és kell: uram, most már térjünk át az írásbelizésre. Az valamivel nehezebb.

„AZ IRODALOM VISSZATÉR AZ ÉLETHEZ”

Rónay György: *Fák és gyümölcsök*

Kimondva-kimondatlanul él bizonyos közmegegyezés, afféle „utókor ítélete” Rónay Györggyel kapcsolatban, még a barátok körében is (igaz, ő valóban az az „egyszemélyes intézmény” volt, akinek úgyszólván az egész irodalmi élet a baráti körébe tartozott), nevezetesen, hogy a prózaíró Rónay jelentőségben elmarad az esszéista, a kritikus, a költő-műfordító mögött. Nehéz is lenne ezzel a megállapítással vitatkozni, mégis érzek benne némi igazságtalanságot. Nem egyszerűen azért, mert ha Rónay nem lett volna egyéb, „csak” prózaíró, akkor is a számottevő alkotók közt könyvelhetnénk el, de sokkal inkább azért, mert Rónay György megítélésében még mindig túl sok a „fehér folt”, s az ilyesféle sommás ítéletek éppen nem ösztönöznek hiányosságaink pótlására. Erre mostanában a Rónay életműsorozat kötetei hívják fel a figyelmünket. Irodalomtörténészként például hosszú ideig a múlt századi magyar líra szakértőjeként volt szokás emlegetni, egyszerűen azért, mert a *Petőfi és Ady közt* 1957-ben jelent meg, tehát több tudomásunk volt róla, mint *A regény és az élet*ről, a magyar regényirodalom máig egyedülálló „életrajzáról”, amely 1947-ben, az ötvenes évek erőszakos kultúrpolitikai cezúrája előtt látott napvilágot, s így egészen az 1985-ös második kiadásig gyakorlatilag nem tartozott a hozzáférhető művek közé. A *Fák és gyümölcsök*kel kapcsolatban még inkább idekíváncsodik a napi politikai szóhasználatból kölcsönzött „fehér folt” kifejezés; abban ugyanis, hogy az először 1941-ben kiadott *Fák és gyümölcsök*ről a későbbi irodalmi közélet nemigen akart tudomást szerezni (noha a kézikönyvek a címét általában megemlítették), nyilván szerepet játszott az a körülmény, hogy a két világháború közti negyedszázadot felölelő, rendhagyó családregény „első könyve” nagyrészt az 1919-es forradalom idején játszódik, s a kép, amelyet az egykori társadalmi-politikai földcsuszamlásról fest, mégha a történet halvány háttereként is, messze állt attól, amit a későbbi kultúrpolitika mintegy hivatalból elvárt a „haladó szellemű” irodalomtól. (Tudjuk, 1956 után Rónay, katolicizmusa ellenére, már ebbe a skatulyába soroltattott.)

A *Fák és gyümölcsök* most – az életműsorozatban – megjelent új kiadásban, s úgy érzem, érdemes végre közelebbről szemügyre vennünk. Annál is inkább, mert a megújuló huszadik századi magyar regény egyik érdekes kísérletét tartjuk a kezünkben; s mindjárt jelzem is, hogy engem elsősorban ebben az összefüggésben érdekel Rónay regénye, amellyel kapcsolatban természetesen más szempontú megközelítés is lehetséges, sőt kíváncsok is lenne. De épp maga Rónay állapítja meg *A regény és az élet* előszavában, hogy a magyar regény fejlődéstörténetében sokszor igen nehéz folyamatosságról beszélni, például az Eötvös és Kemény Zsigmond vállalkozásához méltó, rangos regényíró nemzedék valójában csak a huszadik század elején lépett színre, ám a modern magyar próza útkeresése is tele van törésekkel és kudarcokkal, sőt a sikerek és a művészi eredmények is többnyire folytatás nélkül maradnak. A modern magyar regényirodalom tehát hatalmas mozaiktablához hasonlítható, amelynek szinte minden kockája más szint képvisel, s minél nehezebben húzható meg a fejlődésvonal, annál lényegesebbek az összkép szempontjából (is) az egyes árnyalatok. Ez ugyan már nem Rónay hasonlata, ő nem sarkít ennyire, „csak” briliáns kis esszéiben megörökíti *A regény és az élet* lapjain az általa legfontosabbnak tartott mozaikkockákat, megállapítva, hogy: „A művészet közelmúlt eretneksége, úgy látszik, véget ért. Az irodalom visszatér az élethez.” A regényíró Rónaynak véleményem szerint ilyen „visszatérési” vállalkozása a *Fák és gyümölcsök*, már akkor, a negyvenes évek elején, s e könyvében az irodalmiság és az életszerűség sajátos szimbiózisa figyelhető meg.

Rónay György két legérettebb regénye az 1963-ban megjelent *Esti gyors* és az 1970 és 1976 között írt *A párdúc és a gödölye*. Mindkét regény hőse voltaképp afféle „kisember”, aki a közelmúlt válságos éveiből „történelmi” vétket cipel magával, amiért ugyan bíróság sosem fogja felelősségre vonni, ő mégsem tud megbocsátani magának. Az *Esti gyors*ban a fasizmus időszakáról, *A párdúc és a gödölye*ben az ún. „személyi kultusz” éveiről van szó; de maga a történet mindkét esetben a „má”-ig, azaz a regény megírásának idejéig tart, ami azt is jelenti, hogy a két erkölcsi kérdésfelvetésű regény erős kontúrokkal megvont társadalomrajzzal, sőt a társadalmi változások bizonyos panorámájával is szolgál (ahogy ezt Tüskés Tibor a *Vigília* áprilisi számában kimutatta). A *Fák és gyümölcsök* ebben az értelemben Rónay e virtuális regénytrilógiájának első darabja: a forradalmak évadján kezdődik és története a második világháborúig ível, csakhogy itt az „eredendő bűn” még nem „történelmi”, ám a nemek közötti kapcsolatleremtés, a párviszony épp oly reménytelen és sivár, mint a másik kettőben, s ha van feloldozás a magány szörnyű szorításából, azt legfeljebb a „jól szenvedni” vallásos dimenziója igéri. („Az él jól, aki jól szenved” – erre a felismerésre jut *A falusi orvos* című fiatalkori Rónay-novella hőse.) Ám a *Fák és gyümölcsök* szerzője még kisebb jelentőséget tulajdonít a történelem színpadának, mint a kiforrott író: a cselekmény inkább jellegzetes középosztálybeli hőseinek „belső színpadán” és a csupán sejtésekből-megérzésekből körvonalazódó metafizikai síkon játszódik. A forradalom vérfürdője eképp csak valami furcsa mozi lesz, egyfajta üveggal mögötti látványosság, csak mint „nagyon enyhe diktatúra” jelenik meg (ha szabad Lengyel József, vagyis hőse szavait kölcsönöznünk a *Szembesítés*-ből), azaz nem egyéb, mint pusztá irodalmi kulissza. Egyébként érdemes megfigyelni, hogy a Rónay-regényekben az, amit máskülönben az élet valóságának szokás nevezni, magyarul a szociografikusan megragadható „életanyag”, általában megmarad az irodalmiság, a fikció keretei közt, az viszont, ami a lélek színpadán zajlik, nagyon is „életszagú”, sőt elementáris. Vizsgálhatnánk tehát azt is, hogyan alakul az író viszonya az „objektív” társadalmi folyamatok irodalmi ábrázolásához, hisz nyilván nem véletlen, hogy a három regény háttér-tablójaként az 1913-ban született író végül is megfestette az egész történelmi korszakot, amelyben élt. De ez a vizsgálódás alighanem meg is haladná ezen írás kereteit. Maradjunk hát annál, ami a *Fák és gyümölcsök*ben elementáris, s ezáltal hiteles: a lélek színpadánál.

Rónay következetesen vállalt, egész pályáját és az ötvenes évek elején történt kényszerű elhallgatását nagyban magyarázó katolicizmusát ugyanúgy csak érinteni szeretném itt (hisz ez is külön téma), mint a főképp fiatalkori műveiben tettenérhető vonzalmát ahhoz a játékos szürrealizmushoz, amelynek – némiképp nemzedékének is nevezhető – ars poeticáját legszebben Lovass Gyula írta meg az *Ezüstkor* első számában *Játékos Európa* címmel. A Lovass Gyula-féle „játékos író” 1943-ban még valósággal lubickol abban, amit néhány év múltán Rónay „a művészet közelmúlt eretnkségének” minősít, és már a saját háta mögött tud. De akkor Lovass Gyula már nincs is az élők sorában. Ám a harmincas-negyvenes évek fordulóján a „fellegjárás” nemzedékének más képviselőihez hasonlóan ő is enged a csábításnak, amit Sötér István később így határozott meg: „Alászálltunk álmaink és csillagaink közül a valóságba.” (*Játék és valóság*) E jegyben születik meg a *Lázadó angyal* (1940), amelyben az ördög, egy „rossz arcú ügyvéd” maszkját véve magára, testet ölt, és kifordítja sarkaiból egy kisváros életét, majd a *Cirkusz* (1942), amelyben egy provinciális cirkusztársulat életében támadó provinciális szerelmi história íratik meg a hőseposzok hangnemében. Igazi játékos „alászállás” e két nem túl fajsúlyos regény Rónay részéről, s aligha tévedünk, ha úgy látjuk, hogy a kettő között napvilágot látó *Fák és gyümölcsök* is e játékosság jegyében készült, de ennél jóval több és más lett, érdekes módon mélyebb rokonságot mutatva az író első, más csillagzat alatt keletkezett regényével, a *Keresztúttal* (1937). A *Keresztút* annak idején nem kevesebbel próbálkozott, mint a „modern katolikus regény” megteremtésével, de nem az akkortájt már egyre inkább divatba jövő francia példa, a Mauriac és Bernanos nevével fémjelezhető „neokatolikus” irodalom utánzásával, hanem a magyar „népi katolicizmus” ihletéből. A fiatal Rónay egy interjújában egyenesen Bartók és Kodály munkásságát állítja példaként a „modern katolikus írók” elé, hisz „a magyar lényegét”,

„történelmi küldetésünk értelmét” – mondja – „sehol oly mélyen meg nem közelíthetjük, sehol a megdöbbenés és reveláció olyan meghatottságával meg nem sejtethetjük, mint népi katolicizmusunkban”. Mit jelent ez félévszázad távlatából? Nem egyebet, mint hogy a harmincas évek fiataljainak egy jelentős csoportja, akik a katolicizmus szellemi ege alatt indultak, immár tudatosan szembefordulnak a hivatalos „keresztény kurzussal”, és bizonyos közösséget vállalnak a népi írók falukutató mozgalmával, figyelmüket az ország sürgető társadalmi problémáira fordítva. Amikor tehát Rónay a „népi katolicizmust” jelöli meg forrásul, valójában a szellemi élet más-más szférájában jelentkező két törekvés („neokatolicizmus” és falukutatás) összekapcsolására gondol, s jól kiolvasható ez magából a regényből, amely kikerült a keze alól. A *Keresztút* egyrészt komor színekkel festi meg a korabeli magyar falu nyomorúságos portréját, ám az író minden szociografikus igyekezete ellenére a kép, amit kapunk, alapvetően irodalmi fogantatású marad (összehasonlíthatatlanul több az elementaritás a katolikus *Új Kor* hasábjain egy évvel korábban megjelentetett *Levél a pusztáról* című írásában, amely valószínűleg a regényíró „tanulmányútjának” tanúságtétele), másrészt a bűn forrását egyértelműen a megromlott emberi természetben látja, s a kiút reménye is vallásos természetű: csakis az egyéni megváltás ígéretében rejlik. A főhős egy katolikus pap, aki megszegve a cölibátus parancsát, együtt él egy nővel, és gyermekük lesz. A pap gyötrődéseinek „belső színpadán” igazi szenvedélyek gyúlnak, viharzanak: ez a belső vidék az, ahol a fiatal író mindjárt otthonosan érzi magát. Ami azonban számunkra itt a legfontosabb a *Keresztútból*, az a „papné”-anya és fia kapcsolata a pap-apa halála után. A fiú, aki apja iszonyatos gyötrődéseit látva nőtt fel, nem kis gyűlöletet táplál szívében az anyára iránt, ám amikor észreveszi, hogy az asszony most szálnalmas igyekezettel meg akarja környékezni a falu új, szent életű papját is, lépésről lépésre rádöbben a „sátáni” nő szomorú igazára, lassan felismeri benne az embert, a szenvedőt, az elesettet, akinek nem jutott más élettér, csak ez a kétes értékű lázadás: a falusi botránykö-szerep. S itt érünk el a regény legjobban megírt, legmaradandóbb részéhez, ahol az elbeszélés ütemei mintegy a fiú és az anya egy-egy lelki rezdüléséből, e rezdülések egybefonódásából állnak össze, hogy aztán sajátos zenei frázisokat alkossanak: egy-egy érzelmi hullámra egy újabb hullám a válasz, mintha a „lélekrajz” már nem is egyik vagy másik lélek rajzolata lenne, hanem az érzelmi hullámverés öntörvényű, dialektikus-kölcsönhatásos „metafizikája”. A regény e ponton túlnő önmagán, szétfeszíti mind a „neokatolicizmust”, mind a falukutatói eszme programszerű kereteit, s egyenesen Virginia Woolf körkörös szerkesztési módját juttatja eszünkbe, akiről tudjuk, hogy végül is eljutott a jellemábrázolás folyamatosságára épülő regénytechnika kétségbe vonásához (mint a későbbi „nouveau roman” egyik legmarkánsabb előfutára).

Érdekes filológiai feladat lenne azt kinyomozni, hogy Rónay végül is mikor, hogyan találkozott Woolf regényeivel, s milyen hatással voltak rá e művek. Tény, hogy Virginia Woolf, aki épp abban az évben halt meg, amikor a *Fák és gyümölcsök* megjelent (bár ennek legfeljebb jelképes jelentőséget tulajdoníthatunk), már 1933-ban megírta *Flush* című regényét, amelyet Rónay György fordított magyarra, ám ez csupán 1947-ben látott napvilágot (első kiadásban, majd 1957-ben másodikban is, s ehhez Rónay tanulmány értékű utószót írt Woolfról); tény az is, hogy a „játékos Európa” írói számára Woolf ismert jelenség volt, hisz Lovass Gyula esszéjében Huxley, Giraudoux és Pirandello művei mellett az *Orlando* az egyik leghangsúlyosabb példa; tény az is, hogy a *Hullámok*, amely csak 1978-ban jelent meg magyarul, már 1931-ben napvilágot látott, s ez az a Woolf-regény, amelyben a hat szereplő közül ötről kiderül, hogy csak a hatodik – az elbeszélő – fantáziájának szüleményei, sőt az is sejtethető, hogy maga az elbeszélő is egy meg sem jelenő szereplő fikciója stb. Woolf itt már egyértelműen megtalálja azt a dimenziót, amit később, a hatvanas években Susan Sontag úgy ír le, hogy az elbeszélés, amikor „túllép a pszichológián”, felfedezi a „szunnyadó cselekményt”. Woolf ezt a kérdést valahogy így fogalmazza meg: törvényszerű-e, hogy az elbeszélés ki legyen szolgáltatva az elbeszélőnek, s nem épp fordítva áll-e a képlet? A hagyományos regényírói attitűdhöz képest Woolf regényeinek „egészen másfajta meséjük van és egészen másfajta tárgyuk – írja Rónay említett Woolf-tanulmányában. – Nem történetet mondanak el, nem ese-

ményeket írnak le, úgy, ahogyan kívülről látjuk és elemezzük és okaikra visszavezetjük őket. A regényírók eddig a valóságot akarták a lehető legteljesebben megragadni. (...) A huszadik század elején azonban írókban és gondolkodókban egyaránt kételyek támadnak az iránt, hogy a látható, érzékelhető tapasztalati valóság a teljes, az igazi valóság volna. Bergson volt az, aki mindezt művészetelméletté fogalmazta. Ennek vezérszava az intuíció, amellyel a dolgoknak a látszatok alatt rejlő lényegébe, a relativumok mögött az abszolútumba behatolhatunk." Lovass Gyula pedig arról tudnódik, hogy immár „az író kiábrándult az irodalomból; látja, nincs értelme azt várni tőle, amit a régiek. Az irodalom nem lehet tudomány, az igazság kifejezésére sem alkalmas, az élet kiszámíthatatlan folyam, melyet az elemző racionalitás nem ragadhat meg." Következésképp az irodalom „csak arra jó, hogy írójának szellemi örömet szerezzen", ám „az olvasó számára ez az önkényesség akkor lesz érdekes, ha rájön, hogy a látszólag bizarrul összeállított vonások (...) valamiképp nyugtalanító, különös és lélektanilag mégis igaz jellemekké, figurákká egyesülnek. Az *Orlando* játékosága így egyesíti a legtökéletesebb individuális jelleget a magasrendű, szélesen emberi költészettel." Nem nehéz hát felfedeznünk a *Fák és gyümölcsökön* dolgozó Rónay ambícióját, aki a bergsoni ihletettségű „behatolás az abszolútumba" ideájából és a Virginia Woolf-i „játékoságból" olvassa ki az új regényeszményt, amelyet maga elé állít.

Azt mondhatnánk, eképp a *Fák és gyümölcsök* is kísérlet a „modern katolikus regény" megteremtésére, csak hogy ez a megkülönböztető címke már nem illik a könyvre, mint ahogy Rónay későbbi regényeire sem (annak ellenére, hogy etikai kérdésfelvetésükben és e kérdések kibontásában egyértelműen ott van a keresztény gondolkodó), úgy tűnik, az írónak ezúttal sikerül átlépnie saját árnyékát, s egyszerűen realista ambícióit, mint a játékoság könnyű kísértését (aminek a *Lázadó angyalban* és a *Cirguszban* szívesen engedett) is félretolja. Itt más a hangulatok, érzelmek, belső reakciók világába „száll alá", s ráadásul ezt egyfajta elemi felszabadulás örömeivel teszi. Hamarosan rá kell jönnünk, hogy csak látszólag a két világháború közti kor regénye a *Fák és gyümölcsök*, valójában nem az. Valójában négy ember lelki reakcióinak regénye. Voltaképpen nincs is cselekmény, s ami van, az is a szereplők reakcióiból, a kiváltott hatásokból csapódik le az olvasó számára. Nehéz is lenne megmondani, mi a regény voltaképpeni története, hisz az egész valami titokzatosság szövi át, de aztán rájövünk, hogy épp a történetek alig sejthetősége, konkretizálhatatlansága a téma. Egyszerre több időszik fut egymás mellett, az „egyszer régen" meg az „egyszer majd" állandóan átüt a jelenidőn. Semmi sem fogalmazódik meg határozott formában, se a regényalakok, se a regényíró részéről. A hősök félmondatokban beszélnek és másra terelik a szót. Állandóan készülnek rá, hogy egyszer majd megfogalmazzák megérzéseiket, kimondhatatlan gondolataikat. „Majd délután – gondolta –, majd Olgának pontosabban megmagyarázom ezt." Vagy: „Sejtette: közel van ahhoz a pillanathoz, amikor élete összesűrűsödik, áttekinthetővé válik és megoldódik, mint egy ábra." De ez a pillanat nem következik be, vagy ha be is következik: „Egy pillanatra minden megvilágosodott benne, de csak úgy, mint egy álomban: mire meg akarta fogni, már szétfoszlott." Életük végül is nem jut révbe, minden érthetetlen és titokzatos marad. Nyilván épp ez a titokzatosság az, amit a regény ki akar fejteni; mai szemmel olvasva valósággal lenyűgöz e korántsem hibátlan és néhány pontján kimondottan kiegyensúlyozatlan regényben az írói szak tudás, ez a technikai fölény, ahogy a még nem egészen harmincéves Rónay a Virginia Woolf-i elbeszélésmód eszköztárát önnön világlátásának kifejezésére kamatoztatni tudja.

Sőt, ez az ábrázolásmód a korábbi Rónaytól sem idegen. Elegendő fellapoznunk *Magnóliák* (1936) című novelláját, amelynek története valahol egy külföldi üdülőhelyen, a tengerparton játszódik, ahol két honfitárs, egy férfi és egy nő egymásra talál, hogy aztán elszakadjanak egymástól. Nem tudni pontosan, miért kell a lánynak otthagynia a fiút, miért megy el mellette könnyezve, amikor órák óta várt rá, s ugyanígy a fiú érzései, sejtései is alig körvonalazódnak. Egy részlet a novellából: „Táncoltak. A leány könnyű parfömjé lassan beleitta magát az érzékeibe; alig beszélték, de szavak nélkül is egyre közelebb sodorta őket egymáshoz egy ismeretlen

és ellenállhatatlan áradat. Mintha mindez már lett volna így egyszer, régen és távol, trópusi fülleadségével; s mégis tudta, hogy soha nem volt, de kutatni a kapcsolatok után nem volt ereje; a zene, a parfüm, a leány hajának enyhe érintése, teste könnyed és engedelmes hajlása, ruhája alig hallható suhogása ott kavargott benne valahol nagyon mélyen, a szívében vagy talán az agya legbonyolultabb tekervényeiben; a külvilág lassan elmerült, csak ketten voltak s a zene, mely talán a tenger morajlása a világtól eloldott sziget körül.” És egy részlet a *Fák és gyümölcsökből*: „Az alkonyat egyre párásabb lett, megtelt határozatlan színekkel. Most egy ház előtt állt és figyelt. Az emeleten nyitva volt egy ablak, zongoraszót hallott: valaki gyakorolt. »Egy lány – tűnődött –, fiatal lány«. Eszébe jutott egy alkonyat: egy ház előtt állt, az ablak nyitva volt, és valaki gyakorolt. »Miért tölt el fájdalmas boldogsággal ez az együgyű hangsor?«”

Ilyen hangulatképekből, múlt és jövő egybevetődéseiből, megfoghatatlan áramlásokból szövődik a regény története. Mintha a világnak nem is lenne itt története, csak a lelkeknek. A tárgyi cselekmény mindössze annyi, hogy Mária, egy félelmetesen zsugori anya és egy papucsférj apa lánya szülői beleegyezés nélkül, sőt a szülők akarata ellenére Ákoshoz megy feleségül, még a szegénységet, a nyomort is vállalva. De maga sem tudja miért. Hisz Ákossal még a jegyesség idején ugyancsak megromlott a kapcsolatuk, s ez már nem is áll helyre: saját magányukba zárva élnek egymás mellett. Ákos végül az öngyilkosságba menekül az elviselhetetlen társas magányból, miközben a megözvegyült anya és a megözvegyülő lány tétován egymásra lelnek, de továbbra is a régi gyűlölet táplálja kapcsolatukat. A gyűlölet, amely egyszerre jelent vonzást és taszítást: ez a táptalaja a regény minden más kapcsolatának is. Hilda (Mária húga) és az anya viszonyában ugyanúgy ez a meghatározó ambivalencia, mint Mária és Miklós (a fia) viszonyában. A szereplők útja a regényben tulajdonképpen nem egyéb, mint e gyűlöletnek és meg nem értésnek a tudatosulása. Előbb a csodálkozás, az ámulat, aztán a hideg tudomásul vétel, a beletörődés a megfelfedezetlenbe. Időnként mégis feltör belőlük a sóvárgás valami más után, felszakadó zokogással akarják kiszarolni a sorstól a szeretetet, ami nincs sehol. És mégis ez a kiáltó űr ígér egyedül némi reményt, hisz a lelki sivárság e *de profundis* jajsza már több, mint a semmi: Rónay mesterien érezteti meg a lelkek mélyén lapuló vágy első mozdulását, amelyre azonban ragadozó madárként csap le a realitás, és kegyetlen szadizmussal széttepi. A realitás, amiről úgyszólván nem is tudunk mást, csak oktan beavatkozását. S így végül még a vallásos megigazulás egét is felhők borítják. „Érzetek és képzetek futnak keresztül rajtunk – írta Szerb Antal a *Fák és gyümölcsöket* recenzálva –, tudatunk képét pillanatról pillanatra átalakítva, de az a valami, ami az elsuhanó tudattartalmakat közös nevezőre hozná, az Én, nagyon bizonytalan dolog. Talán nincs is, mint ahogy a buddhisták tanítják.” Valóban, a regény egyik szereplője így medítál: „De az, aki én vagyok, kisiklik ujjaim közül, mint a víz, mint a homok. (...) Gyűrűben élek, mint a fa. Most ebben a gyűrűben vagyok és a következő percekben már a másikban.”

Ha már hivatkoztunk Virginia Woolfra, utalnunk kell Kosztolányi mesteri kézzel ábrázolt kisvárosi miliőire is, a modern analitikus próza francia mesterére, Marcel Proustra is: a hatás nyilvánvaló. Az sem kétséges, hogy Rónay mindkét szerzőt ismerte és szerette, a Woolffal való rokonsága azonban itt a *Fák és gyümölcsökben* sokkal mélyebb, és aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy irodalomtörténetileg nézve sokkal jelentősebb is. Vegyük például a regény egyik lélektani csúcspontját, amikor Mária előtt egy pillanatra „minden világos lesz”, nem sokkal férje öngyilkossága előtt: „De én soha nem vetkőztem le előtte – most érzem, amint az arcomat elönti a forróság –, miért nem vetkőztem le soha előtte? Egyszer hagynom kellett volna, hogy levetkőztessen, de a nap végleg eltűnt, és most elkezdődik az alkonyat.” És itt mindjárt, minden átmenet nélkül így folytatódik Mária monológja: „Várok valamit: sejtem, hogy valami elkezdődött bennem. Föl kellene ébrednem, sötét erdőben mennék, és keresném azt, aki én vagyok. Most fölkelek, és elindulok az erdőben, befelé megyek, eltévedtem.” Mígnem: „A bozót ágai csapkodnak utánam; becsukódnak utánam az erdő karjai. Fogoly vagyok az erdőben, egyedül vagyok, érzem a fű, a fák, a futórózsa illatát. És most egyszerre itt az este...”

A példa, azt hiszem, magáért beszél. Kosztolányinál is, Proustnál is a „belső színpad” törvénye épp fordítva működik: a homályostól eljutunk a megnevezhetőhöz, a lélek mélyén rejlő igazi valósághoz; függetlenül attól, hogy Kosztolányinál mindig a szociologikus motiváció az irányító a finom lélekrajz kibontásában, míg Proustnál a narrátor emlékezése-érzelmei-álmai logikája szabja meg az analízis vonalát. Virginia Woolf ezzel szemben, amikor végsősoron azt mondja, hogy az elbeszélés teremti az elbeszélőt, az „én” határmezsgyéjén jár, egyre homályosabb közegben tapogatózik. Rónay György a *Fák és gyümölcsök*ben, látjuk, Woolf nyomán halad, s meglepően messzire jut. Lehet, hogy ez a könyve – akár az írói szándék ellenére is – a legkevésbé lett „modern katolikus regény” az egész oeuvre-ből, de minden bizonnyal a korabeli magyar próza egyik legmodernebb alkotása. Még akkor is, ha bizonyos kettősség teszi disszonánssá a művet: az író ugyanis arra már nem képes, hogy a „külső” történelem kulisszáit, amelyeket mintegy üvegfal mögött, egyfajta irodalmi fikcióként ábrázol, függőségi viszonyba hozza a regény elementáris, „woolfi” életével, ám az életszerűség és az irodalmiság így is, ahogy erre fentebb utaltam, sajátos szimbiózist alkot.

Az a hang, amit a *Fák és gyümölcsök* intonált, ezt követően hosszú időre eltűnt a magyar irodalomból. Rónay későbbi, kiforrott regényeiből is, amelyeket már említettem. Amikor újra feltűnik, abban nem sok szerepe van Rónay elsüllyesztett regényének, inkább a francia „új regény” hatásának, és általában annak, hogy a modern világirodalom remekei (így többek közt Virginia Woolf regényei is) sorra megjelennek magyarul, de ami ennél is fontosabb: az irodalmi tudat és szellemiség radikális átalakulásának. Így következik be az a gyökeres fordulat a hetvenes évek magyar prózájában, amit Mészöly Miklós nevével és nyomában egy sor ekkortájt feltűnt vagy ekkor kibontakozó íróval (Nádas, Esterházy, Kornis stb.) szokás jelölni. De jelölhetnénk úgy is, mint a sematizmus, az egydimenziós szemlélet, a különféle címkék alatt futó irodalmi prekonceptiók végét és a próza nagykorúvá válását. Rónay György régi, de ebben az összefüggésben is érvényes terminusával: mint az irodalom visszatérését az élethez. A *Fák és gyümölcsök* szerzője, aki meg se élte ezt a fordulatot, most regénye új kiadásával mégis méltán az említettek közé lépett. S bár behozhatatlan hátránya, hogy nemcsak életkorát, hanem történelmi korát tekintve is ő a legfiatalabb közöttük, így sok mindent nem tud, ami kollégáinak magától értetődik; mégis ott áll a sorban, odatartozik. (*Magvető*, 1988)

KOCZKÁS SÁNDOR

HISTÓRIAI KÖVÜLETEK A LÉLEKBEN

Vészi Endre: *Árvai bolyongásai*

Megkettőzhető-e az írói személyiség? És ha igen, akkor az mire jó? – kérdeztem volna Vészi Endrét még 1987 nyarán, könyve olvasása után. S méginkább erre vágytam, amikor különös környezetben, a grúz-abház tengerparton másodszori olvasásban izlelgettem legújabb könyve, az *Árvai bolyongásai* jelzetű kötetének történeteit. Egy magasház erkélyén lépett elém újra meg újra ez a szétszórt elbeszélésekből már ismert, de most egy egész kötet terjedelmét betöltő, és így folytonos életre varázsolt furcsa Árvai. Ez a különleges kalandokba keveredő, ez az ironikusan kezelt, bár némi rokonszenvet is kiváltó magyar írástudó. Meglepő és felkavaró

volt ott, idegenben – előttem a Fekete-tenger végtelen és állandó hullámszával és mögöttem a Kaukázus előhegyeinek hol párába burkolt, hol felragyogó sziluettjeivel követni Árvai egyszerre nosztalgikus és fintoros jelenlétét az ismeretlen-ismerős fővárosi kerületben, Angelikaváros házai és parkjai között. Barangolásait a budapesti utcákon, a Duna-hidak közelében, eszpresszóban, bisztrókban, groteszk helyzetű emberei sorsában. S figyelni búcsúzó kezét a levegőben Ferihegyen, amikor felesége külföldi látogatásra indult.

Honvágyat ébresztő olvasmány volt ez a könyv, vagy éppen a hazai élettől, a valóságtól távolító? Aligha mondhatnám, hogy Árvai találkozásai, csetlő-botló tüsténkedései, meditálásai és küszködései vonzó hatást gyakoroltak volna rám. Hogy olt-hatatlan vonzalom támadt volna bennem arra, hogy minél hamarabb hazatérjek, hogy lendülettel vessem bele magam „ragyogó” hazai mindennapi és „kiemelkedően példás” irodalmi életünkbe. Ezért is határoztam el – bizonyos képzeletbeli, belső szándékkal –, hogy hazatérésem után minderről Vészi Endrével majd eszmét cse-rélek. Szerettem volna indítékairól, motívumairól kifaggatni. Mintha elfelejtettem volna, hogy elutazásom előtt ott voltam a temetésén. Mert a szándék, hogy a köny-véről írni fogok, majd a teljes olvasat élménye és a párbeszéd igénye bennem gör-csösen összegabalyodott. Hiszen a könyvhéten, 1987 júniusában Vészi még dedikált. Akkor küldte meg e könyvét is azzal a szelíd és állhatatos igénnyel, hogy valami-képpen visszhangra vár. És amire ezt a kívánságát teljesítettem volna, már el is ment közülünk. Rámmaradt tehát a meditáció. Amely semmiképpen sem akar nekrológ lenni, hanem inkább csak csöndes és töprengő monológ. Magára maradt, görcsössé váltan megkészt és már csak a mások visszhangjára számító kritika. Kommunikáció a levegőbe.

Elmondhatom most már – talán helyette is –, hogy igenis megkettőzhető az írói személyiség. S jelentősége, funkciója akkor van, ha alteregója révén az író ké-pes szokásos elbeszélői módszerén túllépni, ha a valóság helyzeteinek és benne az önmaga pozíciójának megközelítésére új módokat, új rálátásokat találni. Vészi, az egyébként tárgyilagos, és olykor ironiára is hajlamos epikus mintha Árvait azért találta volna fel, hogy a mai elbeszélő – vagy mondjuk pontosabban, a saját – al-kotóműhelyébe is bepillantást engedjen, hogy azt a küzdelmet, győtreelmet is ábrá-zolhassa, amit máskor, más írásaiban az előadás tárgyilagossága, az írói távolság-tartás kényszere, fegyelme elfed, lehetetlenné tesz.

Ki is ez az Árvai? Néhány életrajzi mozzanatot és a külső szituáltság nem egy vonását mintha a magából kölcsönözte volna neki Vészi. Anélkül azonban, hogy a közvetlen megfeleltetés látszatára, sugallatára törekedne. Saját írói személyiségéből felnagyít és öniróniával kezel bizonyos vonásokat, hogy alkotói és civil életmódjá-nak olyan összefüggéseit mutathassa meg, amelyeknek átvilágítására csak egy ilyen alteregó megteremtése révén nyílik mód. Egyik elbeszélésében maga is igyekszik tömör jellemzést adni képzelete szülöttéről: „Árvai, egy kihalt törzs tagja, a mara-dék magyar novellairók egyike, a maga gerjesztette fantasztikumában és elképzelt kalandokban élt állandóan, ez volt a létezési feltétele.” A valóság és a kitalálás sa-játosan elegyített elemeiből olyan markáns, hiteles keverék jöhet létre, amely a kor és a kihívásai nyomán kialakult írói magatartás jellemző tendenciáit a mindennapi-nál élesebben, határozottabban kiemelheti.

Már ez az egyértelmű írói meghatározottság, sőt determináltság is elkülöníti Árvait olyan magyar irodalmi alakmász-elődeitől, mint Krúdy Szindbádja vagy Kosz-tolányi Esti Kornélja. Neki nincs módja a mese szárnyain a világ konkrétumai és az emlékezet határai fölé kerekedni, nem tud az életerő líraian átlényegített-jel-képesített és ugyanakkor ironiával kezelt legendás alakjává válni, mint Szindbád. S nem képes folytonos kételyt hordozó, a maga író-teremtőjével is dialógust bonyo-lító bölcselővé formálódni, mint Esti Kornél. Árvai kis pont a világban: egy író, akit minden megkínóz, ami az írással együttjár. A folytonos szemlélődés és megfi-gyelés, maga az írói munka győtrő küzdelme, s az azt követő befogadás gyűrűzése: az elismerés és a siker bekövetkezése vagy annak hiánya. Talán maga sem vallja be magának, hogy mennyire sérülékeny, miközben hihetetlen képessége van arra, hogy akarátán kívül is másokat sértsen. Bizonyára szívesen mozogna civilként, in-

kognitóban a világban, hogy ne kelljen mindennapi és alkotói énjét együtt hordoznia. Hogy egyik mivoltában a másiktól nyugta legyen.

Keresztnev nélküli pusztá tulajdonneve is sokatmondó. Árvai: ez azt is mondja, hogy a világ árvája. Kínazza minden: mint író- és embertársait a levélszomj és a levélhiány, a telefoncsöngetés és a telefonnémaság, a felkérés és a fel nem kérés, az észrevétel és a semmibebevetés. De persze mint bárkinek az életét, az övét is lírai kötődések és nosztalgiaiál hálózák be. Hajnalok és alkonyok fénye villózik az emlékezetében, éjszakák szorongásai és álmatlanságai felhőzik be a nappalait, aknázák alá életkedvét és önbizalmát. Feleségének gondoskodó szerelme övezi rögeszmékbe és infantilizmusokba el-elmerülő életét, amely gondoskodás erejét annak átmeneti hiánya idején éli meg leginkább. S minden pórusa telítve van Angelikaváros közegével, élményeivel. Ez a városi kerület nem más – könnyű felismernünk –, mint a budai Krisztina válog. Az a városnegyed, amely Kosztolányi életében és életművében is olyan meghatározó, sorsdöntő szerepet játszott. Ismert városnegyed lebegő és torzított áttételben, sok apró konkrétummal és bőségesen idevetített belső víziókkal.

Árvait azonban nem ezek a kötődések és nosztalgiaiál, nem ezek a reális részletek és képzelgő, fantasztikus látomások teszik Árvaiát, hanem azok a kövületek, amelyeket emlékezetéből és jelenéből nem tud elhordani. Amelyektől csak úgy szabadul, ha kiírja őket magából, ha feltépi és a világ elé tárja a sebeket. Azokat a testi és főként lelki sebeket, amelyeket az elmúlt félévszázad egymást követő évtizedei zúdítottak rá az emberekre. Kezdődött ez a nyugat-magyarországi Rótvölgy munkatáborában, ahol Árvai tanúja volt – miként ezt Vészi *Fugit amor* című novellájában olyan megrázóan elbeszéli – egy munkaszolgálatos szobrász sorsának, aki ebédszünetekben jégből bicskával egy Rodin-utánezatot faragott. Szerelmi csalódását rögzítette jégbe, hogy azután elkészülve szétrombolja azt, amiért viszont a szoborban gyönyörködő német őt az ő fejét lövi szét. De kövület az is, ahogyan Árvainak hajdani első szerelme emlékével szembesülnie kell. Az asszony morbid végakarata az volt, hogy a lánya Párizsból hozza el a hamvait az írónak, hogy ő azután egy szállodai szobában néhány percet töltsön együtt volt kedvese maradványaival.

Vészi Endre Árvaiában a fonákjára fordult világ emberét és szemlézőjét alkotta meg, aki a fonák helyzetek, sorsok és összefüggések tanúja, megfigyelője és alakítója volt. Olyan ember, olyan írástudó, aki vonzza maga köré a kifordult sorsú személyeket, aki előtt feltáruznak a torzult helyzetű, a rögeszmékbe merevült életű emberi lények „titkai”. A férfi, akinek mániájává vált egy kamaszkori élménye nyomán, hogy szerelmi vágyat benne csak a száz kiló feletti súlyú, természetű nők ébresztenek, s aki amikor százöt kilós hitvese fehérvérűség miatt hirtelen fogyni kezd, majd meghal, kétségbeesetten öngyilkosságba menekül. Vagy a mozgalmi mártír özvegyének lelkivilága, aki Árvai lakáscseretársa lesz, de a kialakított összegnek csak egy részét fizeti meg. A fennmaradó adósságát pedig Árvaiával szemben feljelentgetésekkel, ártó telefonokkal törlesztgeti. De így bukkan fel e novellákban Kegyes Vilmos, a hajdani bohacirkuszos, a sikerhajhász Kóczián, a gyors- és drámaíró, a mohazöld antilopcipőt javított fiatalasszony visszatérését sóvárgó cipész, Burián. De ekként hiteti el velünk, olvasóival és magával Árvaiával is Vészi, hogy ez az alak más a Moszkva téren Mariettával, a késsel körüldobált nővel találkozott. Holott ez a Marietta a saját képzeletének, a maga novellájának a szülötte. S a nem működő liften együtt érkezünk föl Árvaiával bérháza padlásterére, ahol Angelikaváros képzeletbeli lakógyűlése közli az íróval, hogy megelégtették maguk között a „figyelő szemet” – költözzön más vidékre. Furcsa írástudó az ilyen, aki folytonosan történelmi kövületekre lel a maga vagy a mások lelkében.

Groteszk panoptikum Vészi Endrének ez az utolsó, maga összeállította kötete. Fintoros elbeszélések és gúnyos modellvázlatok foglalata. S a rövidebb írások vonulását tetözi be a kötet közepére iktatott *Kéz a levegőben* című kisregény. Reális és irreális, mindennapi és fantasztikus olyan szervesen keveredik benne, mint a helyét nem lelő Árvai sorsa a póruljárt „túlvilági” megbízottával, az ügyetlen ügyeletes angyalával. Akad benne eldobásra szánt „kukanovella” és ismerősökről szóló anekdota, ironia és önironia. Mert az alakmásról az is elmondható, amit önmagáról nem

szívesen mondana az író. Hogy szorongó, hogy félszeg, hogy elismerésre, megértésre vágyik. Hogy megcsömörlött a világtól. Így lesz a fintor, a grimasz, a játék is egyfajta üzenet az embereknek. Szeretetvágy rejlik benne és lassan csendesedő keserűség.

Beletartozik Vészinek ez a többtételű epikai vállalkozása az utóbbi évtizedek ama műveinek a sorába, amelyek különös módon érzékeltetik az idő múlását, változását az elmúlt negyven esztendőben. Sokan szeretnek erről a mögöttünk hagyott majdnem félévszázadról mint egynemű történelmi időszakról beszélni, amelynek szerintük legjellemzőbb sajátossága a következetes folytonosság. Vészi és a különböző periódusok bugyrait bebolyongó Árvaija élő cáfolatát jelenti minden ilyen önmegnyugtató és apologizáló felfogásnak. Több alakja és történeteinek számos fordulata arra bizonyíték, hogy mennyi szakítás és mennyi szaggatottság kísérte emberi vállalkozásainkat. Hogy társadalmat és emberi kapcsolatokat mindig csak végtelenen tudtunk rombolni vagy építeni. De sohasem mértékkel, sohasem kellő józan ésszel: a szükséges új értéket is úgy teremtve, hogy a régi érték becsületéből mindig maradjon annyi, amennyi az új igazi kiválasztódásához kell. Árvai attól maradt „árva” ebben a korban, hogy fenntartások nélkül semmit sem vállalhatott. A teljes emberisége helyett mindig csak annak egy részét igényelték, várták tőle. (*Magvető, 1987*)

ROMVÁRY FERENC

VICTOR VASARELYRŐL

Pécshez rövid, átmeneti időszak kötötte a Vásárhelyi családot. Itt született Vásárhelyi Győző, majd a felvidéki Pöstyénfürdőre költöztek, végül a főváros, Budapest következett. Mégis, az itt töltött pár év az emlékezet mélységéből felbukkanva emlékezésre készítette, hat évtized múltán is élő képeket elővarázsolva: „Káptalan utca 3. köríves fakapu, egy nagy udvarban Dézi kutya csahol. Jobbra egy szerény házsor, balra a presbitérium, a jövő múzeuma, kívül a négytornyos székesegyház, egy csodasárga barokk palota... távolabb a Tettye örökzöld kúpja. Íme egy öt éves gyerek emlékei. Hatvan év múlva láttam viszont szülővárosomat, hűségesen hasonló, de ugyanakkor más! A régi hagyományok kultúrártékei és a modern civilizáció vívmányai együtt élnek, harmonikusan. Új városnegyedek, utak, középületek, fiatalság, zsongó tevékenység, bátor, törekvő realizációk, haladás és siker. Öt, húsz, vagy száz éves, Pécs város népe fiatal, mosolygó és bizakodó.” Ez volt a visszatérés feletti öröm első megnyilvánulása, Vasarely válasza a hívó szóra, a kéznyújtásra, a szeretetteljes fogadtatásra. 1969-ben 42 szerigráfiát ajándékozott a város múzeumának. A kiállításnak rendkívül nagy sikere volt, szinte revelációként hatott, messiás városokból zárandokoltak Pécsre Vasarely hírére. Ez volt tulajdonképpen az első, hivatalos múzeumi épületben megrendezett geometrikus absztrakt kiállítás Magyarországon, több évtizednyi szigorú tiltás után. Követte ezt a budapesti, műcsarnokbeli retrospektív Vasarely-kiállítás; míg a pécsi tizezreket vonzott, ez utóbbi százezreket mozgatott meg. Vasarely és a művészet örök igazsága csatát nyert és ködöket oszlatott szét, egy még évtizedekig tartó, rögzös, olykor zsákutcába terelt, de mégis előrevezető utat nyitva meg. A magyar művészet közvetve is sokat köszönhet Vasarelynak: ez a művészet pusztán jelenlétével és példaadásával erjesztővé vált, dogmákat és előítéleteket leplezett le. Péccsel való kapcsolata meghitt, baráti maradt, jóllehet célja mindig is a főváros meghódítása volt, a majdani budapesti Vasarely Múzeum létrehozása. Erre

azonban még várnia kellett. 1976-ban a megye és a város vezetése felajánlotta, hogy a szülőházat múzeum céljára szabaddá teszi és helyreállíttatja. Vasarely a terv megvalósulásához remek gyűjteménnyel járult hozzá. Saját munkásságának mintegy a keresztmetszetét bemutató, festményeket, falikárpitokat, plasztikákat, multiplikát és szerigráfiákat, továbbá néhány kortárs művész alkotásaiból válogatott kollekciót adományozott. Ez képezi a pécsi Vasarely Múzeum földszinti kiállításának magvát, kiegészülve természetesen a múzeum saját gyűjtésű anyagával. Az emeleten látható a Vasarely-oeuvre eredeti műveket tartalmazó része: festmények, szőnyegek, képvázlatok, plasztikák. A sokszáz grafikai lap időszakai kiállítás keretében kerül a nagyközönség elé.

Egy nagyon következetes, hatalmas életművet reprezentál a kiállítás. Az életművet ma már kitűnő monográfiák taglalják, kulcsát azonban maga Vasarely adja meg színes önéletrajzi és gazdag elméleti írásaiban. „Párizsba érkezve egy biztos mesteriség volt a kezemben; rajzoló voltam, kifogástalan technikai tudás birtokában. Az »ihletett bohém« már a múlté. A költészet a hosszú és fárasztó, szürke hétköznapi munkájával születik meg, a boldog bizonyosságok ritka felvillanásaival.” A művészet iránti érdeklődést a budapesti orvostudományi egyetemen vett anatómia-leckék keltették fel benne. Rajzi készségét egy magániskolában alapozta meg, majd Bortnyik Sándor „Budapesti Bauhaus” néven is emlegetett *Műhelyében*, ahol életreszóló útra valózt kapott, tartást, szemléleti töltést, mely a kutató művészetre való felkészülés magas fokát jelentette egyúttal: „Az orvosi egyetemen főleg az anatómia és természetesen az anatómiai rajz volt a szenvedélyem: szigorú pontossággal rajzoltam az izmokat, a csontvázakat, az idegpályákat, a vérkeringési rendszert. Az anatómiai tanulmányokról nem volt nehéz áttérni az akt tanulmányozására, hála annak a felfedezésemnek, hogy egy-két lépésre tőlünk volt egy festőiskola. Klasszicista tanítás folyt ott. Podolini Volkmann tipikus képzőművészeti professzorként uralkodhatott, és arra buzdított minket, hogy a »tökéletességet« keressük a legkonvencionálisabb értelemben.” Érthetően nem elégítette ki Vasarelyt a vasárnapi festőiskola konzervatív szellemisége. Nem az akadémia felé orientálódott azonban, valami újat akart, a kor kihívásának akart megfelelni, a jövőt, a jövő művészetét építeni. A nagy cél minden bizonnyal még megfogalmazatlanul, de munkált benne, s évtizedek kitartó, részeredményeiben is figyelemre méltó hozó munkásságának gyümölcseként következetes kitartással egyetemes rangú életművet alkotott. Kevés művésznek jutott már életében olyan sok megérdemelt siker, oly rangos elismerés, mint Victor Vasarelynek, akinek híre-neve mindent átütő erejű volt, múzeumoktól a mindennapi élet praktikumáig egy mindent átfogó, nagy rendszert képezett. A számtalan variáció adta lehetőséget megsokszorozva, rendkívül sokak számára tette elérhetővé, megvásárolhatóvá kvantitatív és financiaális értelemben egyaránt a műalkotást. A szerigrafia technikájából adódó tökéletes kivitel révén a kisszériákon belül teljesen egyenrangú, szinte azonos minőséget tudott adni. Talán az is népszerűségének, elterjedésének egyik titka, hogy a műtárgy fétisét a kispénzü emberek számára is elérhető közelségbe hozta. Talán a jószerecsének köszönhető, vagy még inkább nagyon is tudatos elképzeléseinek, hogy Bortnyikot választotta: „Hírdetést fedeztem fel egy folyóiratban, körülbelül a következő szöveggel: Bortnyik Sándor iskolát nyitott Budapesten, a *Műhelyet*, melynek célja, hogy korunk leghaladóbb művészetét tanítsa a leendő művészeknek, s ugyanakkor igazi mesterség-beli tudást adjon. Bortnyik mindenekelőtt megtanított minden elképzelhető technikára. Aztán jöttek a funkciók: festészet, szobrászat és természetesen az építészet, de az urbanisztika is, ami újdonság volt akkor. Bortnyiknak sikerült megszabadítania minket a művészeteknek attól a polgári szemléletétől, amely szerint a kép a szalonokban trónol és »ábrázolja« a természetet, istent, vagy akármit, a valóság-nak egy önkényesen kivágott szeletét, szép arany keretben. Azt mondta: l'art pour l'art művészet – nem! Funkcionális művészet – igen! Mindenekelőtt mestersége-tek legyen. Készítsetek színházi díszleteket, fotómontázst, vagy amit akartok, de legyen egy jó mestersége-tek, amiből megélhettek. Ez a »hasznos« munka napi hét-nyolc órátkba fog kerülni. De megmaradnak az esték, a hétvégék, a szabadnapok és a szabadságok, amit műveiteknek szentelhettek, és ha úgy esik, jelen-

tősen hozzájárulhattok a minden idők művészetéhez. Bortnyik valahogy katalizátora volt a bennem égő hajlamoknak, sokat segített, hogy felszabaduljanak bennem és használni tudjam. Különösen azt a tanácsát követtem, hogy mindig legyen párhuzamos foglalkozásom, mely megfelelő keresetet nyújt és megszabadít az anyagi gondoktól. 1937-ig a gyógyszerészeti reklámgrafikában dolgoztam. Ezalatt folytathattam egyéni kutatásaimat, pontosan ahogy szándékoztam, s még azt a fényűzést is megengedhettem magamnak, hogy kövessem az általam „tévutak”-nak nevezett utakat, kitérőket, az annyira elvetett táblakép felé.” Egy plakátpályázaton nyert díj összegéből utazott Párizsba, ahol már közel hat évtizede él és dolgozik. Reklámgrafikus éveiben kimunkált egy olyan alapvető rendszert – egyelőre még figurális formákkal –, amely művészetének kulcsává vált. Ilyen a fekete-fehér, a pozitív-negatív kontraszt, a klasszikus helyett a párhuzamos perspektíva, a Kepler- és az axonometrikus kocka, a mozgás érzékeltetése. Ezek mind az illuzionizmus, a kinetizmus felé vezettek, melyek alapvetően meghatározóvá váltak későbbi művészetében. Az op art legnagyobb hatású és legjelentősebb alkotójának, Vasarelynek egész munkássága a felkészülés évtizedeitől korszakokra osztható, melyek olykor egymásba folynak, egymással párhuzamosan is futnak. Ezek pontos behatárolása nem is lehetséges; az egyes szerzők, sőt maga Vasarely is esetenként eltérően korszakolnak.

Az ún. *Dentert-korszak* egy párizsi metróállomás fehér csempefalán nap mint nap észlelt ereszetek és hajszálrepedések vonalszerkezetének rajzosságát idézi. „Amikor a hajszálrepedések vízszintes irányúak voltak, különös tájak hatását keltették bennem, amikor függőlegesek, bizarr városokét és fantomokét. Már ekkor megrendült bennem a reneszánsz emberi mérték és a megismert dolgokról alkotott vélemény csalhatalanságának mítosza. Ezek a feltámadó víziók mindenünnen áradtak, a legkülönbözőbb dimenziókból. Bár e „grandiózus tájak” a makrokozmosz valóságát idézték fel, egyben metamorfózisok is voltak.”

A *Belle-Isle-korszak* szabálytalan ellipszisformája a tengeri kagylók és kavicsok látványának leszűrt tapasztalata: „A parti kavicsokban, a hullámok csiszolta üvegpalack-törödékekben bizonyossággal ismertem fel a természet belső mértani szerkezetét. Első helyszíni vázlataim és hazatértemkor farosra festett képeim még tele vannak véletlen elemekkel, de az ellipszis forma már megjelent. Lassan, de biztosan hatalmába kerítette a felületet, hogy végül is lényeggé váljon. Alapjában ekkor, 1947-ben vált világossá előttem a valódi absztrakció, amikor rájöttem, hogy a tiszta forma és a tiszta szín a világot jelentheti. Ettől kezdve kompozícióim a plasztikus térben a forma-szín egységek akcióiból keletkeztek.”

A *Kristály-korszak* Gordes-hoz kötődik. „Egy nagy falba nyíló, szögletes ablakoska mennyi fényt szór szét. Ugyanez a nyílás kívülről szemlélve kifürkészhetetlen, fekete, anyagtalán kockává változik át. A déli városokat és falvakat elnyelő kíméletlen napfény feltárt előttem egy ellentmondó perspektívát. Soha nem sikerült a szemnek azonosítani egy árnyék vagy egy falrész hovatarozását. Telítettség és üresség keveredik, formák és hátterek váltakoznak. Ez a háromszög egyszer a bal oldali rombuszszal olvad egybe, másszor a jobb oldali trapézzal. Az a négyszög magasabbra ugrik, vagy lefelé billen, aszerint, ahogy én azt egy sötétzöld folttal, vagy egy darabka sápadt égszínkéssel kapcsolom össze.” Ez a felismerés fordulópontot jelentett művészetében. Az axonometria ellentmondó perspektíváinak újrafelfedezése: tele kockák átváltozása üres kockákká, majd oda meg vissza, ismétlődően.

A *Fekete-fehér korszak* a síkhoz való visszatérés eredménye. „Megállapítottam, hogy a két dimenzió lehetőségei még távolról sincsenek kimerítve. Az optika, még ha illúzió is, nem tartozik-e tulajdonképpen a kinetikához? A recehártya ingerlése nem azt jelenti-e, hogy rezgésbe hozzuk? Mivel a kontraszt a fekete és fehér között a legnagyobb, mily gyümölcsözőnek bizonyultak számomra a fotótechnikai kísérletek: a pozitív-negatív fényképek, a diapozitívek, a fotogramok, a fekete-fehér végletek csalóka játéka. Innen indult ki felfedezésem: automatikusan adódik egy másik fekete-fehér kompozíció. Az ily módon keletkezett két mű minőségileg egyenértékű, egyszerre azonos és merőben ellentétes; egymás tükörképei.”

Vasarely számára nagy jelentőségű volt az absztrakció felfedezése. A *Dentert*-, a *Belle-Isle*- és a *Kristály-korszak* művei még elsődlegesen a természetre utaltak.

A planetáris folklór és a plasztikai ábécé kimunkálásával ez a természeti vonatkozás végleg megszűnt nála, és felváltotta egy konstruált szerkezetiségen alapuló rendszer. „Nincs külön szín és forma egymástól elválasztva. Ez nem két külön dolog, hanem egy: szín-forma. Minden forma szín-alap, minden szín egy forma jelképe. A szín-forma egység ugyanaz a képzőművészetben, mint a hullámrészecske a természetben. Ez az ún. plasztikai egység két geometrikus elemből áll, melyek egymásba illeszkednek, kombinálódnak, permutálódnak. Alapelemnek egy négyzetet vettem: ez a hátteret képezi, és magába foglal egy másik geometrikus formát (kisebb négyzet-kör-ellipszis-sokszög-rombusz). Kezdetben a plasztikai egység fehér alapon fekete formákból állt, vagy fekete alapon fehér formákból, úgy, hogy vagy a forma pozitív, negatív alapon, vagy fordítva. A szín és árnyalatainak bevonásával a kombinációs lehetőségek száma szédítően megnőtt.” A teljes képfelületet betöltő, plasztikai egységekből alkotott kompozíciót nevezte el planetáris folklórnak. Vasarely általában tizszintet használ. Két sárgát, két kéket, két pirosat, két ibolyát és két zöldet, melyek mindegyikéből húsz-húsz árnyalatot fejlesztett ki. Továbbá használ még húsz szürkét, hat fémes színt, aranyat és ezüstöt, illetve tizenkét ún. vad színt (cinóber, ultramarinkék...). Rendszere végtelen variációt tesz lehetővé, amelynek tudatos meghatározása, a legjobb, a tökéletesnek ítélt variáció megválasztása a művész feladata, míg a képeket már egy műhely készítheti. Mint mondotta, az egész világ 30 betűvel ír, ezer nyelven, tízezer minőségben, milliányi művet.

A plasztikai négyszögtől a méhsejtre emlékeztető hatszög felé fordult az érdeklődése. Sikokra osztással ennek a felületét kisebb egységekkel ugyancsak ki lehet tölteni, három egyenessel rombuszokat kialakítva. Ezután az így harmadolt hatszög optikailag kockává alakul át, mely hol pozitív, hol negatív, tehát hol kiemelkedik, hol pedig bemélyed. Mivel a hatszög geometrikus síkját egymásba futó három-három egyenessel osztja, ezek az egyenesek egymással párhuzamosak. Így a klasszikus perspektíva helyett, amely a reneszánsz óta használatos, mint a látszat tapasztalati úton kialakult gyakorlata, a párhuzamos perspektívát alkalmazza. Ennek is két fajtáját, amikor három egyenlő rombusz alkot egy szabályos hatszöget, ez esetben minden „kockát” a csúcs irányából látunk, minden irányból egyformának. A másik esetben ugyancsak párhuzamos egyenesek az alkotó elemek, ez esetben egy négyzet és két rombold alkot egy szabálytalan hatszöget. Ez utóbbinál, optikai helyzetétől függően, mintegy alulnézetből-felülnézetből-oldalnézetből látjuk a kockát vagy hasábot. A klasszikus perspektíva látszatvilágától, ahol a vonalak enyészpontban egyesülnek, eljut a párhuzamos vonalak alkotta perspektíváig, mely a tapasztalaton alapuló látvánnyal ellentétben a tényleges helyzetet, a valóságot tükrözi, és ezzel a módszerrel ér el egy új látszatot, vagyis illúziót, a sík plasztikus láttatását a recehártya optikáján átszűrve és kialakítva.

A *Vonal-korszak* a korai periódus kísérleteit köti össze a kiérlelt eredményekkel. Figurális mozgástanulmányain, ahol perspektivikus rövidítéseket használ és mimetikusan jelzi a lépést, a helyzetváltást, vagy körülhatároló kontúrok nélkül, a vonalháló „elhúzásával” alakította ki a figurát, vagy pedig a párhuzamos vonalak torzításával. Tulajdonképpen ezt a már korán felbukkanó módszert alkalmazta későbbi, nem ábrázoló műveiben is, ahol a vonalháló megmozgatásával ért el térbeli hatást, egyúttal a mozgás érzetét keltve, létrehozva a kinetikus plaszticitást. Több ilyen rendszer egymásmögöttiségével mélységet jelző kinetikus műveket hozott létre. Ezek többnyire még a fekete-fehér kontrasztján alapulnak, míg a *Vonal-korszak* képeiben már későbbi tanulságok is összegződnek. A plasztikai egység négyzeteinek, köreinek halmazából kiemel egy elemet, és a permutációs módszertől eltérő, „egyedi” struktúráként kezeli s főtémává lépteti elő.

Az *Egyetemes struktúrák* mintegy korábbi kísérleteinek sommázatát adják. A permutációs rendszeren belül a négyzetháló elhajlításával, az egyes elemek – négyzet, kör – torzításával, az egyenes vonalak görbületté változtatásával, miközben a négyzet rombuszá, a kör oválissá vált át, a négyzet kihasasodik, illetve gömbformába megy át. És ez az új szabadság, mely az eddigi rendszer ellenében hat, végigfut Vasarely valamennyi korábbi periódusán – szimbolikusan – mintegy omeigáját jelentve szigorúan következetes alfabetikájának.